

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİYASET SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN
TÜRKİYE’DE OY VERME DAVRANIŞLARI
ÜZERİNE BİR ANALİZ

Özge LİMONCU

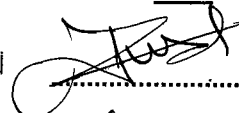
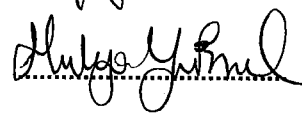
Danışman
Prof. Dr. İbrahim KAYA

İZMİR-2018

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : ÖZGE LİMONCU
Öğrenci No : 2015802020
Tez Başlığı : Siyaset Sosyolojisi Perspektifinden Türkiye'de Oy Verme Davranışları
Üzerine Bir Analiz
Savunma Tarihi : 23/10/2018
Danışmanı : Prof.Dr.İbrahim KAYA

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.İbrahim KAYA	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Dr.Öğr.Üyesi Gül ÖZATEŞLER ÜLKÜCAN	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Hülya YÜKSEL	- İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ	

ÖZGE LİMONCU tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği() / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Siyaset Sosyolojisi Perspektifinden Türkiye’de Oy Verme Davranışları Üzerine Bir Analiz” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2018

Özge LİMONCU

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Sosyolojisi Perspektifinden Türkiye’de Oy Verme Davranışları Üzerine
Bir Analiz
Özge LİMONCU

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Programı

İnsanlar, birlikteliklerini sürdürebilecekleri düzen ortamını yaratmak adına geçmişten beri farklı formlarda da olsa iktidarı oluşturmaktadırlar. Seçme eylemine önceleri, toplulukların içindeki herkes dahil olmamış, zamanla verilen veya kazanılan bir hak olarak tartışmaların odağını oluşturmuştur. Gerek eşitlik tartışmaları bağlamında gerekse eylemin potansiyeli sebebiyle oy verme davranışı gittikçe önem arz etmiştir. Bugün ise demokratik toplumların başat unsurlarından biridir.

Seçmenlerin yöneticileri belirleme veya iktidarı bu kadronun elinden alabilme gücü demokrasiyle yönetilen ülkeler için seçimleri ayrı bir yere koymaktadır. Bu potansiyel sebebiyle politikacılar seçmeni etkileyerek, bazen manipüle ederek seçimlere dahil olmaktadır. Seçmenlerin bir partiye veyahut lidere yönelirken nelerden etkilendiği, nelerden hoşnutsuz olarak vazgeçtiği, tercihlerine etki eden motivasyonun ne olduğu soruları, seçimlerin ve seçmen davranışlarının üzerinde stratejik çalışmaların yapılmasına yol açmıştır.

Türkiye’de gerçekleşen seçimler çok partili döneme geçiş gibi kırılmaların yanında erken seçimler, darbeyle sonlanan hükümetler, koalisyon dönemleri gibi süreçleriyle zengin bir siyasal tarih yaratmıştır. Yakın dönemde seçimler tek bir partinin zaferiyle sonuçlanmış, Haziran 2015’e gelindiğinde ise seçmen, bu zaferleri kesintiye uğratarak alternatif partilere yönelmiştir. Haziran seçimi diğer yandan erken seçim getirirken, beş aylık süre içerisinde seçmenin

tercihlerinde tekrar hareketlenmeye yol açacak gelişmeler yaşanmıştır. Kasım seçimlerinde yeni oy dalgalanmalarıyla geçmişteki tutumlar açığa çıkmıştır.

Tezin hazırlanmasındaki esas amaç ise bu iki seçimde de seçmenin tercih değişikliğine gitmesine yol açan etmenleri araştırmak, Türkiye’deki seçmenlerin oy verme davranışlarındaki dinamiği ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Oy Verme Davranışı, Seçmen, 7 Haziran, 1 Kasım.

ABSTRACT

Master's Thesis

An Analysis on Voting Behaviour in Turkey From The Perspective of Political Sociology

Özge LIMONCU

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Sociology

Sociology Program

From the early ages on, human beings have formed power in order to create social order, even in different shapes. The right to vote has always been a center of the debates on politics in all societies. Both in terms of equality and in terms of potential importance of the behaviour itself, voting behaviour has got significance over the time. Nowadays it is a prominent element of democratic societies.

In democratic countries the power of voters in electing the government and changing it has great importance. For this reason, politicians become candidate in elections by trying to influence voters. The factors that influence the choice of the voters have been studied largely.

In Turkey the elections with many different outcomes like coalition government created a reach political history. In recent times, the elections have been won by a single party regularly. However, in 2015 the elections ended third hegemony. The June Elections brought a conclusion as an early election and only in a five mont time-period, the voting be have of voters changed greatly. In the November Elections, situtions radically changed.

In this thesis, the main goal is to research the factors that change the choice of some voters.

Keywords: Elections, The Voting Behaviour, Voter, 7 June, 1 November.

**SİYASET SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE’DE OY VERME
DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR ANALİZ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OY VERME DAVRANIŞI NASIL KAVRAMSALLAŞTIRILMAKTADIR?

1.1. SİYASET VE YURTTAŞ KATILIMI	6
1.2. YURTTAŞ VE OY VERME DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİ	23

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YURTTAŞLIK VE OY VERME DAVRANIŞI

2.1. TÜRKİYE’DE YURTTAŞLIĞIN KISA TARİHİ	40
2.2. SON DÖNEM OY VERME DAVRANIŞI	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

7 HAZİRAN-1 KASIM ARASINDA NE DEĞİŞTİ?

3.1. 7 HAZİRAN SEÇİMİ	58
3.2. 7 HAZİRAN – 1 KASIM ARASI DÖNEM	83

3.2. 1 KASIM NE GETİRDİ? 97

SONUÇ 110

KAYNAKÇA 121

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 2011 ve 2015 Genel Seçim Sonuçları	78
Tablo 2: Haziran ve Kasım Seçimleri Sonuçlarının Karşılaştırılması	97
Tablo 3: Seçimlerde Alınan Oy Sayılarının Karşılaştırılması	98

KISALTMALAR

AK PARTİ	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DDK	Devlet Denetleme Kurulu
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Parti
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDP	Halkların Demokratik Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
SP	Saadet Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

İnsanların bir düzen oluşturmak adına yönetim faaliyeti yürütmeleri, bu düzeni kurarken katılımda bulunarak gerek seçen gerekse seçilen konumunda bulunmaları, birlikte yaşama serüveni kadar geçmişe dayanmaktadır. Geçmişten bu yana bir topluma mensup insanlara çeşitli yasalar çerçevesinde yönetimi belirleme hakkı tanınmıştır. Toplumun bir parçası olan bu insanlar zamanla devlet nezdinde kimikleşen statüleriyle var olmuşlardır. Siyasileri tayin hakkı, tarihte birçok kritere bağlı olarak verilirken, eşit yurttaşlık ile birlikte katılımın niteliği değişmiştir. Buna göre demokratik bir ülkede yöneticiler halk tarafından oy kullanma aracılığıyla iktidara getirilip aynı yöntemle iktidardan alıkoyulmaktadır. Yurttaşların bu potansiyelleri, oy kullanma eylemini diğer katılım biçimlerinin üstünde tutmaktadır. Siyasal yönetimin çoğunluğun oyuyla seçilmesi, bir ülkenin politik, ekonomik ve toplumsal seyrini belirlediğinden, insanların tercihlerine, karar değişikliklerine ya da tutumlarına etki eden faktörler üzerinde çalışmayı gerekli hale getirmektedir.

Oy kullanma hakkı, yurttaşlık tartışmalarına paralel bir gelişim göstermekle birlikte Antik Yunan'dan günümüz cumhuriyet yurttaşlığına kadar farklı biçimlerde üzerinde durulan bir mesele olmuştur. Oy gücü, demokrasilerde iktidarı tayin edebileceği gibi, mevcut iktidarı alaşağı etme potansiyeline de sahiptir. Bu yüzden dünya genelinde seçimler ve sonuçlara yön veren seçmenler, politikacılar kadar akademik çalışmaların odağında yer almaktadır. Türkiye özelinde de yaklaşık yüz senelik tarihinde yurttaşlık, oy hakkı, parti kurma, tek parti dönemi, erken seçimler, koalisyon hükümetleri gibi tartışmaların yer aldığı ortamlarda seçimlerin gerçekleştiği bilinmektedir. Öyle ki, zaman zaman seçimle iktidara gelmiş hükümetler darbe gibi demokratik olmayan yöntemlerle yönetimden alınmışlar, zamanında yapılan seçimler ise neredeyse istisna olarak yer almış, erken seçimler kaçınılmaz olmuştur. Darbeler, koalisyon hükümetleri, sık aralıkta yapılan seçimlerden sonra, 2002'den itibaren ilk kez bir partinin bu denli iktidarda kaldığına şahitlik edilmiştir. On üç yıl egemen parti olan Ak Parti, aynı zamanda üst üste oylarını arttırarak seçim kazanan lideriyle bir ilk olmuştur. Haziran 2015'e gelindiğinde ise yine birinci parti olsa da, büyük oranda bir oy kaybına uğrayarak tek başına hükümet kurma yetkisi elde edememiştir. Bu süreçte koalisyon hükümeti kurulamayınca erken seçim kararı alınmış, beş ay sonra tekrarlanan seçimlerde Ak

Parti yeniden tek başına hükümet kurabilecek oy oranı ve milletvekili sayısına ulaşmıştır. Haziran ve Kasım seçimlerinde seçmenin yarattığı bu oy hareketliliğinin nedenlerinin teşhisi, tezin esasını oluşturmaktadır.

Genel ve yerel seçimler, cumhurbaşkanlığı ve referandum gibi halk oylamalarında tercihlerin sabitlendiği hatta daha fazla oy kazanımının elde edildiği seçimlerden sonra Haziran sonuçları, bir kırılma noktası olmuştur. Bu bile üzerinde çalışmayı gerektiren bir sonuç olmasına rağmen beş aylık süre içerisinde ikinci hızlı tercih değişikliği meydana gelmiştir. Bu bağlamda Haziran seçimlerinde seçmenin tercih değişikliğine gitmesine neden olan etmenler saptanmaya çalışılmıştır. Daha sonra beş aylık süre içinde yaşanan gelişmelerin seçimlerle ilişkisi belirlenerek Kasım seçimlerine olası yansımaları irdelenmiştir. Tez kapsamında Türkiye’de seçmenlerin oy verme davranışlarına yön veren motivasyon ve faktörlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışma, yurttaşlığın ilk örneklerini veren Antik Yunan’da başlayıp günümüz seçimlerine uzanmaktadır. Nitelik olarak farklılaşan periyotlarda yurttaşlık olgusu ayrı dönemlerde incelenmiştir. Ulus yurttaşlığına geçildiğinde Türkiye özelinde Osmanlı’nın son dönemleri ele alınmış, mevcut iktidarın başlangıç dönemi olan 2002 seçimleri, 2007 ve 2011 seçimleri, spesifik olarak ise Haziran-Kasım 2015 seçimleri tetkik edilmiştir.

Tarihsel bilginin hem sosyoloji alanında hem de seçimlerin incelendiği bu çalışma kapsamında elzem oluşu nedeniyle yöntem olarak tarihsel sosyoloji kullanılmıştır. Bu sayede hem yurttaşlık hem seçimler incelenmiş, hem de olgular karşılaştırılıp, toplumsal olanın aynı zamanda tarihsel olduğu fikrinden hareketle bugünün gerçeğini anlamak mümkün olmuştur. Marx dönemleri, Weber ise dinleri karşılaştırarak tarihsel sosyoloji yönteminde önemli konum üstlenmişler, çalışmalarıyla yönteme katkı sağlamışlardır. Philip Abrams ve Theda Skocpol gibi sosyal bilimciler ise bu yöntemi ileriye taşıyarak, çalışmalarıyla kullandığımız yöntemi anlaşılır kılıp ışık tutmuşlardır.

Tarihsel sosyolojinin sosyal bilimlere kazandırdığı üslup sayesinde, çalışmada salt bir zaman dizininden ziyade ortaya çıkan gelişmeler, olgular, dönemler arasında bağıntı kurulmuştur. Yöntemin bu özelliği, aynı zamanda olaylar ve dönemler arasında benzerlik kurmayı ya da farklılıkları ortaya koymayı

sağladığından karşılaştırma yapmaya da imkan tanımaktadır. Bu kapsamda dönem ve olaylar incelenirken kronolojik sıralamayla sınırlı kalınmamış, dönemler ve özellikle seçimler karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji perspektifiyle incelenmiştir.¹

Yurttaşlık veyahut seçimle bağlantılı kanunlar, seçime giren partilerin yayımladığı beyannameler, kullanılan seçim materyalleri, miting videoları ve televizyon programları için döküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, tekrarlanamayan ya da çalışmanın odağında olan öznelere birebir görüşmenin yapılmadığı durumlarda tarihsel olayları inceleyebilmek adına video, fotoğraf, belge gibi materyallerle olguların anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Parti tüzükleri, seçim kampanyalarında partilerin kullandığı tüm materyaller, görsel ve videolar bu bağlamda tekrar tekrar izlenip, araştırılıp incelenebilmektedir. Seçim materyallerinde, gazetelerde bulunan söylemlerin arkasındaki örtük mesajları irdeleyebilmek adına eleştirel söylem analizi, çalışmada faydalanan diğer bir tekniktir. Karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji yöntem olarak kullanılırken, döküman incelemesi ve eleştirel söylem analizi, tezimizin yönteminin uygulanmasını destekleyici teknikler olmuştur.

Tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yurttaşlığın tarihsel gelişimi haklar, yükümlülükler ve katılım ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Antik Yunan'da yurttaşlığın neyi ifade ettiği verildikten sonra, Roma dönemindeki konumuna değinilmiştir. Fransız Devrimi ve ulus-devlet sürecindeki dönüşümü detaylandırılmıştır. Yurttaşlığın oy verme davranışıyla olan ilişkisi işlenmiştir.

İkinci bölümde oy vermenin eyleyicisi olan yurttaşların Türkiye'deki tarihsel süreci üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı'nın son dönemlerine tekabül eden gelişmeler ve atılan adımlar işlenmiştir. Daha sonra, dönemin sosyo-ekonomik arka planı da baz alınarak son dönem oy verme davranışları, katılım oranları, 2002 seçimlerinin mahiyeti değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise tezin esasını oluşturan 7 Haziran – 1 Kasım Seçimleri geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Haziran seçimine girmeden önceki politik konjonktür detaylandırılmış, partilerin seçim hazırlıkları etraflıca incelenmiştir. İki seçim arasında meydana gelen gelişmeler değerlendirdikten sonra

¹ Yöntemle ilgili kapsamlı bilgi için bkz: Skocpol T., (2014), Tarihsel Sosyoloji, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kasım seçimine geçilmiştir. Seçimlerin katılım oranları, oy ve milletvekili sayıları tablo ile verilmiştir. Veriler hem niceliksel olarak hem de değerlendirilerek karşılaştırılmıştır. Sonuçlara göre Türkiye’deki seçmenlerin oy davranışlarına yön veren etmenler ortaya konularak tez sonlandırılmıştır.

Oy verme davranışlarının 7 Haziran-1 Kasım seçimleri ekseninden incelenmesi güncelliği sebebiyle dinamik bir çalışma ortaya koymuştur. Kısa aralıklarla yapılan ve keskin değişimler meydana getiren bu seçimler, hızlı oy hareketliliğini ve yerleşik tutumları incelemeye imkan sağlamıştır. Diğer yandan hem sonuçları hem de nitelikleri bakımından Türkiye’nin politik tarihinde benzersiz olmuş bu iki seçim ile ilgili çalışmalar, nispeten az sayıdadır. Genel olarak da Türkiye’deki seçmenlerin oy verme davranışlarıyla ilgili çalışmalar demografik özellikler üzerinden yapılmaktadır. Yönetimi belirleyen seçmen potansiyelinin farkındalığıyla, genel seçimlerin spesifik çalışmalarda yer almasına ışık tutmakta fayda bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OY VERME DAVRANIŞI NASIL KAVRAMSALLAŞTIRILMAKTADIR?

Antik Yunan'dan bugüne dek farklı modellerde tezahür eden ve eski Amerikan başkanlarından Abraham Lincoln'ün Gettysburg'te yaptığı meşhur konuşmasında belirttiği gibi “halkın, halk tarafından halk için yönetimi” (akt. Kongar, 2003) olarak en genel ve açık şekliyle tanımlanabilecek olan demokrasi, halkın yöneticilerini seçmelerini olanaklı kılan bir yönetim şeklidir. Demokratik bir rejimde halk, katılım ile yönetimi belirlerken aynı zamanda isteklerini ve memnuniyetsizliklerini ifade etme imkanı bulmaktadır. Bu sayede kamu görevlilerinin icraatları da kontrol edilebilmektedir (Orum & Dale, 2016: 337). Halka tanınan katılım hakkı ve diğer katılım yollarına verilen fırsat, demokratik bir yönetim için temeldir.

Demokrasinin başat özelliği denilebilecek katılım yalnızca seçimleri kapsamamaktadır. Politik sahada söz sahibi olmanın birçok farklı yolu bulunmaktadır (Kapani, 2016: 144). Katılım, yalnızca seçimle yönetimi belirleyen eylemlerden oluşmaz. Yönetimin yürüttüğü politikalara yönelik fikir beyan edilmesi gibi faaliyetler de katılımın içinde yer almaktadır (Turan, 1986: 70). Bu tür faaliyetler demokrasinin kazanımlarındandır. Aynı zamanda gerçek bir demokrasinin varlığı için gereklidir.

Katılım, demokrasiye olduğu kadar, halkın katılıma istekli olmasına da ihtiyaç duymaktadır. Kurumlara ya da şahıslara duyulan kişisel bağlılık, dayanışma duygusu, katılım neticesinde elde edilecek çıkarlar ya da safi bir yurttaşlık yükümlülüğü inancı (Özbudun'dan akt. Özer & Meder, 2008: 15-16) katılımı cazip kılan, halkı katılıma çeken nedenler arasındadır. Her şeyden önce katılım, demokrasiyle yönetilen tüm ülkelerde yurttaşlara tanınan anayasal bir hak, oy kullanımı ile katılım ise aynı zamanda bir yurttaşlık yükümlülüğüdür.² Buradan yola

² Bir engeli veya mazereti olmadığı halde katılımı bulunduran yurttaşlara para cezası kesilmesi uygun görülmüştür. Bkz. 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, md. 63.

Ayrıca bkz. Türkiye de dahil olmak üzere hala birçok ülkede siyasal katılım türü olan oy verme zorunlu tutulmaktadır. Kamuran Samar, “Türkiye sandığa gitmenin zorunlu olduğu ülkeler arasında”, Euronews, 10.05.2015, <http://tr.euronews.com/2015/05/10/turkiye-sandiga-gitmenin-zorunlu-oldugu-ulkeler-arasinda> (11.11.2017).

ıkarak bu bölümde siyasal katılımın eyleyicisi olan yurttaşın niteliği ve kısa tarihi verilip siyasetle ilişkilendirilecek ve siyasal gücü belirlemede temel dinamik olan oy verme davranışı tartışılacaktır.

1.1. SİYASET VE YURTTAŞ KATILIMI

Demokrasi siyasal katılım ile katılım da yurttaşlar ve onların seçtiği yönetenlerle mümkün olmaktadır. Siyasal katılımın olmadığı ya da katılımın sadece belirli bir kesimi kapsadığı toplumlarda demokrasinin varlığından söz edilemez. Demokratik bir rejimin gelişmişliğinin koşullarından biri, yurttaşlarına eşit siyasal katılım sağlayabilmesidir (Kışlalı, 1994). Yurttaşların siyasal katılımında aktif rol almaları ve etkili olmaları demokrasinin temel değerleriyle örtüşmektedir. Yurttaşlar tercihlerini dilediğı siyasal düşünceden ya da partiden yana kullanabilmekte özgürdür. Demokrasiyi otoriter ya da totaliter rejimlerden farklı kılan da bu tercih özgürlüğüdür (Daver, 1993: 213). Yurttaşlar, katılım sayesinde siyasal yönetime karşı tutumlarını ortaya koyarlar. Destekleriyle ya da muhalif olmalarıyla siyasal süreci etkileme girişiminde bulunurlar. Siyasal yönetimin aldığı kararların desteklenmediğı durumlarda karşıt fikir geliştirilmesi ve bunun, siyasal yönetimi etkilemeye yönelik olması, dikkate alınması siyasal katılım açısından önem taşımaktadır. “Hiçbir sonuç vermese bile, katılma yollarının açık bulunması, toplumsal gerilimi azaltıcı, yurttaşlık duygularını güçlendirici bir etki yapar” (Kışlalı, 1994: 186-187). Düşüncelerinin politik saha ya da siyasiler için önem taşıdığının farkında olan yurttaş, siyasal katılımında aktif olarak yer almaya devam edecektir.

Her toplumda ve her yönetim biçiminde farklı şekillerde de olsa katılım görülmüştür. Antik Yunan’dan günümüz demokrasisine gelinceye kadar siyasal katılımın varlığının yanı sıra katılımın aktörü olan yurttaşların bir kısmının katılımın dışında tutulmak istendiğı bilinen bir gerçektir. Bu yüzden demokrasinin Antik Yunan’da doğduğunu söylemek yanıltıcıdır (Kongar, 2017). Yalnızca erkeklerin ve erkekler arasında da yalnızca servet sahibi, belirli niteliklere sahip olan yurttaşların gerçekleştirebildiğı katılım, günümüz demokrasisinden uzaktır.

Kapsayıcılığı gittikçe artmış olmasına rağmen yakın bir tarihe kadar siyasal katılım olanakları her yurttaşa haiz değildi. Esasen yurttaşlık, belirli bir yönetim altında olan her bireyin sahip olduğu bir statü değildi. Kişiler yakın bir tarihe kadar cinsiyet, maddiyat, ırk gibi sebeplerden kaynaklı siyasal katılımdan yoksun bırakılmaktaydı. Ya da yurttaş sayılmadıkları için zaten katılım olanaklarına yönelik tartışmaların yolu peşinen kapalı olurdu. Katılımın ilk örneklerini veren Antik Yunan ve Roma, kadınları ve köleleri katılımın dışında tutmuştur (Huntington, 2011: 25). Yurttaşlık, tarihsel süreç içerisinde kültürel, toplumsal, siyasal değişimlere, sosyal hareketlere, hak mücadelelerine koşut olarak farklı rejimlerde farklı modeller sunarak günümüzdeki haline ulaşmış, Roma İmparatorluğu ile birlikte biraz daha kapsayıcı hale evrilmiş, Ortaçağ Avrupa'sında adeta ekarte edilmiştir (Heater, 2007). Yurttaşlık, esas anlamını ulus-devlet üyeliğinin modern yurttaşlığı ile teslim almıştır. Tarihte farklı rejimlerde farklı formlarda yurttaşlık modelleri görülmüş olsa da, modern yurttaşlık Devrimler Çağı ile birlikte tartışılmaya başlanmıştır (Güngör, 2017: 445). Bu çağ aynı zamanda ulus-devleti de ortaya çıkarmış, modern ulus-devlet yurttaşlığı ise birbiriyle ilişkili olan bu süreçlerin bir sonucu olmuştur.

Sosyal bilimler alanındaki her kavramda olduğu gibi “yurttaşlık” da birçok farklı tanımı içermektedir. Tanım çeşitliliğinde, tarihsel süreç içerisinde değişen bir statü olması ve farklı rejimlerde farklı modeller sunması etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra günümüzde genel olarak yurttaşlığın, yönetimin yurttaşlarına tanıdığı “haklar” ve yurttaşların “yükümlülükleri” ile ilişkilendirildiği görülmektedir. “Yurttaşlık, siyaset kuramı ile hukuk kuramında, bir ulus devletin ya da şehrin üyelerinin hakları ile ödevlerini anlatmak üzere kullanılır” (Marshall, 2009: 833). Buna göre yurttaşlık, belirli bir coğrafi alanda, siyasi bir yönetime bağlı olarak yaşayan bireylerin devletle olan bağıını ifade etmektedir. Yurttaşlar, siyasal bir yönetim altında, kendi kimliklerine tanınmış hakları kullanırlar. Aynı zamanda yükümlülüklerini yerine getirirler. “Yurttaş, en basit ifadeyle, siyasal bir topluluğun –belirlenen ayrıcalıkları edinmiş ve belirlenen sorumlulukları yüklenmiş olan- üyesidir” (Walzer'den akt. Dobson, 2011: 261). Haklar ve yükümlülükler her siyasal yönetimin kendi yurttaşları için belirlediği yasalar çerçevesinde uygulanmakta ve farklılıklar gösterebilmektedir. “Yurttaşlık bireyin topluluğa eklemlenmesi, siyasal ve kamusal alanda kurduğu ilişkinin de ifadesidir” (Üstel'den akt. Güngör, 2017:

442). Yurttaşlıkla ilgili tanımlarda haklar ve yükümlülükler dışında benzer olan diğer bir özellik ise bir arada yaşanılan alana atıfta bulunulmasıdır. Bu özellik, modern yurttaşlık öncesi kentleri ya da sınırları belirlenmiş bir ulus-devlet olabilmekle birlikte belirli bir coğrafi alanı paylaşan, yönetime olduğu kadar birbirlerine karşı da sorumluluk taşıyan yurttaşların kamusal alanına karşılık gelmektedir.

Çeşitli tanımlarda görüldüğü gibi genel olarak yurttaşlık, kişilerin üyesi olduğu yönetime karşı yükümlülükler ve sahip olduğu haklar bağlamında ifade edilmektedir. Yurttaşlık, üyesi olduğu devlet tarafından haklarının inşa edildiği ve aynı zamanda bağlı olduğu bu siyasal yapıyı katılım ile belirlemekle yükümlü bir statü olarak tasvir edilmiştir. Oluşturduğumuz bu kavramsal çerçeveden sonra yurttaşlığın tarihsel değişimine ve var olduğu yönetimlerdeki niteliklerine değineceğiz. Yurttaşlık statüsünün ortaya çıktığı Antik Yunan'dan başlayarak yurttaşlığın Roma'daki tezahürüne, Ortaçağ'da kaybolmasına, ulus-devletteki anlamına bakıp günümüzdeki konumuyla ilişkilendirerek tartışacağız.

Yurttaşlık hem kavram hem de kimlik olarak Antik Yunan'ın Sparta ve Atina kentlerinde gelişmiştir. Heater, en azından bundan daha da eski bir katılımcı toplumun var olup olmadığının bilgisine ulaşamadığımızı belirtmektedir (2007: 16). Toplumun tüm üyelerini kapsayıcı bir yurttaşlık modelinin varlığından söz edilemese de, yurttaşlığı tarihsel koşulları bağlamında değerlendirmek faydalı olacaktır. Aksi halde günümüzle bağdaşmayan bu örnekleri ele almak anlamsız hale gelmektedir. Sparta ve Atina'nın elbette bugünkü anlamıyla bir model sunmuş olması beklenemez. Ancak bireylerin birer yurttaş olarak değerlendirildiği ve bu statünün niteliklerinin tartışıldığı ilk örnekleri oluşturmaktadırlar (Ağaoğulları, 2010: 350). Yurttaşlığın ilk örneklerinin bu kentlerde görünür olması, yurttaşlık çalışmalarını da bu bölgeden başlatmayı gerekli kılmaktadır.

Sparta'da yurttaşlar “Spartiat” adı verilen askeri seçkinlerden oluşmaktadır. Spartiatlar yıllarca ağır askeri eğitimler geçirmiş, devleti korumakla yükümlü askerlerdir. Spartiat, yani yurttaş olmak için askeri eğitimin yanı sıra kamu arazisine sahip olmak, gelirini helotlar³ üzerinden elde etmek, yemekleri yaklaşık üç yüz kişiden oluşan karavanada toplu halde yemek ve ait olunan karavanaya para ödemek gibi yasalar bulunmaktadır (Heater, 2007: 16-18). Bu anlamda Spartiatlardan devleti

³ Spartalıların köleleştirdiği kişilere “helot” denmektedir (Heater, 2007: 16).

korumak ve dolayısıyla devlete bağılılık da beklenmektedir. Siyasal katılım ise bu yurttaşların hepsine tanınmış bir haktır (Heater, 2007: 23).

Sparta’da yurttaşlık, elde edildikten sonra ömür boyu muhafaza edilebilen bir statü değildir. Yurttaşlığı kaybetmemenin belirli koşulları bulunmaktadır. Yurttaşlığı karavanaya seçilerek elde eden bir spartiat, ait olduğu karavanaya her ay belirli bir miktarda harç ödemekle yükümlüdür. Şayet ödeyemezse yurttaşlığı elinden alınmaktadır. Esas görevi devleti korumak olduğundan cesaretini kaybetmesi ve savaş meydanında zayıf düşmesi de, yurttaşlığını kaybetmesi için yeterlidir (Heater, 2007: 21-23). Bunun yanı sıra bir spartiattın yasalara bağılılığı, erdemli olması da önem taşımaktadır. “Sparta yurttaşı, kendini Sparta’ya adadığı ve kahramanlık gösterdiği ölçüde önem kazanır.” (Reisenberg’ten aktaran Güngör, 2017: 443). Sparta’da yurttaşlık kimliğini elde etmenin farklı yolları bulunmakla birlikte, yasalara uymayan bir spartiattan bu kimlik alınabilmektedir. Sparta’da yurttaşlık ayrıcalık olmakla beraber en çok da görevlerle öne çıkmaktadır.

Sparta’da olduğu gibi Atina’da da yurttaşlık, orada yaşayan herkesin elde edebildiği bir statü değildir. Binlerce yabancı yerleşimcinin, kadınların ve kölelerin olduğu Atina’da yalnızca erkekler yurttaşlık statüsünü elde edebilmektedir. Her yurttaş meclis toplantılarına katılabilmekte, yönetimin seçilmesinden mevcut yönetimin eleştirilmesine, yasa çıkarmaktan önemsiz gibi görünen küçük meseleleri gündeme taşımaya kadar her türlü konuda söz sahibi olabilmektedir. Toplantılar büyük alanlarda ve herkesin önünde yapılmakta, katılıma teşvik için ise katılımcılara belirli bir miktar ücret verilmektedir. Atina’daki yurttaşlar için siyasal katılımın önü daima açıktır (Heater, 2007: 43-47).

Antik Yunan’da yurttaşlık ayrıcalıklı bir statüdür. Demokrasinin doğduğu yer olmasına sıkça vurgu yapılsa da, buradaki demokrasi yalnızca yurttaş olanlar için geçerlidir. Kölelerin olduğu, kadınların yurttaş olabilmelerinin hiçbir şekilde mümkün olmadığı, yurttaşlık statüsünün elde edilmesinin birçok kısıtla bağılı olduğu ve kolayca bu statünün bir kişinin elinden alınabildiği koşullarda demokrasinin ve siyasal katılımın oldukça sınırlı kaldığı söylenebilir. Yurttaşlık statüsünün herkesi kapsayacak hale gelmesi yüzyıllar sonrasında tartışılacak bir meseledir. Bu yüzden Sparta ve Atina yurttaşlığının niteliklerini, hangi koşullarda elde edilip kaybedildiğini ve siyasal katılım ile ilişkisini vermekle yetindik.

Antik Yunan'da ayrıcalıklı olan yurttaşlık, Roma yurttaşları için hem doğuştan hem de sonradan edinilebilen bir statü olmaktadır. Roma yurttaşlığı, daha önceki yurttaşlık örneklerine nispeten çok daha esnek bir model oluşturmaktadır.⁴ Diğer yandan yurttaşlar için askerlik hizmeti zorunlu olmakla birlikte belirli miktarda vergi toplanmaktadır. Ayrıca yurttaşlara oy kullanma ve mecliste bulunma gibi siyasal katılım hakkı tanınmıştır. (Heater, 2007: 50-56). Kısacası Roma yurttaşı hem devlet tarafından verilen hakları kullanmakta hem de yasaların belirlediği yükümlülükleri yerine getirmektedir. Fetihlerle genişleyen ve yüzyıllarca yaşayan İmparatorluk, önceki örneklerinden farklılaşan yurttaşlık biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

Dinin, siyasal gücün meşrulaştırma aracı olduğu Ortaçağ'da ise ne Antik Yunan'ın ne Roma'nınki gibi, ne de bu örneklerden farklılaşan formda bir yurttaşlık modeli pek mümkün olmamıştır. Yurttaşlık, bazı İtalyan kentlerinde ya da kasabalarda, devlete bağımlı olmaksızın yerelleşerek varlığını sürdürse de bunun bir yurttaşlık örneği oluşturduğu söylenemez. Hayatın her alanına sirayet eden ve sorgulanamayan Hristiyanlık, yurttaşlığı da tahakkümü altına almıştır. Siyasal katılım ile bu dünyanın yöneticileri belirlenir ve yine bu dünyaya ait meseleler, kamu işleri artan nüfusun bir aradalığını mümkün kılmak ve devlet düzenini korumak için tartışılırdı. Hristiyanlığa göre ise bu dünya ancak öte dünyada yaşanacak iyi hayat için bir hazırlık niteliğindedir. Bu yüzden kamu görevlerinde bulunmak, ibadet etmekten çok daha önemsizdi (Heater, 2007: 67-70). Ortaçağ'a hakim olan Hristiyanlık, bu özelliğiyle siyasal katılım ve yurttaşlık ile örtüşemez görülmektedir.

Ortaçağ'ın feodal devleti yönetimin tek bir otoritenin elinde olması, sınıflı ve eşitsiz yapısı gibi özellikleriyle zayıflarken İngiltere, Fransa gibi ülkeler giderek güçlenmiş, devrimlerle beraber yeni bir devlet şeklini ve bu devlet şekline uygun yeni yurttaşlık biçimini tartışmaya başlamışlardır. Temelinde eşitlik, özgürlük, haklar gibi değerleri barındıran, daha kapsayıcı yurttaşlık anlayışının şekillenmesi de bu süreçlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları, 2010). Yurttaşlık, bireylerin korunma ihtiyaçları ve hakları ile bunları temin edecek olan yöneticiler arasında köprü kuracak bir statü olarak tartışılabilir (Skinner & Strâth, 2011) önceleri, kişilerin

⁴ Örneğin fethedilen kentlerdeki kişilere yurttaşlık verilmiş ancak evlilik, ticaret yapma serbest bırakılırken oy kullanma hakkı tanınmamıştır (Heater, 2007, s. 55).

yurttaş sayılabilmeleri mal varlığı, vergi ödeme gibi kriterlere bağlı olarak imtiyazlı bir statü olmaya devam etmiştir.

Günümüze en yakın yurttaşlık modelinin tohumları, devrim sürecinde atılmıştır. Fransız Devrimi'nin ekonomik ve toplumsal sahada yarattığı büyük değişimlerin yanı sıra siyasal olarak da köklü değişimler meydana gelmiştir. Ulus-devlet, önceki devlet modellerinden tamamen farklı ve üyelerine sağladığı yeni bir yurttaşlık modeliyle ortaya çıkmıştır. Egemenlik halka verilmiş ve iktidar, öte dünya ile değil, bu dünya ile, ulus-devletin üyeleri ile meşruiyet kazanmıştır (Ağaoğulları, 2010). Dolayısıyla geleneksellikten kopuş anlamına da gelen bu yeni düzen, yalnızca siyasal anlamda değil, düşünsel olarak da birçok dönüşüm meydana getirmiş, özgürlük, eşitlik gibi değerler önem kazanmıştır. Ulus-devlet üyeleri din, mezhep, ırk, meslek gibi faktörlerin verdiği kimliklerin ötesinde, ulusun yurttaşları olarak eşit sayılmışlardır. Modern anlamda yurttaşlık, bir ulus-devlete üyeliğe tekabül ettiği için ikisini ilişkilendirmek elzemdir.

Ulus-devlet genel olarak, sınırları çizili bir toprak üzerinde ortak bir tarihsel geçmişe sahip, ortak kültürel değerleri paylaşan bir ulus ile bu jeopolitik sınırlarda yasalara dayanan yetkilerini kullanabilen bir yönetimin ilişkilendirilmesiyle oluşmuş devlet modeli olarak tanımlanmaktadır (Ağaoğulları, 2010). Ulus-devletin yurttaşları ise tek tek bireylerden meydana gelmiş bir kitlenin ötesinde, dayanışma birliğine sahip bir bütün olan ulusu oluşturmaktadır. Sieyès, devrim yıllarında en genel ve yalın şekliyle ulusu, “Ortak yasalar altında yaşayan ve aynı yasama meclisi tarafından temsil edilen bir ortaklar birliği” olarak tanımlamıştır (akt. Heater: 135). Ulus, temsil edilmesinin yanı sıra aynı zamanda hukuki olarak temsilcilerini seçme hakkı tanınmış bir bütün olma özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. “Ulus, geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçişte bir süreç, hatta bir zorunluluk olarak toplumsal iletişim ve kültür aktarımı yolu ile ortaya çıkmış bir üretim ve örgütlenme modelidir” (Akkaya, 2004: 36-37). Ulus, kapsadığı üyelere eşitliği sağlamanın ötesinde onları aşan soyut bir birliğe karşılık gelmektedir. Ulusu soyutluk düzleminde açıklayan Erözden'e göre ulus belirli ülkelerle sınırlandırılması mümkün olmadığı için evrensel, o ulusu oluşturan tüm bireylere bu hakkı doğuştan verdiği için ya da belirli kriterlere⁵ göre dahil etmenin yolunu açtığı için kapsayıcı, son olarak da devrimlerin sonucu olan

⁵ Bir ulusa dahil olmayı sağlayan ikamet etme, evlilik vb. koşullar.

özgürlük ilkesinde uzlaşmış herkesi içine aldığı için geneldir (2013: 70-71). Bu özellikleriyle ulus, iktidarlar ve nesiller değişse bile varlığı baki olan soyut bir oluşumdur.

Bir ulusa mensup her bireyin hukuki olarak eşit sayılması ve yasaların herkes için geçerli olması, kişi bağlamında keyfi olarak değişmezliği ulus-devleti önceki yönetim şekillerinden ayırmaktadır. Fransız Devrimi öncesinin ya da devrim sürecinin temel niteliklerinden biri olan eşitlik ilkesi, ulus-devletin yurttaşlarına bir teminatıdır. Öyle ki, yalnızca belirli bir kesim için geçerli olan ayrıcalıkların olduğu bir toplum ulus olarak düşünülemez. Ulus, sınırları belirlenmiş bir toprak dahilinde yaşayan ve belirli bir hukuki düzene tabi olan bireylerden oluşuyorsa, yasa koyucuların belirlediği yasalar ötesinde, ulus-devletin meşruluğuna olan inanç ulusta mevcut olmak durumundadır (Erözden, 2013: 53-54). Ulus ortak bir tarihten, kültürden meydana gelmektedir fakat ulusun mevcut yönetime ve iktidarın uyguladığı hukuka olan inancına da ihtiyaç vardır. Ulus-devletin varlığı boyunca ulus da bu devletin iktidarını meşru kılmaktadır.

Ulus-devlete değinmeden önce onu oluşturan ulusun niteliklerine bakarken ulusun, tıpkı ulus-devlet gibi devrimlerden sonra, modernleşme ile birlikte ortaya çıktığından hareket ettik. Halbuki ulus çalışmaları bu bağlamda bir ikilik oluşturmaktadır. Bu tezlerden biri ulusun, ulus-devletten önce de var olduğunu savunup etnisiteyi öncelerken, diğeri ulusun modernlik ve ulus-devlet ile birlikte oluştuğunu savunmaktadır.⁶

Ulusun, modernlik öncesinde de var olduğundan hareket eden etnisite merkezli/etnosentrik model insan topluluklarının etnik kimlikleriyle geçmişten beri süregeldiklerini ifade etmektedir. Buna göre ulus, ulus-devlet ya da modernlik gibi etmenlere bağlantılı olarak ortaya çıkmamıştır. Ulus, etnik geçmişiyle tarihte zaten mevcuttur (Kaya, 2006: 93-100). Bu tezde ulus, ulus-devletten daha eski bir olgu olarak ortaya koyulmaktadır. Modernlik öncesi insan topluluklarıyla ulus-devletin yurttaşları arasındaki fark haliyle belirsizdir. Bu yüzden bu tezde bir ulusun hukuki kazanımları ve özellikle egemenlik ilkesi göz ardı edilmektedir.

⁶ Bkz. ulusu, etnisiteye dayandıran Anthony Smith ve ulusu modernleşme üzerinden açıklayan Ernest Gellner (Kaya, 2006, s. 96).

Ulus analizini yurttaşlık temelli ele alan diğer teze göre ise ulus, modernleşme, uluslaşma gibi süreçlerle ilişkilendirilmektedir. Ulus, yeni hatta devlet tarafından inşa edilen bir formdur. Bu yaratımda bizzat devlet rol üstlenmektedir (Gellner'dan akt. Kaya, 2006: 98). Bu teze göre ulus, modern devletin yurttaşlarından oluşmaktadır. Kendi yöneticilerini belirleyen halka verilen egemenlik, her üyenin eşit sayılması gibi nitelikler ulusun temel niteliklerini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ulus, bağlı olduğu ulus-devlet tarafından hukuki olarak tanınmaktadır (Kaya, 2006: 100).

Ulusun niteliklerine değinirken çalışmamızı, yukarıda belirttiğimiz gibi, ulusun modernlikle ortaya çıktığı ekseninden ele aldık. Etnik grupların ortak kültür, inanç, dil gibi özellikleri ulusta var olmasının yanı sıra, modern ulus-devletin yurttaş kimliği tüm bunlardan önceliklidir. Bu da ulusu, etnik gruplardan ayrı bir yere koymaktadır. Modern ulus-devlet devrimlerden sonra ortaya çıkmıştır. Bazı Avrupa devletleri ulus-devlet modeline geçtikten sonra dil, yurt sevgisi gibi temalar üzerinden ulus yaratma fikrinin de ilk örneklerini oluşturmuşlardır (Heater, 2007: 137-138). Modern ulus-devletin yurttaşlarına vaatte bulunduğu ve temellerinin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde yer aldığı özgürlük, eşitlik gibi ilkeler⁷ daha önce hiçbir insan topluluğunda olmadığı kadar önem teşkil etmiştir. Dolayısıyla bugün kullanılan anlamlarıyla ulus, yakın bir tarihte ortaya çıkmıştır. Çok uzağa gitmeye ihtiyaç duymadan Batı ülkelerinin uluslaşmasına kadar geçen süreçte Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi yoğun fikirlere ve büyük dönüşümlere yabancı kalmış bir toplumdan (Lewis, 2015: 653) çağdaş bir ulus yaratmak için uygulanan ve Türk Devrimi'nin neticesinde gelen reformlar ulusun modernleşmeyle ortaya çıktığı fikrine ve ulusun, ulus-devletten sonra oluştuğuna bir örnektir.

Ulus-devletin kuramsal çerçevesini oluşturan Jean-Jacques Rousseau, kuramının merkezine genel iradeyi alarak tek tek bireylerin bir aradalığından, ortak bir iradenin oluştuğunu ortaya koymaktadır. Buna göre her halkın kendine ait bir genel iradesi bulunmaktadır. Bu genel irade daima kamusal yararı gözetken, başka güç dengesizliklerindeki eşitsizliklerin ötesine geçerek, genel eşitliği sağlamaktadır. Genel irade, hem her iradenin toplamı, hem de kişisel çıkarlar yerine kamusal, genelin çıkarlarına yöneliktir (Rousseau, 2013). Rousseau'nun tek tek bireylerin toplamıyla

⁷ 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, madde 1.

açıkladığı genel irade, yurttaşların oluşturduğu ulusa karşılık gelmektedir. Kamu yararı, kişisel çıkardan ziyade ortak iyinin öncelenmesi, ulusta anlam kazanmaktadır. Ağaoğulları'nın aktardığına göre Rousseau, genel irade teorisinde devleti merkez alsa da, esas onun için önemli olan yine bireylerin eşitlik ve özgürlükleridir (2010: 166). Dolayısıyla Rousseau'nun kamu çıkarını her şeyin üstüne koyan tutumunun nedeni, bireysel eşitliğin bu yoldan geçmesidir.

Ulusun, genel iradeyle açıklanması, bireylerin kamusal çıkar, hukuki eşitleme, genelin iyiliği dışında kalan değerleriyle tamamen bağlarının koparıldığı anlamına gelmemektedir. Yukarıda ulusu tanımlarken belirttiğimiz gibi elbette ulusu oluşturan, bir arada yaşama motivasyonu sağlayan ortak bir tarih, bazen ortak bir zafer, inanç gibi bileşenler olmaktadır. Diğer yandan aynı ulus içinde farklılaşan ideolojilerin, mezheplerin, dillerin, alışkanlıkların da varlığı yadsınamaz. İşte tam da bu noktada ulus-devlet üyeliğinin, geçmişteki imtiyazlı yurttaşlıktan tamamen farklılaşan modern yurttaşlık formu devreye girmektedir. Ulusal egemenlik teorisini şekillendiren Sieyès (akt. Ağaoğulları, 2010: 195) ulusun, imtiyazsızlıkla oluştuğundan bahsetmektedir. Ona göre ulusun yurttaşları doğaları gereği oluşan tüm nitelikleri bir yana koyarak siyasal anlamda eşitlenmektedirler. Bu yüzden kamusal alanda eşitlenip birbirlerine benzerken, sivil toplumda farklılıklarıyla var olmaktadır (Ağaoğulları, 2010:198-199).

Ulus-devlet, ulus üyelerinin tüm haklarını güvence altına almakla birlikte onlara ortak bir kimlik temin etmektedir. Ulus-devlet yurttaşları, bireysel kimliklerinden ziyade bu ulus kimliğinin temsilcilerini oluşturmaktadırlar. Yurttaşlar, diğer özelliklerinden ya da benimsedikleri kimliklerden ayrı tutularak, yurttaş kimliklerinde birleşerek eşit sayılmaktadırlar (Ağaoğulları, 2010: 355). Diğer yandan yurttaşlardan, bireysel çıkarlarından ziyade ulusun, yani bütünün çıkarını gözetmesinin, yükümlülüklerine bağlı olmasının beklendiği söylenebilir. Ülkelerin ulusal marşlarında yer alan birlik vurgusu, yurt sevgisi, yaşanan toprakların düşmanlardan korunması, gerektiğinde yurt için savaşmanın, ölmenin telkin edilmesi⁸ yurttaşların bütünle kurulmak istenen ilişkinin en somut örneklerindendir.

⁸ Ülkelerin ulusal marşlarında bu benzer temalar işlenmektedir. Bkz. Türkiye'nin İstiklal Marşı. Yanı sıra Fransa; La Marseillaise, Almanya; Das Lied der Deutschen.

Ulus-devletin ortaya çıktığı tarihten beri iki yüz yıldan fazla zaman geçmiştir. Sınırları çizilmiş devlet, bu devlet himayesinde bir ulus ve bu ulusu diğerlerinden ayıran özellikler, ulus topraklarının korunmayı gerektiren düşmanlarının varlığı ulus-devletin şekillenmesine yön vermiştir. Ulus-devlet oluşturulduktan sonra onun meşruluğunu sağlayacak bir ulus kaçınılmaz olmuştur. Oluşturulan bu ulus şüphesiz ki bu yeni devlet şeklini de ayakta tutacak, başat özelliklerine uygun olacaktır. Ortak bir coğrafyayı olduğu kadar kültürü de paylaşan veyahut farklı etnik gruplara ve farklı kültürlerle mensup insan topluluklarını özdeş bir ulus haline getirmek kaçınılmazdır. Ulus her ne kadar modern ulus-devlet şekline uygun düşecek bir tasarlama olsa da, temelinde hiçbir kültürel yanı olmayan, geçmiş alışkanlıklarından tamamen soyutlanmış, şekillenmeye hazır bir insan topluluğu da değildir. Bu da ulus-devletin kendi ideolojisiyle yerel kültürleri dönüştürerek kimlikleri standartlaştırmasını (Kaya, 2006: 80) gerekli kılmaktadır ki ulus yaratma projesi işleyebilsin.

Türdeş bir ulus yaratma projesinin sekteye uğradığı koşullar, ulus-devletin sağlıklı işlemesini tehlikeye sokan gelişmelere yol açabilir. Uluslaştırmanın tam olarak başarılamadığı bir ulus-devlette kültürel özerklik taleplerinden silahlı mücadelelere kadar uzanan sorunlar meydana gelebilir (Erözden, 2013: 161). Dolayısıyla uluslaştırma, ulus-devletin kurulmasından itibaren başlayan ve daima sürdürülmesi gereken bir projedir. Ufak bir esnemedede varlığının tehlikeye girmesinden sakınmak için uluslaştırma projesi ordu, eğitim gibi kurumlarla da pekiştirilmektedir. Ordularla ulusun kitlesel gücü oluşturulurken, eğitim aracılığıyla da yurttaşlık ve ulusa bağlılık gibi değerler öğretilmektedir (Akkaya, 2004: 83).

Ordu, ulus yaratımında rol oynayan başat faktörlerdendir. Öncelikle sınırları belirlenmiş ulus topraklarının korunması ve ulusun güvenliğinin sağlanması görevini üstlenerek büyük bir sorumluluk taşımaktadır. Ulus-devletin dışarıdan gelecek herhangi bir tehdide karşı korunma sorumluluğunun ağırlığı, orduya bir kutsallık da atfetmektedir. Ayrıca yalnızca dışarıdan değil, ulusun bütünlüğüne zarar verecek herhangi bir iç karışıklığı da gidermekle mükelleftir. Ulus-devletlerin düzenli ordulara duyduğu ihtiyaç askerliği erkek yurttaşlar için bir yükümlülük haline getirmiştir. Zorunlu askerlik elbette zafer marşlarıyla, vicdani sorumlulukla,

yurttaşlığın kutsal görevlerine⁹ yönelik bilinçle donatılmadan var olamazdı. Her ulusun yetişkin erkek yurttaşı hayatının belirli bir döneminde bu eğitimden geçirilerek, ulusunun önemi, düşmanlarının varlığı ve korunmasının kaçınılmazlığı hatırlatılır. Toplu yemek, toplu yürüyüş, her şeyin hep beraber tam saatinde yapılması ve sadakat duygusunun konuşmalarla, eylemlerle güçlendirilmesi askeri disiplinin ulus türdeşliğini pekiştiren özellikleridir.

Askerliğin zorunlu tutulduğu yönetimlerde kişilerin ahlaki ve ideolojik tutumunun, askerliğe bakış açısının, savaşmaya karşı olmasının çoğunlukla bir önemi yoktur. Ulus-devlet ile ortaya çıkmış olan zorunlu askerlik, günümüzde hala birçok ülkede uygulanmaya devam etse de¹⁰ çoğunlukla devletler profesyonel ordu oluşturmaya doğru dönüşüm yaşamaktadırlar. Askerlik vatani bir görevden ziyade bireysel iradeye bağlı olan ücretli bir mesleğe dönüşmektedir. Yurttaşlar ise vicdani ret haklarını kullanarak askerlik yükümlülüklerini herhangi bir kamu hizmetinde belirli bir süre çalışarak karşılamaktadırlar.¹¹ Türkiye ise vicdani retçilerin çalışmalar yürüttüğü¹², zaman zaman ekonomiye katkı sağlaması sebebiyle bedelli askerlik¹³ kanununun çıkarıldığı, fakat zorunlu askerlik görevinin hâlen var olduğu bir ülkedir. Uluslaştırma projesinin gerçekleştirilmesinde rol üstlenen ordu kurumunun ve buna bağlı zorunlu askerlik görevinin tüm dünyada dönüşmeye başlaması, ulus-devletlerin çözümlerine yönelik somut örneklerden birini oluşturduğu söylenebilir.

Eğitim de tıpkı ordu gibi uluslaştırmayı pekiştiren bir kurumdur. Devletin bağlı olduğu düşünceleri, inançları, benimsediği değerleri kişilere aktarmada aracı olarak kullanılmaktadır. Eğitim kurumu, mevcut devlete uygun görülen insan tipini yetiştirmek, siyasal sistemin kalıcı olmasını ve sürekliliğini güvence altına almak için kurgulanmaktadır. (Yapıcı, 2004). Üstelik egemen ideolojiyi nesillere aktarmada, kişilere empoze etmede geniş kitlelere ulaşabilme potansiyeline sahiptir

⁹ Bkz. Türkiye’de askerlik yapmak zorunlu olmakla birlikte diğer yandan “vatan borcudur”. Vatan başka bir kutsiyetle ‘analık’ ile ilişkilendirilir ve şehitlik mertebesiyle de yüceltilir.

¹⁰ Bkz. Bengi Cengiz, “Dünyada Profesyonel Ordu ve Zorunlu Askerlik”, Doğruluk Payı, 08.08.2016, <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/dunyada-profesyonel-ordu-ve-zorunlu-askerlik>, (17.09.2017).

¹¹ Bkz. Levent İçgen, “Vicdani Ret Diğer Ülkelerde Nasıl Uygulanıyor?”, Vatan, 15.11.2011, <http://www.gazetevatan.com/-vicdani-ret--diger-ulkelerde-nasil-uygulaniyor--410974-gundem/>, (17.09.2017).

¹² Bkz. Vicdani Ret Derneği: <http://vicdaniret.org/>

¹³ Bkz. Doğruluk Payı, “Bedelli Askerlik Uygulamaları”, 29.06.2017, <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/bedelli-askerlik-uygulamalari>, (17.09.2017).

(Althusser'den akt. Erözden, 2013: 159). Dolayısıyla ulus yaratmak ve bireyleri bu bütüne uyumlu hale getirmek için eğitimin manipülasyonu kaçınılmaz olmaktadır.

Her devlet kendi eğitim sistemini kurarken, aktarılabak bilgileri tekelleştirmektedir. Bireyler zorunlu temel eğitim bağlamında belli bir dönemde bile olsa bu eğitimi almak zorundadır. Bu yüzden iktidarın müfredata, ders kitaplarına müdahalesi kaçınılmaz hale gelmektedir (Gürses, 2011: 13). Sunulanları sorgulamak ya da dışına çıkmak, başka bir tercih hakkına sahip olmak neredeyse imkansızdır. Çünkü eğitimin tek tedarikçisi mevcut siyasal yönetim olmaktadır. Öğretim programını oluşturan bu otorite de haliyle kendi varlığıyla çatışacak, konumunu tehlikeye sokacak, bütüne aykırı seslerin oluşmayacağı bir sistem inşa edecektir. Ders içeriklerinden, bir başka otorite temsili olan öğretmenlerin yetkilerinden, okul içi kurallara kadar tüm sistem kontrol altında tutulmaktadır. Okula başlama yaşı, kullanılacak olan diller, işlenecek müfredat kurulan sistemin sınırları içindedir. Yönetme gücüne haiz olanlar neyi, ne şekilde ve hangi oranda vermek istiyorlarsa öğretilcek olanlar da buna göre şekillenmektedir. Ulus-devletin ulus yaratma ve var etme çalışmaları, askerlikte olduğu gibi eğitimde de somut olarak karşılık bulmaktadır.¹⁴ Henüz dünyaya karşı tutumları gelişmemiş öğrencilere kim oldukları, nereden geldikleri, düşmanlarının ve müttefiklerinin kimlerden oluştuğu öğretilmektedir. Sınırlar ve sınırları koruyacak olanlar ulus-devletin temel niteliğine karşılık geldiği için bu bilgilerin kişilerde nasıl kodlandığı önem teşkil etmektedir. Kişiler hakim ideolojiyle ve bu bilgilerle yoğrulurken ilerisi için bütüne olan entegreleri de planlanmış olmaktadır (Çetin, 2001). Bunun yanı sıra yönetmeliğin belirlediği giyim kuşam, oturma düzeni, saygı duymaktan ziyade nasıl itaat edileceğinin öğretilmesi ve bütüne uyum sağlama belirli bir disiplin içinde, tam da bir ulustan istenecek şekilde yürütölmektedir. Bu çizgiden biraz olsun dışarı çıkan, öğrendiklerini sorgulayan, bütünün uyumuna zarar veren kişiler ya cezalandırılmakta ya da ayırık otu muamelesi görmektedirler. Yaygın eğitim, standartlaştırmanın önemli bir parçasıdır (Kaya, 2006: 100). Sistem, kişiler arasındaki farklılıkları göz ardı

¹⁴ Cumhuriyetten yakın geçmişe kadar, yöneticilerin yaratmak istedikleri yurttaşlık formunun eğitime ve ders kitaplarına nasıl yansıdığını irdeleyen çalışmalar için bkz. Fatma Gürses, Kul Tebaa, Yurttaş “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık”, Ütopya Yayınları, Ankara, 2011. Ayrıca bkz. Füsün Üstel, Makbul Vatandaşın Peşinde “II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi” İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

ederek tek tip bir modeli herkese uygulamaktadır. Kişinin geldiği kültür, ailesinden aldığı dini inanç, kullandığı dil gibi faktörler önemsizmemektedir.

Tüm ulus-devletlerde olduğu gibi Türkiye de kurulduğu yıllarda yeni bir ulus yaratmak için eğitimi araç olarak kullanmıştır. Yeni kurulan devlette rejim, hukuk, dil ve kültürel yaşamda olduğu kadar eğitimde de topyekün devrimlerin yapılması gerekli hale gelmiştir. Birçok alanda olduğu gibi eğitimde de öncülüğü üstlenen Mustafa Kemal Atatürk, 1922'deki bir söylevinde ulusal eğitim programının oluşturulması gerektiğini ve bunun da, tüm geleneksel inançlardan, Doğu ve Batı'dan gelen tüm yabancı etkilerden arınmış, ulusal niteliklere uygun bir eğitim anlamına geldiğinden söz etmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim, tek bir kuruma, Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmuş, medreseler kapatılarak İmam Hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi açılmış, zorunlu din dersleri kaldırılmıştır (Berkes, 2016: 533). Okur yazar oranının % 10'u bile geçmediği bir halkın siyasal, ekonomik, kültürel, hukuki alanda yaşanan büyük değişimlere adapte olma süreci, iyi bir eğitim planını da gerekli kılmaktaydı. Akyüz'ün aktardığına göre 1923-1924 yıllarında eğitimin resmi ilkeleri ve yöntemlerinin yer aldığı ve öğrencilere dağıtılan belgelerden biri olan "Hayat Rehberi"nde Cumhuriyet'e uygun yurttaşların nasıl yetişmesi, yetiştirilmesi gerektiği maddelerle anlatılmış ve "Hak yeme, haksız olma, haksızlığa sukut etme" gibi ilkelerle konformist olmayan, sorgulayan, fikrini ortaya koyan, haksızlığa susmayan yurttaşlar olmaları salık verilmiştir (2012: 332). Görüldüğü gibi ulus-devlet olarak Türkiye de kurulduğu yıllarda eğitimi yeni bir ulus oluşturmak için kendi düzenlediği şekliyle uygulamaya koymuştur. Ancak onu diğer ulus-devletlerden ayıran niteliklerini göz ardı etmeden incelemekte yarar vardır. Türk eğitim sisteminde gerçekleştirilen devrimler, bir ulusu kontrol altına almaktan ziyade laik ve demokratik bir düzenin telkin edilmesine yöneliktir. Bu yönde gerçekleştirilen adımları safi bir uluslaştırma projesinin manipülasyonu olarak belirlemek hatalı bir değerlendirme olmaktadır. Yine cumhuriyetin ilk yıllarında öğrenciler ve öğretmenler için hazırlanan belgelerde öğretimin temel amacı olarak saptanan "bilginin bir süs, baskı aracı ya da medeni zevkten ziyade maddi hayatta başarıyı sağlayan uygulamalı ve yararlanılabilir bir hale getirilmesi" (Akyüz, 2012: 331) bilginin bir ulus-devlette, benimsenen ideolojinin yaygınlaştırılması için otorite tarafından kullanılma amacına ters düşen bir görünüm sergilemektedir.

İlk tasarlandığı yıllarda Türk ulusunun eğitim sistemi laik, sorgulamaya yönelik, özgürleştirici bir program olarak tasarlanmıştır. İnanç, ırk, cinsiyet ayrımı yapılmadan, karma olarak oluşturulan okullarda, hiç kimseye zorunlu din eğitimi dayatılmamıştır. Aynı zamanda inancına yönelik eğitim almak isteyen, bilgi sahibi olmak isteyen herkese bunu yaşama özgürlüğü ve bilimsel, kültürel araştırma yapma imkanı sunulmuştur (Berkes, 2016). İnadıklarını kendi diliyle okuyup anlama olanağı dahi olmamış bir halka tanınan imkanlar, eğitimin geleneği tasfiye etmeden de salt çağdaşlaşma amacıyla kullanılabileceğinin somut örneğidir. Tabii kurulan sistem ilk yıllarındaki gibi kalmamış, değişen yönetimlerin ideolojileriyle, darbelerle keyfi olarak dönüştürülebilen bir duruma düşmüştür. Gerçekleşen devrimler ve rejimi koruyacak, yaşatacak olan nesillere aktarılması beklenen çağdaş düşünceler yalnızca tarih kitaplarında anlatılan, ders olarak işlenen sıkıcı ve anlaşılmadan geçilen içeriklere dönüşmüştür. Millî bayramlarda yapılan anmalar, okunan şiirler, her sabah tekrarlanan “Andımız”, marşlar, hitabeler kurucu felsefeyi öğrencilerde içselleştirmek yerine içi boşaltılmış ezberlere dönüşmüştür. Bu yanılgı, eğitim sistemiyle ilgili çıkmazların kökeninin hemen cumhuriyetin kurulduğu yıllarda aranmasına zemin hazırlamıştır.

Hâliyle ulus-devletin tek tipleştirici uygulamalarına ve alet edilen kurumlara köklü eleştirilerin yapıldığı bir yüzyıldayken, hatta az sonra değineceğimiz gibi küreselleşmeyle birlikte ulus-devletlerin zayıfladığından, önemini yitirdiğinden, modern yurttaşlık anlayışının da dönüştüğünden söz edilirken öncelikle Türkiye’nin bu tartışmalara nasıl eklemlendiğinin çözümlemesi önemlidir. Bu yüzden modern yurttaşlığın filizlendiği ulus-devletin hem niteliklerine hem eksikliklerine bakarken tezimizin esasını oluşturan Türkiye’nin bu süreci nasıl deneyimlediğini ve Türkiye’deki yurttaşlık formunun günümüzde nasıl bir zeminde şekillenerek var olduğunu vermekte fayda görmekteyiz.

Ulus-devlet, kürelleşmeyle birlikte bir dönüşüm sürecine girmiş, ya da dönüştürülmesi gerekli görülmüştür. “Üretimin küresel düzeyde yeniden örgütlenmesi ve ulus-devletlerin sınırlarını aşan düzeyde ticaretin ve finansın orantısız büyümesi” (Polonyi’den akt. Orum & Dale, 2016: 285), sınırları aşan bilgi akışı, uzakları yakın kılan teknolojik gelişmeler dünyayı küresel bir köye¹⁵

¹⁵ Bkz. Marshall McLuhan’ın aynı adlı kitabı da bulunan kavramı.

çevirmiştir. Küreselleşmeyle birlikte dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen ekonomik, politik ya da kültürel bir gelişme, başka devletleri, ulusları, bireyleri etkileyebilir olmuştur. Ulus-devlet yapısının başat özelliklerinin tam tersine işleyen bu gelişmeler, merkezi yönetimin de gücünü sarsmıştır. “Yönetim, gitgide uluslararası siyasetin, ulus-ötesi kurumların ve uluslararası anlaşmaların konusu” (Stråth, 2011: 220) haline gelirken yerel yönetimin görev ve sorumlulukları arttırılmıştır. Küreselleşmenin tüm dünyada yarattığı bu etkiler, ulus-devleti aşındırırken vaat ettiği eşitliğin tam olarak sağlanamaması, farklılıkların göz ardı edilmesi gibi ithamlarla tartışılmaya açılmıştır. Fakat bundan önce eklemek gerekir ki küreselleşme, neo-liberal politikalardan, devletlerin sosyal politika uygulamalarından gittikçe uzaklaşmalarından ayrı düşünülmemesi gereken bir süreçtir. Devletler özelleştirmelere aracı olarak ekonomik yetki alanını azaltırken, aynı zamanda piyasanın bu politikalardan yana işleyebilmesi için gerekli koşulları sağlamaktadırlar. Bu anlamda neo-liberal ekonomi ve politikaları için küreselleşme iyi bir kılıf vazifesi görmektedir. Diğer yandan küresel gelişmelerin tedirgin ediciliği, haz odaklı kitlelerin yalnızlık duygusu bireylerin inançlarına, bölgesine, kimliğine olan sadakatini arttırmıştır (Akkaya, 2004). Küreselleşmenin yarattığı tahribata koşut olarak bireyler yerel kimliklerine sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Bu bağlamda kimlik politikalarının ilgisi de sınıf ya da ulustan çoklu kimliklere kaymaktadır. Sınıf ve ulus gibi bütünleştirici kimliklerin çözülmesi, neo-liberal ekonominin hedeflerindendir (Kaya, 2014: 111-112). Küreselleşme hayatın her alanını sararken kitlesel bir bütünlüğü meydana getirmektedir. Neo-liberalizm ise hem bu sınırların aşımını desteklemekte hem de bireysel kimliklerin yükselişinden faydalanmaktadır. Kimlikler ise var olmak için bu ortama ihtiyaç duyarken üniter devlet eleştirileri de peşinden gelmektedir.

Ulus-devletin vaat ettiği eşitliğin hiçbir zaman sağlanamamış olması bu eleştirilerde başı çekmektedir. Ulus-devlet yurttaşlığı bireylere hukuki olarak eşitlik sağlamış olsa da ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin önüne geçilememiştir. Kamusal alanda eşitlik ve ulusun, bütünün çıkarını gözetmeyi telkin eden ideolojisi, eşitsizliklerin üzerini örtmenin bir yolu haline gelmiştir. Etnik kimlik, dil, inanç, cinsiyet gibi farklılıklar hukuki olarak aşılmış olsa da ulus-devletlerin tamamı tarafsız kalamamış, tarihte ayrımcılığın soykırıma ulaştığı örnekler vermişlerdir. Güçlerini

ulusa dayandırarak, ulus adına konuştuklarını iddia eden yönetimler, totaliterleşen tutumlar sergilemişlerdir (Ağaoğulları, 2010: 355-356).

Eşitlik idealiyle ortaya çıkan ulus-devlet modeli elbette birçok eleştiriye haklı kılan geçmişteki kötü örnekleriyle ve nitelikleriyle var olmuştur. Ulus-devlet, doğal olarak ulusu olmadan var olamazdı. Ulus da tek tek bireylerden oluşan, homojen bir topluluk olmadan mümkün değildi. Ulusu oluşturan modern yurttaşlık kimliği her kimliğin üzerindeydi. Bir yurttaşın hakları, özgürlükleri, hukuki kazanımları bu yurttaşlık statüsüyle mümkün olmaktaydı. Ancak ulus-devlet bu statüye yalnızca erkekleri dahil ederek hatta onlardan da bazı grupları dışlayarak daha en başından kapsayıcılığıyla çelişkiler yaratmıştır. Önceleri yurttaşlık kimliği için yalnızca o sınırlarda yaşıyor olmak yetmiyordu. Bu yüzden ulus-devlet yurttaşlığı, tartışmalar, mücadeleler sonucunda elde edilen bir kimlik olmuştur. Devleti meşru kılacak, egemenliği verecek ulus yaratımı ise zorunlu bir proje sürecine dönüşmüştür. Ulus yaratmak için kurumların araç olarak kullanılması kaçınılmaz olunca, farklı alt-kimlikleri göz ardı etmekle, yarattığı bütünün çıkarını himaye etmekle eleştirilmiştir. Fakat yurttaş kimliğinin dışında, etnik kimliklerin tartışmaya açılması, ulus-devletin çözülme gerekliliği sonucuna varsa da bu süreç, en çok özgürlük vaadiyle eşitsizlikleri derinleştiren neo-liberal politikaların işlerliğine fayda sağlamaktadır. Üniter devletler ve ulusların çözülme süreci refah devleti politikalarından kopuşa tekabül etmektedir. Ulus-devlet yurttaşlığının çözülmesi ve etnik kimliklerin yükselişi ise, eleştirilen “ayrık otu temizliğinden”, milyonlarca yoksulun yaratılıp marjinalleştirilmesine, göçmenlerin dışlanmasına geçiş sürecini ifade etmektedir (Erözden, 2013). Üniter devletler faşizmle itham edilirken, bugün tüm dünyada ırkçılığın yükselişe geçtiği yönetimler inşa edilmiştir.

Ulus-devlet eleştiri hedefi olurken ikame edilecek bir yönetim formu da henüz mümkün görünmemektedir. Elbette tarihte kötü örneklerinin olduğu ya da eksiklikler taşıdığı yadsınamaz. Fakat ulus-devleti ortaya çıktığı zamanın koşullarıyla ele almak, değerlendirmeleri eksik bırakacaktır. Bunun yanı sıra yurttaşların hak ve özgürlükleri ancak bir ulus-devlet üyeliği ile güvence altına alınmaktadır (Kaya, 2013: 128). Açıktır ki neo-liberal politikalar daha fazla özgürlük adı altında bireylerin temel hak ve özgürlük kazanımlarını dahi tahrip etmektedir. Belki de eleştirilmesi gereken ulus-

devletin kendisi değil, ulus-devletin temeli olan ulusal-egemenlik, demokrasi gibi değerlerin iktidarlar tarafından çıkarları için çarpıtılmasıdır.

İlk örneklerinde, o sınırlar dahilinde yaşayan herkese yurttaşlık kimliğini vermeyen ya da siyasal katılımı kısıtlayan ulus-devlet, bunları kazanmaya yönelik mücadeleye olanak sağlayan hukuki zemine sahipti. Bu yüzden yurttaşlık, haklar ve özgürlükler bağlamında modern ulus-devlet ile yüксеlebilmıştır. Demokrasinin herkes için olması, hakların eşit dağıtımı nasıl ki zamanla sağlandıysa, bugün tartışmaya açılan konuların da çözümlenebileceği hukuki zemin ulus-devlet ile mümkündür. Bugün hâlâ ulus-devletler -tartışılıyor olsalar da- varlıklarını sürdürmektedirler. AB gibi ulus-üstü yapılanmalardan kopmalar görülürken¹⁶, sınırların güvenliği çok daha önemli hale gelmiş, dünya vatandaşlığı gibi sınır olmaksızın tartışılan kimlik biçimi ise henüz bir ideal olarak kalmıştır. Kimliklerin, politik sebepler ve alet edilmeler olmadan özgürce yaşayabilmek için modern ulus-devlet koşullarına ihtiyaçları vardır. Günümüz yoksulluk, hastalık, terör gibi sorunlarını da devletlerin gücünü kaybetmesiyle ilişkilendiren Fukuyama, ulus-devletlerin yeniden inşası ve güçlendirilmeleriyle sorunların telafi edileceğini ifade etmektedir (Fukuyama, 2005).

Bugüne değin farklı modellerde yaşamış devletler, onları iktidara taşıyan ya da alaşağı eden yurttaşlarından bağımsız olmamıştır. Antik Yunan'dan bugüne örneklerle ve nitelikleriyle belirttiğimiz gibi yurttaşlık hak ve yükümlülükleri zamanın, yönetimlerin mevcut koşullarına bağlı olarak farklılaşsa da devletler için önem teşkil etmişlerdir. Haklar bağlamında olmasa da yükümlülükleriyle -en azından vergi ödeyerek- dolaylı da olsa iktidarla etkileşimleri sürmüştür. Yurttaşlık statüsünün bugünkü haklarına ulaşması ulus-devlet ile mümkün olduğu için üzerinde fazlaca durmayı, tartışmalarını ve sağladıklarını vermekte fayda gördük.

Yönetimleri siyasal katılım ile yurttaşlar belirlediğinden, katılım ve sonuçlarının eşit, adil olabilmesi için demokrasinin yerleştiği hukuk devletine gereksinim duyulmaktadır. Siyasal katılım da ancak böyle bir devlet düzeninde var olabilmektedir. Siyasal katılımın demokratik ve herkes için eşit olması yönetimlerin sağladığı imkanlar kadar yurttaşların bu değerleri özümsemeleriyle de ilgilidir. Buna bağlı olarak sıradaki bölümde siyasal katılım tartışılacaktır. Siyasal katılım

¹⁶ Bkz. Grexit, Brexit süreci.

türlerinden biri olan oy verme davranışına değinilecek, bir siyasal katılım türü olan oy vermenin yurttaşlıkla ilişkisi değerlendirilecektir.

1.2. YURTTAŞ VE OY VERME DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİ

İktidar meşruiyetinin dine dayanmadığı siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte, Fransız Devrimi'nin de temel ilkelerini oluşturan eşitlik ideali, cumhuriyet rejimi, demokrasi hiç olmadığı kadar bir dolu sosyal değişimi de beraberinde getirmiştir. Geçmiş yönetim biçimleriyle adeta arasına set çeken bu yeni siyasal örgütleniş biçiminde yönetim, tek bir yetkede bulunmamaktadır. Egemenlik bir hükümdara haiz değildir. Kendilerini yönetecek olan iktidar, kanunlarla eşitliği temin edilmiş olan yurttaşlar tarafından seçimlerle belirlenmektedir. İşbu sebepten dolayı bu yönetimi belirlemek ya da değiştirmek için yurttaşlara verilen hak, yönetime katılma hakkının yurttaşlar arasında eşit dağılımına yönelik tartışmalar, daha öncekilerden farklılaşan bir sürece yol açmıştır. Eşitliğin temel ilke olarak belirlenmiş olmasına rağmen kamusal sahada yönetime katılma haklarının önüne engel koyulan, dışarıda bırakılan gruplar çeşitli mücadelelerin içinde yer almışlardır.

Modern devleti diğer devlet modellerinden ayıran özelliği, yönetim biçiminin demokrasi olması, egemenliğin halka dayanmasıdır. Antik Yunan'dan günümüz modern devlete kadar gelen süreçte ekonomik ve sosyal değişimlerin yanı sıra politik sahada da birçok değişim yaşanmıştır. Halk, yönetimde daha önce olmadığı kadar söz sahibi olurken, siyasal katılımın yoğunluğunda, türlerinde, itici nedenlerinde de birçok değişim meydana gelmiştir. “Çağdaş demokrasilerin gelişmişliği, siyasal katılmanın yaygınlığı ve etkinliğiyle ölçülür olmuştur” (Kışlalı, 1994: 186).

Siyasal katılım, en genel anlamıyla yurttaşların siyasal yönetimde paylarının bulunmasını ifade etmektedir. Daver siyasal katılmayı, yurttaşların üyesi oldukları toplumda siyasal sisteme yönelik tutumlarını ve davranışlarını gösteren bir kavram olarak tanımlamaktadır (1993, s.203). Bu, yönetime karşı tavır takınmaktan somut eylemlere varan geniş bir yelpazeye karşılık gelmektedir. “Siyasal katılım, yurttaşların siyasi sistem karşısındaki durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını gösteren bir kavram olarak izah edilmektedir” (Kahraman'dan akt. Karaçor, 2013:

54). Katılım pasif bir eylem değildir. Yurttaşların, yaşadıkları düzeni şekillendirmeye yönelik gerçekleştirdikleri davranışların tümüdür. Kalaycıoğlu ise siyasal katılımı “yurttaşların siyasal liderlerin verebilecekleri veya verdikleri kararları etkileyebilmek için giriştikleri, liderlerin seçilmelerine ve/veya seçimlerden sonra alacakları kararlara yönelik eylemlerin tümü” olarak tanımlamaktadır (2015: 164). Katılımı daha geniş kapsamlı tanımlayan Özbudun’a göre siyasal katılım “yurttaşların merkezi veya yöresel devlet organlarını, personelini yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış, hukuksal veya hukuk-dışı, başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleri”dir (akt. Özer & Meder, 2008: 11). Çeşitli tanımlarda görüldüğü gibi katılım, hem gerçekleştirenleri hem de siyasal organları kapsamaktadır. Bunun yanı sıra katılım yalnızca seçimlere kadar, yöneticilerin belirlenmesiyle son bulan bir süreç de değildir. Siyasal katılım sürekli (Kalaycıoğlu, 1995: 46). Yurttaşlar destekledikleri yöneticilere taleplerini duyurabilmek için katılımı sürdürmeye devam etmektedirler. Aynı şekilde bazı gruplar tarafından desteklenmeyen liderler de onları yok saymamaktadır. “Çok demokratik bir biçimde oluşturulmuş bir yönetme gücü, bir dahaki seçimlere ya da hükümet değişimine dek yöneticilerce etkilenmiyorsa, böyle bir düzene demokratik demek güçtür” (Eroğul, 1991: 198). Bunun, demokrasinin işlerliğine ters düşeceği gibi, bir sonraki seçimi de liderler açısından tehlikeye sokacağı söylenebilir. Yurttaşlar yönetimde söz sahibi olmak istemelerinin yanı sıra yönetenler de politikalarını çoğunlukla yurttaşların tutum ve davranışlarına göre belirlemektedirler. Bu yüzden katılımı yalnızca seçimden seçime ortaya çıkan ve oy veren sayısı ile ölçülen kabataslak davranışlar olarak görmek hatalı bir tutumdur. Bununla beraber Eroğul’un katılım için gerekli gördüğü koşulları, katılımın ilişkilendirildiği unsurları anlayabilmek açısından vermekte fayda görmekteyiz. Eroğul, katılım için her iki tarafın da mevcut olmasının önemini vurgulamaktadır (1991: 228-230). Bunun için öncelikle bağımsız bir devletin bulunması şarttır. Anarşinin hüküm sürdüğü, devletin zayıfladığı ve başka otoritelere bağımlı olduğu bir ortamda katılım gerçekleşemez. Devlet aynı zamanda katılım için gerekli taraflardan biri olduğundan, yokluğunda katılım da imkansızlaşmaktadır. Bu yüzden bağımsız bir devlet, katılım için esastır. Bir diğer koşul ise yönetilenlerin can güvenliğinin sağlanmış olmasıdır. Eroğul, bu koşula örnek olarak Afrika’daki gibi toplumların aklıktan kırılırken herhangi bir

olumsuzluğa tepki gösterecek hallerinin kalmamasını göstermektedir. Demek ki Eroğul'un can güvenliği ile kastetmek istediği, yurttaşların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesiyle ilgilidir. Genel olarak gelir ve siyasal katılım arasındaki ilişki de Eroğul'un kanısını desteklemektedir. Çalışmalar, politikayla en ilgisiz yurttaşların en düşük gelir grubuna ait olanlardan oluştuğunu belirtmektedir (Özer & Meder, 2008: 25). Bu sav, genelde oy kullanımı ve sosyo-ekonomik durum, meslek gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Eroğul'un, katılım için gerekli koşullarına dönecek olursak, bağımsız devlet ve can güvenliğinin yanı sıra yurttaşların az çok eğitilmiş olma gerekliliğinden bahsetmektedir. Ona göre eğitim Amerika'daki siyahilere yapıldığı gibi yasaklanarak tüm yurttaşlık haklarının bilgisinden mahrum kalan bir grup yaratılabilir. Önceki bölümde detaylandırdığımız gibi, eğitim temel yurttaşlık değerlerinin, eşitlik ilkesinin, hakların öğretildiği bir özgürlük alanı olacağı gibi pasif bireyler yetiştiren kurumlara da dönebilir. Bu yüzden Eroğul'un tarif ettiği prototipi, bağımsızlığı ve siyasal katılımın önemini içselleştiren, muhakeme yeteneğine sahip yurttaşlar olarak yorumlamakta fayda görmekteyiz. Diğer yandan Eroğul, bir hukuki düzenin varlığından, katılmayı olanaksız hale getirmeyen bir ideolojiden ve en düşük düzeyde bile olsa bir haberleşme ağının gerekliliğinden bahsetmektedir. Ona göre katılma hukuki olarak yasaklanabilmekle beraber ölüm cezası gibi yaptırımlara varabilir. Bu kısıtlama, devletin mevcut ideolojisiyle de işleme koyulabilmektedir. Eroğul'un katılımın sağlanmasına yönelik gerekli gördüğü koşullardan biri olan hukuki çerçeveyi biraz daha açıp günümüz politik sahası içinde örneklendirecek olursak, katılımın kendine yasal bir zemin bulurken aynı zamanda yine hukuki sınırları çizilerek kısıtlandığını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Türkiye'de devlet memurlarının siyasal faaliyet yürütmeleri yasaktır.¹⁷ Bu, herhangi bir yerde fikir beyan etmekten mitinglerde bulunmaya kadar varan kısıtlamaları kapsamaktadır. Devlete bağlılık ve tarafsızlık amacı güden bu uygulama ile hatırı sayılır bir grubu¹⁸ oluşturan yurttaşlar katılımın çeşitli eylemlerinden alıkoyulmaktadır. Örneğin memur statüsünde olan devlet sanatçıları, bu bağlamda sanatla zıtlaşan bir hukuki sınırlamayla karşılaşmaktadırlar. Kişiler dolaylı yoldan siyasal katılım eylemlerinden

¹⁷ Bkz. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 7. Maddesi.

¹⁸ Eylül 2017 itibarıyla memur sayısı 2.449.538'dir. T.C. Devlet Personel Başkanlığı, "Kamu Personeli İstatistikleri", 09.2017, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri>, (10.10.2017).

uzaklaştırılabilmektedir. Toparlayacak olursak, Eroğul'un katılım için gerekli koşullardan (1991: 229) biri olduğunu belirttiği tüzel çerçeve, demokrasilerde katılımı sağlama fonksiyonundan uzaklaştırılarak, katılımı sınırlamanın aracı haline getirilebilmektedir. Siyasal katılım için gerekli koşulları Türkiye ile ilişkilendirmemizin sebebi ise zemin teşhisinin tezimize katkı sunacak olmasıdır.

Bir rejimin demokratikliği nasıl ki siyasal katılımın sağlanması ile ölçülür hale geldiyse, demokrasinin de işlerliği yurttaşların katılımları ile pekiştirilmektedir. Yurttaşların katılımın önemini içselleştirmeleri, içinde yaşadıkları toplum ile ilgili alınan kararlarda etkili olmak istemeleri demokrasinin güçlenmesi açısından önemlidir. Her şeyden önce yöneticilere, uyguladıkları politikalarda halkın yararını gözardı etmemeleri ya da uygulamalarına çekidüzen vermeleri gerektiği mesajı verilebilmektedir. Taleplerinin karşılık bulduğunu gören yurttaşların demokrasiye olan inançları artacaktır. Toplumun çeşitli gruplarına temsil olanağı sağlandığı için beraberliğin, uzlaşmanın, barışın tedarik edilmesi ise muhtemeldir. Katılımda eşitlik ve denge sağlandıkça yurttaşların barışçı yollarla sisteme katılmaları olanaklı hale gelmektedir (Kışlalı, 1994). Diğer yandan yurttaşlara, toplumda etkin olmanın yolları açılmaktadır. Siyasal davranışıyla etkileyebildiği bir bireyin, değiştirebildiği herhangi bir gelişmenin, dikkate alınan fikirlerinin, bir yurttaşa psikolojik katkısı göz ardı edilemez. Bunun yanı sıra bir yurttaşın herhangi bir partiye olan desteğinden ya da bir dava için aktif olarak mücadelesinden, buna koşul olarak kurduğu bağlantılardan katılımın, sosyal bağlamda katkı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bazen de kişilerin, siyasal bağlantılarını ya da kamu kaynaklarını kişisel menfaatları için kullanması, siyasal katılımın kişilere, ekonomik katkı olarak değerlendirilemeyecek muğlak yönünü oluşturmaktadır. Bilindiği gibi en küçük yerel yönetimlerden en güçlü mertebelere kadar, imkanlar göreve gelenler tarafından seferber edilebilmektedir.

Siyasal katılım genel olarak yönetenler ve yönetilenler arasındaki karşılıklı ilişkileri ifade etmektedir. Bu yolla yönetilenler talep ve memnuniyetsizliklerini belirtme olanağı bulurken yönetenler de kendi yurttaşlarının arzularını ve ihtiyaçlarını öğrenme imkanına sahip olmaktadır (Orum & Dale, 2016: 338). Yine de yöneten ve yönetilen ayrımının keskin bir çizgi oluşturmadığını belirtmekte fayda vardır. Çünkü siyasal katılım rejimden rejime değişse de, yoğunluğu farklılık gösterse

de hayatın her alanında tezahür ettiği açıktır. Genel ve yerel seçimler, cumhurbaşkanlığı ya da referandum oylamalarının yanında sendikalar, odalar, üniversite yönetimleri de katılım ilişkilerine tabidir. Bunun dışında demokratik bir sistemde her bireyin yönetenler arasında olma imkanının önü açıktır. Elbette yönetici konumunda bulunma durumu gelir, eğitim gibi faktörlere bağlı olmadan düşünülemez. Ancak yine de katılımın hem yaşantı dünyasının birçok alanında var olduğunu hem de çeşitliliğine bağlı olarak taraflar arasındaki geçişin esnek olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Siyasal katılım bir fikri benimseyip ona uygun pozisyon almak, o fikri benimseyen diğer yurttaşlarla bir araya gelmek, tartışmak, karşıt düşüncede olanları ikna etmeye çalışmak, bazen sadece dinleyici ve okuyucu olmak, miting ve toplantılara katılmak, oy kullanmak, gazete ve dergilerde yazı yazmak, televizyon programlarına katılmak, desteklediği liderler ya da parti için aktif görevlerde bulunmak, aday olmak gibi bir dolu eylemi kapsamaktadır (Kapani, 2016: 144-145). Özellikle günümüz dünyasında katılım, hiç olmadığı kadar çeşitlilik göstermektedir. Kişiler internet aracılığıyla benimsediği ya da eleştirdiği bir liderin, partinin, ideolojinin bilgisine çok daha kolay ulaşım pozisyon alma imkanına sahiptir. Sosyal medya ise katılıma yeni bir çeşit sunmaktadır. Herkes düşüncesini ve eleştirisini milyonlara iletebilecek mecralara kolaylıkla katılabilmektedir. Bunun yanı sıra gazete ve dergilerde yazacak bir mesleğe ya da kimliğe mensup olmasalar dahi kişisel bloglar¹⁹ aracılığıyla kişiler düşüncelerini paylaşabilmektedirler. Bugün dünyanın her yerinde hemen hemen her siyasi liderin ve iktidar temsilcilerinin de kullandığı Twitter'ın ise siyasal katılıma eklemlenen bir seçenek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yurttaşlar ortak bir tepki üzerinde daha kolay örgütlenebilmekte,²⁰ gelişmeleri daha çok kişiye yayıp yaptırım için birleşebilmekte,²¹ talep ve eleştirilerini iletebilecekleri muhataplara anında ulaşım dönüt alabilmektedir. Sonuçları bakımından iyi ya da kötü herhangi bir gelişmenin, siyasal partiye ya da lidere vereceği zarar veya sağlayacağı yarar sosyal medya

¹⁹ Kişilerin yazı, fotoğraf, video gibi istedikleri içerikleri paylaşabilecekleri, kamuya açık bir günlük olarak nitelendirilebilecek web siteleridir.

²⁰ Bkz. Gezi direnişi.

²¹ Yaşar Holding Yönetim Kurulu Başkanı Selim Yaşar'ın 2017 referandumunda İzmir Karşıyaka'da 'Hayır' oylarının yüksek çıkması üzerine sosyal medya hesabından Karşıyaka basketbol takımı sponsorluğundan çekilebileceklerini açıklaması, Twitter'da şirket ürünlerine boykot kampanyasını başlatmıştır.

aracılığıyla anında duyurulabilmekte ve böylelikle yurttaşların muhakemesine bırakılabilmektedir. Bu anlamda siyasilerin de eylemlerinin sorumluluğu artmaktadır. Siyasiler politikalarını ve icraatlarını göstermek, geri bildirim almak amacıyla sosyal medya sorumlularından oluşan ekiplerle çalışmaktadırlar. Aynı zamanda kısa bir mesajla bile bir yurttaşın talep ve şikayetleri bilinebilmektedir. Tabii burada da internet ve sosyal medyaya ne kadar kişinin ulaşabildiği ve ulaşanlar arasında da kişilerin siyasetle ne denli ilgili olduğu önem taşımaktadır. Diğer yandan yurttaşlar tıpkı kendi düşüncesine yakın olan haber programlarını izleyip, fikirlerini destekleyen köşe yazarlarının olduğu gazeteleri takip etmeleri gibi (Özer & Meder, 2008: 29), sosyal medyada da yakın bulduğu kullanıcılarla ilgilenebilirler. Yine de bu yeni nesil siyasal etkileşimden tamamen soyutlanmak pek mümkün görünmemektedir.

Siyasal etkinliklerle ilgilenme yoğunluğu kişiden kişiye değişmektedir. Kimi aktif olarak faaliyet yürütürken, kimi sürekli gündemi takip etmektedir. Kimi ise siyasi gelişmelere hiç ilgi duymamaktadır. Siyasal etkinliklere ilgi yoğunluğu bazı derecelendirmelere tabidir. Buna göre en ileri kademede yöneten olmak için aday olmak, siyasal partiler adına aktif faaliyetler yürütmek, seçim kampanyalarında çalışmak gibi eylemler bulunmaktadır. Orta kademede yöneticilik hedefi olmasa da kişiler herhangi bir görüş altında ya da görüşe karşı açık olarak pozisyon almaktadırlar. Gazeteler ve dergilerde yazı yazmak, televizyon ve radyo programlarına, mitinglere konuşmacı olarak katılmak, bir partiye maddi yardımda bulunmak bunlardan bazılarıdır. En alt kademe ise gelişmeleri medyadan takip etmek, mitinglere dinleyici olarak katılmak, olan bitenden haberdar olmak gibi daha durgun eylemler yer almaktadır (Baykal'dan akt. Kapani, 2016: 144-145). Milbrath katılma derecelendirmesini, bu eylemlerin kolaylık ve zorluk ekseninden hareketle ele almaktadır. Ona göre en kolay eylemler yalnızca oy kullanmak, yakın bulduğu partinin rozetini taşımak gibi eylemlerden oluşan izleyici eylemlerdir. Geçiş eylemlerini ise maddi destek sağlamak, toplantı ve mitinglere katılmak, siyasal organlarla iletişimde bulunmak gibi eylemler oluşturmaktadır. En zorunu gladyatör eylemler olarak adlandırmaktadır. Politikada aktif faaliyetlerde bulunmak, aday olmak, partilere üye olmak gibi eylemleri kapsamaktadır (akt. Çukurçayır, 2012: 64). R.A. Dahl katılmayı dört kategori ile kademelendirmektedir. Ona göre yurttaşların

siyasal olayları izlemesi ilgi, bu olaylara verdikleri değer önemseme boyutunu oluşturmaktadır. Onlarla ilgili verilere sahip olma bilgi, son olarak bunlardan yola çıkarak gösterilen çabalar da eylem boyutunu oluşturmaktadır (akt. Kışlalı, 1994: 188). Turan, katılma biçimlerinin siyasal sistemi etkilemeyi amaçlama bağlamında iki genel kategori ile incelenebileceğini ifade etmektedir. Bunları örgütlenme ve ilişki kurma olarak netleştirebiliriz. Turan'a göre yurttaşlar herhangi bir konuda etkin olabilmek, istenilen amaçları gerçekleştirmek için öncelikle örgütlenmektedirler. Faaliyetler bu örgütlenmelerin içinde yer almaktadır. İkinci olarak da yurttaşlar, siyasal sistem içindeki yetkin kişilerle ilişki kurmaktadır. Bu, bir memura dert anlatmaktan, bakanlarla, milletvekilleriyle ilişki oluşturmaya kadar uzanabilmektedir (1986: 70-71). Verba ve Nie ise yurttaşların siyasal yaşama katılmalarını daha detaylı kategorilere ayırmaktadır. Ona göre en alt kademede siyasete hiç katılmayanlar, oy dahi kullanmayanlar yer almaktadır. Bunu, yalnızca seçimlerde oy kullanıp çekilen yurttaşlar takip etmektedir. Seçimlerde oy kullanıp kişisel sorunları olduğunda iktidar temsilcileriyle irtibata geçen yurttaşlar üçüncü kategoride bulunmaktadır. Takip eden kategoride yurttaşlar toplumsal sorunlarla ilgili diğer yurttaşlarla örgütlenerek çözüm için çalışmalar yürütmektedir. Bunun biraz üstünde ise seçimlerde aktif olarak kampanya yürüten yurttaşlar yer almaktadır. Son olarak da bazı yurttaşlar bizzat yönetici olabilmek için her türlü siyasal faaliyet içinde aktif eylemlerde bulunmaktadır (akt. Özer & Meder, 2008: 13).

Siyasal katılım yoğunluğu ya da politikaya ilgi kişiden kişiye, ülkeden ülkeye veya dönemselsel olarak değişebilen olgulardır. Yurttaşlar iradeleri veya yönlendirilmeleri sonucunda bir şekilde politik arenaya dahil olmakta ya da hiç karışmamaktadırlar. Buraya kadar bahsettiğimiz tüm siyasal katılım ilişkisi olumlu, meşru ya da legal olarak ifade edilen katılım biçimlerini kapsamaktadır. Ancak siyasal katılma biçimlerini olağan siyasal katılma ve olağandışı siyasal katılma şeklinde ayırmak mümkündür. Mevcut siyasal rejimin belirlediği hukuki kurallara ve normlara uygun eylemler olağanken, bunların dışında gerçekleşen, kişilerin siyasal amaçlar uğruna fiziksel güç, şiddet içeren eylemleri ise olağan dışı katılmayı oluşturmaktadır (Çukurçayır, 2012: 65). Kişiler yeteri kadar temsil edilmediklerini, katılım yollarının kapalı olduğunu düşündükleri, isteklerin gerçekleşmediği, yabancılaşmanın söz konusu olduğu durumlarda olumsuz katılma biçimleri ortaya

çıkılmaktadır. Olağan dışı katılma, meşru olmayan ya da illegal olarak da adlandırılan olumsuz katılma yolları bildiri dağıtmak, imza toplamak, afiş asmak şeklinde olabileceği gibi terör ve şiddet içeren eylemlerden de oluşabilmektedir. Devrimler ve darbeler de bu grubun içine dahil edilmektedir (Turan, 1986: 73). Siyasal katılım yollarının demokratik olmayan biçimini oluşturan bu katılım biçimi hemen hemen her toplumda görülmektedir.

Yoğunluk ya da ilgi kişiden kişiye değişse de yurttaşlar siyasal sistem içinde bir şekilde konumlandırılmışlardır. Dolayısıyla katılımlarında da çeşitlilikler söz konusu olmaktadır. Ancak bu derecelendirmelerde yoğunlukla az da olsa siyasal katılımı gerçekleştiren yurttaşlar üzerinde durulmuştur. Öte yandan basit bir gözlemle bile fark edebileceğimiz gibi siyasal gelişmelere hiç ilgi duymayan, dolayısıyla katılma yollarının hiçbirinde bulunmayan yığınlar da mevcuttur. Nasıl ki siyasal katılımın yoğunluğuna göre derecelendirilmeleri mevcutsa, katılmama durumunun da bağlı olduğu nedenler ya da dereceleri bulunmaktadır. Katılmama türlerini ilgisizlik sıralamasına koyan Eroğul (1991: 231-234) ilk olarak yurttaşların, kamu işlerini kendilerini aşan meseleler olarak görmelerinden bahsetmektedir. Bu kişiler devlete karşı olmamakla birlikte, yurttaşlık yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Ancak neyin nasıl olduğuna ya da vergilerin nereye gittiği gibi olaylarla ilgilenmemekte, herhangi bir sorumluluk, gönüllülük işlerine karışmamaktadırlar. Bu gibi uğraşları anlamsız bulmaktadırlar. Diğer ilgisizlik türü ise hepimizin yakın çevresinde karşılaşması muhtemel olan yurttaşlarla ilgilidir. Bunlar gündelik yaşamın hengâmesine kapılıp politik sahada olan bitenin farkında olmayan yurttaşlardır. Ancak savaş, kaos gibi ekstrem olaylarda gündemi takip edip, gündem yatışınca yine kendi küçük dünyalarına çekilmektedirler. Diğer ilgisizler grubunu ise kamu meselelerinin zaten iyi yürütüldüğünü düşünen yurttaşlar oluşturmaktadır. Onlara göre kamu ve özel saha ayrıdır. Kendileri özel alanın içindedir ve kamu işleri de başkalarının ilgilendiği, oldukça uzak meselelerdir. Eroğul, özellikle bu iki ilgisizlik türünün, yönetenler tarafından sevildiğini belirtmektedir (1991: 232). Hem zorunlu yurttaşlık yükümlülüklerini yerini getirip hem de hiçbir gelişmeye karışmayan yığınların varlığından her yöneten şüphesiz ki hoşnut olacaktır. Son olarak da tüm bu ilgisizlik türlerinden ayrılan bir grup bulunmaktadır. Onlar olan bitenin, tüm kamu meselelerinin farkındadırlar. Ancak devletin, katılma yollarına fırsat vermediğini

düşünerek katılımı reddetmektedirler. Politikaya ilgisizlik, tıpkı katılımdaki gibi rejimden rejime, toplumdan topluma farklı nedenlere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir.

Kapani, katılımda azalmanın, siyasetten uzaklaşmanın söz konusu olmadığından, bilakis yurttaşların katılımın farklı yollarıyla politikanın daha da içinde bulunduklarından bahsetmektedir (2016: 148-150). Daha önce yalnızca siyasal partilerle yürütülen faaliyetler, bugün sendikalar, odalar, derneklerle de sağlanabilmektedir. Kapani'ye göre yurttaşlar sokak gösterileri, protesto hareketleri gibi yeni katılım biçimiyle var olmaya devam etmektedirler. Ona göre depolitizasyondan ziyade yurttaşların politikadan yöneticiler tarafından uzaklaştırılmaya çalışılmaları söz konusudur. Bazı rejimler ya da yöneticiler, yurttaşların yönetimde söz sahibi olmalarını, meselelere karışmalarını istememektedirler. Kapani, bunun en açık örneği olarak sendikalara, meslek kuruluşlarına, derneklere siyasal faaliyet yürütmelerini yasaklayan 1982 Anayasasını göstermektedir (2016: 150). Yasaklamaların dışında kısıtlamalar, dolaylı yoldan korku salan faaliyetler de yurttaşların otosansür uygulamalarına yol açabilmektedir. Tanınmış kişilerin muhalif faaliyetler yürüttüğü için tutuklanmaları, yargılanmaları, işlerinden olmaları, ayrıştırılmaları yurttaşlarda şüphesiz ki “bunlara uyarsan sen de aynılarını yaşarsın” mesajı oluşturmaktadır. Bu tür bir ortamda demokrasinin gereği olan farklı sesleri mümkün kılmak zorlaşmaktadır. Bu yüzden politikadan uzaklaştıkları düşünülen kitleler var ise daha ziyade uzaklaştırıldıkları için katılımda bulunmadıklarını söylemek daha doğru olacaktır.

Siyasal katılım yurttaşların hem istenciyle, mevcut siyasal rejimle şekillenen hem de diğer toplumsal değişkenlere bağlı olan bir olgudur. Kişilerin katılıma bakış açıları, hiç katılmıyor oluşları ya da olumsuz katılma gerçekleştirmeleri içinde bulundukları toplum tarafından inşa edilmektedir. Yurttaşların, politik sahaya yaklaşımları, katılım göstermeleri ya da politikadan geri durmaları, bazen katılamamaları ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel değişkenlerden etkilenmektedir (Özer & Meder, 2008: 20). Bunları alt başlıklarına ayırıp tek tek ele almak yerine bir değişkenin diğerleriyle etkileşimini değerlendirmek daha bütüncül bir yaklaşım sunacaktır.

Hem bireyin tüm yaşantı dünyasını etkileyen hem de toplum içindeki konumunu belirleyen eğitimin, tüm değişkenlerle etkileşimde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir toplumsallaşma aracı olarak eğitim, tüm siyasal davranışları belirlemede yadsınamayacak bir rol üstlenmektedir. Eğitimli bir kişi katılımın toplum için gerekli olduğunu içselleştirecek ve bunun yanı sıra siyasal gelişmelerle ilgili bilgi sahibi olarak faaliyetlere katılmak için kendini yetkin hissedecektir (Turan, 1986: 77). Siyasal tarihe ve güncel gelişmelere hakim bir yurttaş, katılımı söz alacak, fikir beyan edecek, eleştirecek, örgütlenecek, yeri geldiğinde yönetici pozisyonunda olacak yetkinliği kendinde bulabilecektir. Görüldüğü gibi eğitim, psikolojik ve sosyal değişkenlerle etkileşim halindedir. Siyasal katılım ve eğitim arasında pozitif korelasyon söz konusudur. Eğitim arttıkça, yurttaşların katılımlarının artması ve siyasal gelişmelere yaklaşımlarında rasyonel kararlar almaları olağan hale gelmektedir. Eğitimin yükselmesiyle diğer yandan farklı bir tartışma konusu ortaya çıkmaktadır. Turan'ın aktardığına göre yapılan bir araştırma eğitim düzeyinin arttıkça genel oy hakkının herkesi kapsamına yönelik isteğin düştüğünü göstermektedir (1986: 82). Dolayısıyla buna benzer düşünceler bazı yurttaşlarda, -özellikle seçimlerden çıkan sonuçlardan sonra- herkesin oyunun eşit olmadığına yönelik fikirler oluşturabilmektedir.

Eğitimin ailede başladığında hemfikirsek, birey sosyalizasyon sürecinde her şey gibi politik tarihle, mevcut siyasal gelişmelerle ilgili tüm bilgileri ailesi yoluyla edinmektedir. Bu anlamda alacağı eğitim ve sonrasında eğitime devam edeceği kurumlar büyük ölçüde ailenin eğitim ve ekonomik düzeyine göre belirlenmektedir. Eğitim bu noktada bir yurttaşın katılım fırsatını da belirlemektedir. Siyaset, bilgi birikimi, tecrübe, donanım ve zaman ayırma bağlamında ilgi isteyen bir sahadır. Eğitim bunları temin ederken gelir de bir yurttaş için temel ihtiyaçlar dışında politikayla ilgilenecek boş zamanı yaratmaktadır. Siyaset için gereken yetkinliği sağlaması açısından önemi yadsınamaz.

Gelir ve meslek de tıpkı eğitim gibi katılımı belirleyen değişkenlerdir. Diğerlerine nispeten daha yüksek gelire sahip olan yurttaşların katılımlarının da arttığı bilinmektedir (Kışlalı, 1994: 190). Temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken bir yurttaşın zamanını ve enerjisini tamamen siyasete ayırabilmesi güçleşmektedir. Diğer yandan siyasal faaliyetler yürütme, aday olma gibi katılım

yolları emeğin yanı sıra maddi kaynakları da mecbur kılmaktadır. Siyasetin dolaylı yoldan maddiyat mecburiyeti, yöneticilerin yüksek gelir grubundaki bireylerden oluşma sorunsalını meydana getirmektedir.

Meslek ve siyasal katılım ilişkisine bakıldığında, ikisini bir araya getiremeyecek ya da birbirinden ayıramayacak şartlar dikkat çekmektedir. Siyasal faaliyet yürütmenin olanaksızlaştığı gruplar²² dışında dolaylı yoldan katılım özgürlüğü kısıtlanan meslekler bulunmaktadır. Küçük esnaftan devasa şirket gruplarına kadar, işlerinin bir ucu bürokrasiden geçen tüm meslekler siyasal katılım yollarını özgürce kullanamamakta ya da otosansür uygulamaktadırlar. En azından Türkiye için konjonktür bunu göstermektedir. Bunun yanı sıra gazetecilik, akademisyenlik gibi mesleklerin siyasetle daha yakından ilgili oldukları (Turan, 1986) siyasal katılım yollarında aktif rol aldıkları bilinmektedir. Mesleğin katılımı bir diğer ilişkisi ise, eğitim ya da gelir açısından oluşabilecek yetersizliklerin, meslek aracılığıyla kurulan ilişki ağı ile kapatılma özelliğidir. Özgür olabildikleri takdirde, sendikalar ve odalar bunun en iyi örneklerini oluşturmaktadır.

Siyasal katılımı belirleyen bir diğer değişken de yaştır. Eğitim, gelir ve meslek gibi özellikler yaşla birlikte değişen faktörlerdir (Kahraman, 2011: 71). Politik sahanın dinamiği, ileri yaştaki yurttaşların biraz daha geri planda kalmalarına neden olabilmektedir. Sağlık sorunları gibi nedenlerle, yurttaşlar oy vermeye dahi gitmekte zorlanabilmektedir. Dolayısıyla toplantı, miting, adaylık gibi katılım yolları ileri yaşlar için daha da zor hale gelebilmektedir. Buna sebep olan sağlıkla ilgili etkenler olabileceği gibi, harcanacak enerjinin de azalması da söz konusudur (Özer & Meder, 2008: 22). Fakat Çukurçayır bu savın aksine, yurttaşların yaş ilerledikçe belirli bir bilgi birikimine ulaştıkları, tercihlerinden daha bir emin oldukları için siyasal katılım yollarını daha fazla kullandıklarını ifade etmektedir (Çukurçayır, 2012: 83).

Yerleşim yeri de tıpkı diğer değişkenler gibi siyasal katılımın şekillenmesinde başat rol oynayan değişkenlerdendir. Yurttaşların yaşadıkları bölgenin demografik mahiyeti, tüm bir düşünce ve yaşayış yapısını değiştirebilmektedir. Genel olarak kentlerde siyasal katılımın daha bağımsız gerçekleştiği, kırsal alanlardaki, köylerdeki katılımın çevresel etkenlere, bazen ağa, muhtar gibi güçlere bağımlı olduğu ifade edilmektedir. Bunda eğitim düzeyi, yüzyüze ilişkiler ve dayanışmanın varlığı gibi

²² Yukarıda bahsettiğimiz, memurların siyasal faaliyetlerinin yasaklanmış olması gibi.

etkenlerin rol oynadığı söylenebilir (Kışlalı, 1994: 190-191). Fakat yerleşim ve siyasal katılım ilişkisi, bölgenin demokrafik yapısına bağlı olduğundan, kesin çıkarımlar yapmak güçtür. Aynı ülke içerisinde bölgeden bölgeye, şehirden şehire hatta yerel yönetimler bazında ilçeler ve semtler arasında dahi siyasal davranışa yansıyan farklılıklar görülebilmektedir. Yerleşim, bir hemşehrilik dayanışmasıyla oluşan örgütlenmeyi ya da bağımsız kararları sağlayabileceği gibi, katılımdan uzaklaşmaya da yol açabilmektedir. Yerleşim siyasal katılım üzerinde oldukça etkili olan bir değişken olmakla birlikte spesifik çalışmalarla çıkarımda bulunmayı gerektirmektedir.

Siyasal katılımda cinsiyet değişkeni ise başlı başına bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Avrupa'dan yayılan ve tüm insanlığı kasıp kavuran Fransız devriminin herkesin eşit olduğunu salık veren özgürlükçü teması, kadınları kamusal alanın dışında tutmuştur. Kadınların bütün alanlardaki ikincil konumları, oy kullanma ve seçilme haklarının olmayışı birinci dalga feminizm hareketine zemin hazırlamıştır. 19. yy.'da başlayan oy hakkı mücadelesi, dalga dalga yayılan ve 20. yy.'da devam eden oy hakkı kazanımlarıyla sonuçlanmıştır.²³ Fakat hukuki olarak kazanılan haklar, diğer alanlarda olduğu gibi politik sahada da toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayamamıştır. Çukurçayır, siyasal katılım ve cinsiyet ilişkisiyle ilgili üç hipotezin varlığından bahsetmektedir (2012: 80-81). Bunlar kadınların daha düşük sosyo-ekonomik statüde bulundukları için siyasal katılımı daha az gerçekleştirdikleri, kitle iletişim araçlarından daha az yararlandıkları için siyasal bilgiden, ilgiden, örgütsel niteliklerden yoksun kaldıkları ve ev işi, aile üyelerinin bakımı gibi rollerin varlığının kadınların siyasal yaşama ayıracakları zamanı kısıtladığı varsayımlarıdır. Bu sebeplere karşılık Çukurçayır, kadınların daha az zaman ve enerji alan oy verme türünü diğer katılım türlerine oranla daha sık kullandıklarını ifade etmektedir. Bu hipotezleri açacak olursak, öncelikle görünenlerin arkasındaki nedenlere bakmakta fayda vardır. Kadınlar her ne kadar tüzel olarak engelle karşılaşmasalar da siyasetin gerektirdiği yetkinliklerden yoksun bir sosyalizasyon yaşamaktadırlar. Toplumun kadın kimliğine yüklediği ev içi işler, çocuk bakımı gibi görevler bulunmaktadır. Bunlar kadını özel alana koşullandırmakla birlikte kamudan soyutlamaktadır. Öte

²³ Ayça Şahin, “Kadınların Yeni Zelanda ile Başlayan Seçme ve Seçilme Hakkı Mücadelesi”, Gaia, 19.09.2015, <https://gaiadergi.com/kadinlarin-yeni-zelanda-ile-baslayan-secme-ve-secilme-hakki-mucadelesi/>, (16.10.2017).

yandan siyaset özel alanın dışında, kamuya ait bir uğraşıdır. Siyasal arenaya ve liderlere yüklenen rekabet, özgüven, cesaret gibi özellikler, kadınlara biçilen annelik, naiflik gibi özelliklerden farklılaşmaktadır. Bu da kadınlara daha en baştan siyasetin bir erkek uğraşı olduğu mesajını vermektedir. En basitinden topluluk önünde konuşabilmek gibi siyasetin gerektirdiği bir dolu yetkinlikler söz konusudur. Kadınlar daha az eğitimle ve daha kapalı bir çevreyle, çoğunlukla bu becerilerden yoksun bırakılabilmektedirler. Bunun dışında kadınlar dünya genelinde hükümet ve meclislerde erkeklere oranla çok daha az temsil olanağına sahiptir.²⁴ İstatistiklerden görüleceği üzere, kadın bakanların neredeyse hepsi aile, gençlik, yaşlı, engelli, adalet, çevre gibi alanlarda görevlendirilmektedirler. Ekonomi, milli savunma gibi kallavi görevlerde erkek bakanlar yer almaktadır.

Temsilde dengenin oluşması için Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede kota uygulamaları gibi çalışmalar yapılmaktadır. Karar alma mekanizmalarında kadınların oranının artması, diğer alanlardaki eşitliğin teminatı için gereklidir (Sayın, 2007). Kadınların politik sahada aktif rol almaları, hem demokrasi açısından hem de kendi kimliklerini en iyi temsil edecek kişilerin, kendi deneyimlerinden haberdar olan kadınlardan oluşması açısından önem teşkil etmektedir. Tüm bunların dışında bir noktaya dikkat çekmenin önemli olduğu kanaatindeyiz. Siyasal katılım ve cinsiyet çalışmaları yalnızca iki cinsiyet, kadın-erkek cinsiyeti ekseninden hareket etmektedir. Kuirlerin²⁵ siyasal katılım ve temsildeki rollerine neredeyse değinilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kadınların ve kuirlerin her alandaki görünmez kılımları, siyasal katılım ilişkilerinde de devam etmektedir. Tıpkı kadının politik sahadaki konumunu yalnızca bu konuyla ilgilenen, bu konuda bilgisi olan kişilerin çalışması gibi kuirlerin temsiliyeti konusunda sınırlı akademik çalışmaların dışında, pratik anlamda adımlar atılmamaktadır. Yine de geçmişteki kadın hareketleri ve devam eden kadın örgütlerinin üstlendiği haklara yönelik mücadeleler gibi kuirler de sivil toplumdaki varlıklarıyla siyasal katılım yollarını kendi talepleri için kullanacaklardır. Gelecekte bunun daha görünür olacağı muhtemeldir. Temsil

²⁴ Bianet, “Siyasette Kadınların Dünya Haritası Çıktı”, 31.03.2017, <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/185021-siyasette-kadınların-dünya-haritası-cıktı>, (17.10.2017).

²⁵ Kültürel olarak marjinal kabul edilen cinsel kimlikleri ortak bir çatıda buluşturan, gey ve lezbiyen çalışmalarından doğup gelişmiş/gelişmekte olan kuram/çatı kavram (Jagose, 2015). Ayrıca bkz. Queer Teori.

eşitliğinin sağlanması için siyasal katılımı cinsiyet ayrımının farklı boyutlarda da değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Demokrasi için, tüm yurttaşların temsil edilmelerinin yanı sıra, yurttaşların demokrasi kurumlarına duydukları güven de önem taşımaktadır (Kalaycıoğlu, 1995: 51). Yönetim ile yurttaşlar arasındaki ilişki ne denli kuvvetli ve şeffaf olursa toplumun da demokratik niteliği o denli güçlenmektedir (Kahraman, 2011: 67). Bu noktada yurttaşların katılım yollarının adil ve açıklığına olan inançları vazgeçilmezdir. Demokratik bir rejimin, yönetimi belirlemek için çoğunluğun karar kıldığını iktidara taşıyor olması, politik sahada tüm olan bitenlerin nihai hedefini seçim sonuçları olarak belirlemektedir. Demokratik bir rejimin yurttaşlarına tanıdığı genel oy ilkesi, onu diğer rejimlerden ayıran yegâne özelliğidir (Özbudun, 2011: 40). Ancak demokrasi, salt seçimlerle sınırlanan bir rejim değildir. “Açık, serbest ve dürüst seçimler demokrasinin özü, onun kaçınılmaz, olmazsa olmaz şartıdır” (Huntington, 2011: 22). Tüm siyasi liderlerin, bağlı oldukları partilerin çalışma organlarının, kısacası en tepeden en alt teşkilatlara kadar yürütülen çalışmaların hepsi seçimler üzerine kurulmaktadır. Bu da siyasal katılım türü olan oy vermeyi ayrı bir yere koymaktadır. Seçim dışında dolaylı olarak uygulanan fakat etkisi seçime doğrudan yansıyan politikaları ve bu politikaların seçmenlerin oy verme davranışı üzerindeki etkileri, bu eylemin irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Seçmen, yaşadığı ülkenin yönetici kadrosunu seçmek amacıyla seçimlere katılan kişidir. Seçmenin bu niteliği, üyesi olduğu devletin bir yurttaşı olarak hak ve yükümlülük kapsamında bulunmaktadır. Seçmen davranışı ise yöneticileri seçerken alınan kararların, tercihlerin, tutumların tümünü kapsayan eylemlerdir (Özer & Meder, 2008: 30). Seçmenler, aldıkları kararlarla yöneticileri seçmelerinin yanı sıra halihazırdaki yönetici kadronun politikalarının başat aktörlerini oluşturmaktadırlar. Liderler politikalarını seçmenleri ikna etme ve oy kazanımı üzerine kurmaktadır. Bu yüzden seçmen davranışları, bir ülkenin yönetimini tayin ettiği için hem yurttaşlar hem de liderler için önem taşımaktadır.

Şüphesiz ki seçmenlerin siyasal kararlarını etkileyen bir dolu sebep bulunmaktadır. Bunlar içinde büyüdükleri dar çevreden, aldıkları eğitime, geleneklerden bakış açısına kadar geniş bir tablo oluşturabilir. Ancak seçmenler, siyasal davranışta bulunurken öncelikle iki temel unsuru göz önünde tutmaktadır. İlk

olarak seçmen eylemde bulunup bulunmamak konusunda bir karar sürecine girer. Bu karar, seçmenin oy kullanıp kullanmayacağı ile ilgilidir. Bu karar eğer kullanmak olarak alınırsa ikinci karar sürecine girilir. Bu da eylemin yönüyle ilgilidir. Yani oy verme kararından sonra seçmen, hangi partiyi tercih edeceğinin kararını verir (Karaçor, 2013: 59). Bu temel karar süreçlerinin dışında siyasal davranışa yön veren etmenleri tartışan teorik yaklaşımlar bulunmaktadır.

İçinde bulunulan sosyal yapının ve ait olunan grubun oy verme davranışını etkilediğini savunan sosyolojik yaklaşıma göre bireyin politik tercihleri sosyal çevre tarafından inşa edilmektedir. Bu yaklaşıma göre seçmenlerin ait oldukları grup, sosyo-ekonomik statüleri, yaşadıkları bölge, cinsiyetleri, gelirleri, eğitimleri, meslekleri, dini inançları siyasal davranışlarında ve oy tercihlerinde etkili olan değişkenlerdir (Özer & Meder, 2008: 35). Oy verme davranışı bireyin iradesiyle değil, sosyal grup tarafından kolektif etkileşimle belirlenmektedir. Oy verme davranışının sosyolojik yaklaşım modeli, aynı seçmenin farklı seçimlerde aynı olmayan, değişen tercihlerini ve siyasal gelişmeleri değerlendirirken bireysel fikirlerinin de olduğunu göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir (Ünal, 2016).

Parti kimliği modeli olarak da adlandırılan psikolojik yaklaşıma göre bireyler psikolojik bağlılık duydukları, aidiyet hissettikleri partiyi desteklemektedirler. Oy verme davranışında bireyin bilinç altı ve tutumları ön plandadır. Bireyler, yakınlık duydukları partinin politikalarını, karmaşık dahi olsalar kendi zihinlerinde anlamlı hale getirmektedirler (Özer & Meder, 2008). Bu yaklaşıma göre bireyler siyasal gelişmeleri ve alınan kararları yerleşik tutumlarıyla ve dolayısıyla partiye duydukları sempatiyle değerlendirmektedirler. Bu yüzden kişinin kolay kolay partisinden vazgeçmesi ya da hakkında olumsuz düşünmesi zorlaşmaktadır. Oy verme davranışını bireyin tutumları ve aidiyet duygusuyla açıklayan psikolojik yaklaşım, zamanla tercihleri değiştirecek koşulları ve bireylerin siyasi çıkarlarına göre farklılaşacak eylemlerini göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Ünal, 2016).

Ekonomik yaklaşım olarak da adlandırılan rasyonel tercih yaklaşımına göre ise seçmenler, çıkarlarına göre hareket etmektedirler. Bu yaklaşım bireyin grup eksenli tercihine değinen sosyolojik yaklaşım ve aidiyet hissiyle hareket ettiğini ifade eden psikolojik yaklaşımdan farklılaşmaktadır. Buna göre bireyler kendi çıkarını en iyi tedarik edecek partiyi tespit etmekte ve oy tercihini de bu yönde kullanmaktadır.

Bireyler politik gelişmelere araçsal olarak yaklaşmaktadırlar ve bu da seçmenin oy verme davranışına araçsal bir anlam yüklemektedir (Ünal, 2016). Bu yaklaşım, seçmenin oy verme davranışında politik ve ekonomik hesaplamaların belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Ancak rasyonel tercih yaklaşımı da, oy verme amacını ekonomik çıkara indirgediği ve diğer tüm etkenleri dışarıda bıraktığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Dalton ve Wattenberg'ten akt. Özer & Meder: 34-35).

Seçmenlerin oy verme davranışlarındaki dinamiğin kolektif etmenlerle mi, bireysel tutumlarla mı yoksa maddi çıkarlarla mı belirlendiği sorusu sosyolojik, psikolojik ve ekonomik yaklaşımların temel fikirlerini oluşturmuştur. Ancak görüldüğü gibi her yaklaşım, kendi içinde belirlediği etkilerin yanı sıra göz ardı ettiği unsurlarla eksik kalan yönler bırakmıştır. Şüphesiz ki politik sahanın dinamik yapısına koşturarak gelişen koşullar da seçmenlerin kararlarının salt tek bir özellik üzerine kurulmasını olanaksızlaştırmaktadır. Ülkelerin demokratik gelişmişliği, tarihsel geçmişi, ulus özellikleri, toplumsal yapı, ideolojik çeşitlilik gibi nitelikler mevcut seçmenin komple bir modele uygun hareket ettiğini söylemeyi imkansız hale getirmektedir. Bu yüzden oy verme dinamiğinin tek bir yaklaşımla örtüştüğünü baz alıp diğerlerini göz ardı etmek incelemeleri eksik bırakacaktır. Oy verme davranışı, bireyin yetiştiği çevreye göre şekillenen dünyasından, eğitiminden, yaşadığı bölgeden ve coğrafyanın tarihsel özelliklerinden, bireysel tutumundan, mesleğinden, inancından, çıkarlarından, politik gelişmelerden, liderlerin özelliklerinden, parti programlarından, güncel olaylardan etkilenen komplike bir eylemdir. Oy verme davranışı üzerinde, her biri ayrı ayrı irdelenmeyi gerekli kılan birçok özellik etkili olmaktadır. Bu özellikler, ülkenin yurttaşlarının mahiyetinden politik sahada yarışan liderlerin programlarına kadar uzanan geniş bir çerçeve oluşturmaktadır.

Siyasal yönetimin belirlenmesi, yöneticilerin uygulamalarının sonuçlarının seçmenlerce değerlendirilmesi (Eroğul, 1991: 199) açısından seçimlerin ve oy verme eyleminin en öncül katılım biçimi olduğu söylenebilir. Seçmenlerin mevcut politikalarla ilgili tutumları seçim sonuçlarıyla açığa çıkmaktadır. Bu yüzden halkın oy verme davranışı, özellikle seçimler öncesinde yoğunlaşan çeşitli politikalarla ve neredeyse pazarlığa dayanan vaatlerle manipüle edilebilmektedir. İster katılımı arttırmak için mobilize edilsin (Orum & Dale, 2016: 352), ister seçmenin düşüncelerini etkilemek için olsun, seçmenlerin kararları bir şekilde

yönlendirilebilmektedir. Liderlerin propagandaları, seçim öncesi sunulan, çoğunlukla sonradan yerine getirilmeyen ya da getirilemeyecek kadar uçuk olan vaatler, yönlendirme amacı taşıyan en basit örneklerdendir. Bunun yanı sıra seçmenler direkt olarak yönlendirilmeseler de başka seçenekleri hakkaniyetle değerlendirmekten alıkoyulabilirler. “Eğer bir seçimde ya da halk oylamasında yalnız tek görüşün propagandasının yapılması serbest ise ... böyle bir ortamda seçmen iradesinin özgürce olduğu öne sürülemez” (Kışlalı, 1994: 197). Seçim kampanyalarının yürütülmesi için her zaman adil bir ortamın bulunmaması, seçimlerin ve oy sayımının güven ortamında yapılmaması ise manipülasyonun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Diğer yandan ulus halinde yaşayan yurttaşlar farklı taleplere, farklı itirazlara sahip olabilirler. Böyle bir ortamda uzlaşma yolunun sağlanabilmesi için Lispet, oy vermenin merkezi olduğunu belirtmektedir (akt. Turan, 2004: 1). Demokrasinin temel mantığında da, çoğunluğun seçtiğinin yönetime taşınması bulunmaktadır. Siyasal iktidar yolunun halkın sandığından geçmesi politikaların ve manipülasyonların oluşmasına yol açarken, seçmenlerin yönetimde katılarak iktidarı belirleme, aşağı etme, sürekliliğini sağlama ya da gücünü sarsma özelliği, oy verme davranışını stratejik hale getirmiştir. Seçmen davranışlarının incelenmesi 1920’lerle başlamış, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra artmıştır (Turan, 2004: 2). Konu, bugün hala önemini korumaktadır. Seçmen davranışları, siyaset sosyologlarının dışında özellikle politikacıların, siyasal iletişimcilerin, anket şirketlerinin ve partilerin siyasal reklamlarını yürüten ajansların yakından ilgilendiği bir alan haline gelmiştir.

Yurttaşlığın temel niteliklerini ve tarihsel gelişimini ele alıp siyasal katılım ile ilişkilerini detaylandırdığımız bu bölümde oy verme davranışında etkili olan unsurları değerlendirdik. Demokratik rejimin yurttaşlarına sağladığı hem bir hak hem de yönetici kadrosunun oluşturulması bakımından bir yükümlülük olarak nitelendirilebilecek olan oy verme davranışının, sıradaki bölümde Türkiye’deki anlamlandırılma sürecini inceleyeceğiz. Bir ulus devlet olarak ortaya çıkmış Türkiye’nin yurttaşlık hakları konusundaki adımlarını ele alacağız. Tanınan oy hakkının tarihsel serüvenini irdelleyip, partileri meclise taşıyan seçmenin yakın dönemdeki katılımını ele alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YURTTAŞLIK VE OY VERME DAVRANIŞI

Batı’da yurttaşlık tartışmalarının ve buna bağlı olarak edinilen kazanımların gerçekleştiği yüzyıllarda, bulunduğumuz coğrafyada yönetim şekli saltanat olarak tezahür etmekteydi. Demokratik olmayan bir yönetim şeklinde öncelikle eşit yurttaşlık fikri oluşmadığı için seçimlere katılım gösteren bir halkın bulunması da beklenemez. Bu yüzden Türkiye’de yurttaşlık, demokratik bir rejim inşa edildiğinde ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar başlangıç olarak, uluslaşan bir halka tanınan hakları esas alsak da, Osmanlı’nın son döneminde Batı’da yaşanan dönüşümlere kayıtsız kalınmamış ve az da olsa eşitlik, ulus bilinci, katılım gibi konularda tartışmalar başlamıştır. Bölümümüze öncelikle, seçme ve seçilme hakkı tanınan halkın dönüşümünü ve gelişimini ele alarak başlayacağız.

Daha sonra oy kullanan, seçilme hakkı bulunan yurttaşların tercihlerini ne yönde kullandığını ele alacağız. Özellikle 16 yıldır tercihlerin sabitlendiği genel seçimler odak noktamızı oluşturacaktır. Bunu yaparken, seçimlere hangi koşullarda girildiğini de önemseyeceğiz. 2002 ile başlayan ve iktidar partisi için sürekli kazanımla devam eden seçimleri inceleyeceğiz. Seçmenin şekillendirdiği meclisi oluşturan partileri ve katılım oranlarını değerlendirdikten sonra bölümümüzü sonlandıracağız.

2.1. TÜRKİYE’DE YURTTAŞLIĞIN KISA TARİHİ

Türkiye’de yurttaşlık anayasal bir statü olarak ilk kez Cumhuriyet’ten sonra, modern Türkiye’nin de kurulmasına paralel olarak 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yer almıştır (Aybay, 2003:48). Bugünkü şeklini alan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı ve seçme ve seçilme hakkına değinmeden önce, Türkiye’de yurttaşlığın oluşumuna kadar geçilen süreçleri, yakın tarihini ele alacağız. Osmanlı’nın son dönemlerine denk düşen 19. yy’da devlet ve yurttaş ilişkisinin boyutunu, ya da henüz yurttaşlığı teslim edilmemiş bir tebaanın dönüşümünü irdeleyeceğiz.

Yurttaşlık kişinin kuldan tebaaya, tebaadan da birey olarak yurttaş evrilmesiyle açıklanmaktadır. Buna göre kul, ümmet olarak bir arada yaşayan ve hakları bulunmayan bir topluluğu oluşturmaktadır. Tebaa ise yine dini bir bütünlüğü ifade etmekle birlikte hükümdara tabi olarak sınırlı da olsa aralarında birtakım anlaşmalar bulunan topluluğa karşılık gelmektedir (Gürses, 2011: 51). Sıralamanın son halkası, bugünkü anlamıyla bir özne olarak yurttaş ise, önceki bölümde çokça değindiğimiz gibi haklar ve sorumluluklarla tanımlanmış, devletle olan ilişkiselliği ifade etmektedir. Çalışmalarda yurttaşlığın kademeli bir gelişim süreci olarak ele alınması, Osmanlı’da konuyla ilgili atılan adımları incelemeyi gerekli kılmaktadır.

İhtişamlı bir kuruluş ve yükselme devri tarihine sahip olan Osmanlı Devleti, 16. yy. itibariyle gerileme sürecine girmiştir. Lewis, bu sürece etki eden faktörleri devlet iradesinde bulunanların önceki padişahlara kıyasla kabiliyetsiz ve yozlaşmış kişilerden oluşması, toprak genişlemesinin durması, buna bağlı olarak oluşan ekonomik bozulmalar, askeri gücün zayıflaması ve Batı’daki gelişmelerden geride kalınması gibi kültürel, ekonomik değişkenlerle açıklamaktadır (Lewis, 2015). Eski gücünü kaybeden Osmanlı’da nedenlerini teşhis etmek, gerektiğinde reform yapmak kaçınılmaz olmuştur. Batı’yı topyekün dönüştüren gelişmeler ve Fransız İhtilali, Nizam-ı Cedit denilen bir dönemi başlatmıştır (Berkes, 2016: 91). “Yeni Düzen” diye de adlandırılan bu dönem eyaletlerin yönetimi, vergi düzenlemelerinin gözden geçirilerek yenilenmesi, idari ve mali konuların tekrar düzenlenmesi, yaya asker birliklerinin oluşturulması gibi bir dizi yeniliği içermiştir. Fakat buna rağmen Nizam-ı Cedit yeni bir dönemin adı olmasından ziyade sadece ordu için kullanılır hale gelmiştir (Lewis, 2015: 82-83). Ordu, şeriata aykırılık gibi gerekçelerle Yeniçerilerin ayaklanmasına sebep olmuştur. IV. Murat’ın tahta çıkmasından sonra önceki padişah III. Selim öldürülmüş, Nizam-ı Cedit ordusu dağıtılmıştır (Ünsal, 1998: 10). Padişah ve kulları arasındaki ilişkileri düzenleme ihtiyacı da tüm bu olaylardan sonra meydana gelmiştir. “Şer’î Hüccet” adı verilen sözleşme ile ordunun devlet işlerine karışmaması teminat altına alınmak istenmiştir. Ordu, ancak padişah şeriata uygun olmayan davranışlar gösterdiğinde müdahil olacaktır (Gürses, 2011: 56). Bu sözleşmenin halkla doğrudan bir bağlantısını kurmak güçtür. Çünkü kul olarak tabir edilen taraf halk değil, Yeniçeriye oluşturanlardır. Dolayısıyla sözleşme padişah ve Yeniçeri askerlerini kapsamaktadır. Yine de bu belgeyi özel kılan, yurttaşlık

evriminin bir parçası olarak görülen nokta gücün paylaşılma fikrinin ilk kez belgelenmesi olmuştur.

Şer'î Hücet'ten bir yıl sonra, 1808'de padişah ve ayanlar arasında “Sened-i İttifak” adıyla bir belge oluşturulmuştur. Berkes'e göre bu, önceki sözleşmeye benzeyen fakat daha güçlü ve yön olarak farklı seyreden bir belgedir (2016: 137). Çünkü otorite paylaşılacak yerine sağlamlaştırılmış, padişaha olası saldırılara ve ayaklanmalara karşı bir ittifak oluşturulması öngörülmüştür. Belgeyi halk için önemli kılan yanı ise bir hukuk devleti özelliklerine benzeyen adımların atılmış olmasıdır. Bu belgede vergilerin bir eşitlik kistasıyla belirlenerek toplanması, kanun dışı vergilerin önlenmesi, halkın güvenliği gibi konular üzerinde durulmuştur (Berkes, 2016: 143). Ünsal'a göre Şer'î Hücet ve Sened-i İttifak halk nezdinde somut sonuçlar yaratmaktan ziyade Osmanlı merkeziyetçiliğini güçlendirme görevi görmüştür (1998: 11).

Kısıtlı da olsa bir yenilenmenin başlangıcı denilebilecek bu adımlardan sonra halk için daha somut gelişmelerin yaşandığı döneme girilmiştir. 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, namıdiğer Tanzimat Fermanı ile halkın can, ırz, mülkiyet hakları teminat altına alınmıştır. Sanıkların, kamuya açık yargılanmalarında karar kılınmıştır. En önemlisi de kimsenin dini inancını öncelemeyen eşitliğin kabulü olmuştur (Lewis, 2015: 149-150). Mardin'e göre o yıllarda yurtdışında görev yapan Osmanlı elçilerinin fark ettiği bir şey vardı: Milli ve bütüncül bir devlet kurmanın yolu iyi eğitilmiş, hakları güvence altına alınmış bir tebaadan geçiyordu. Ancak böyle bir tebaa devlete fayda sağlayabilirdi (2014: 11-12). Reformu ordu ekseninde ele alan eski belgelerden ayrıldığı nokta, toplumsal yaşamda yenilik adımlarının atılması olmuştur. 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı ile Tanzimat'ta yer alan konular genişletilmiş, halkın belediye meclislerinde temsili gündeme gelmiştir. “Osmanlıcılık” kavram olarak ilk kez burada kullanılmış, Hristiyanların tanıklığının kabul edileceği açıklanmıştır (Berkes, 2016: 216-217). İnanç eksenli bir imtiyazın artık geçerli olmaması bakımından önem taşımaktadır.

Müslüman tebaa ile diğer inanç mensupları arasındaki ayrıcalıkların ortadan kalkması, birtakım eleştirilerin ve hoşnutsuzlukların oluşmasına yol açmıştır. Öyle ki, Müslüman olmayan tebaa tanınan imkanları avantajlı biçimde kullanarak daha ayrıcalıklı duruma gelmiştir (Mardin, 2014: 14). Diğer yandan gayrimüslim tebaanın

Osmanlı'nın çöküş sürecinde başka devletlerin uyruklarına geçme imkanından yararlanmaları, uyrukların düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Buna paralel olarak 1869'da padişaha bağlılığın teyiti anlamına gelen Tabiiyet-i Osmanlı Kanunnamesi yayımlanmıştır. Bu düzenleme aynı zamanda dinden bağımsız olması sebebiyle ilktir (Gürses, 2011: 64). Bu kanuna göre Müslüman olsun ya da olmasın, Osmanlı topraklarında doğan, yaşayan herkes Osmanlı uyruğu sayılmaktadır. Böylece başka devletlerin uyruğuna geçme ya da kapitülasyonlardan yararlanmalarının da önlenmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan Osmanlı uyruğuna geçiş ya da izin ile uyruktan çıkma, soy yolu ile uyruğu kazanma gibi düzenlemeleriyle ileri görüşlü bir kanun olarak değerlendirilmektedir (Aybay, 2003: 46-47).

Tanzimat süreci reformlarda yeni adımların atılmasının yanı sıra tüm bu hamleleri de kanunlaştırma ihtiyacını doğurmuştur. 1870 yılında Ahmet Cevdet Paşa'nın, oluşmasına önderlik ettiği Mecelle ile medeni kanun belirlenmiş, modernleşmeye biraz daha yaklaşılmıştır. Ticaret ve adli konularda yapılan düzenlemelerin yanı sıra halkın güvenliği, laik mahkemeler, mülk edinme ve kişilik hakları genişletilerek yer almıştır (Mardin, 2014: 131-139). Tanzimat döneminin en önemli hukuki ürünü olarak değerlendirilen Mecelle, Cumhuriyet'e kadar Osmanlı'da uygulanmaya devam etmiştir (Berkes, 2016: 227). 1876'ya gelindiğinde ise Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kânûn-ı Esâsî yürürlüğe girer. O dönemde Batılılara göre bu anayasanın göz boyama amacı taşıdığı, gerçek bir reform niyetinin olmadığı eleştirilerine yanıt veren Lewis, reform yanlılıkların da birer Müslüman ve Osmanlı olduğunu, imparatorluğun bütününe muhafaza etme gayesi taşırken aynı zamanda hürriyet davası güttüklerini belirtmektedir (2015: 227). Kânûn-ı Esâsî, Osmanlı'nın ilk anayasası olmasının yanı sıra din ve mezhep farklılıklarının ortadan kalkması ve uyrukluğun kazanılıp kaybedilmesi gibi uygulamaların yasalara bağlanmasını amaçlamaktadır (Aybay, 2003: 47).

Osmanlı'nın reform hamleleri Kânûn-ı Esâsî'yi, bu anayasa da I. Meşrutiyet dönemini getirmiştir. Bu dönem aynı zamanda halkın karar alma süreçlerinde katılımın bir ucundan dahil olmaları açısından önem taşımaktadır. Kurulacak olan parlamenter meclisin Osmanlı'nın gerçekleştirecek ilk seçimiyle belirlenecek olmasının yanı sıra İslam tarihindeki ilk genel seçimdir (Lewis, 2015:229). Kânûn-ı Esâsî'de meclisin nasıl işleyeceği ve seçimlerin nasıl gerçekleşeceği gibi soruların

cevapları maddelerde yer almıştır. Buna göre Meclis-i Umûmî'nin bir çatı meclis oluşturduğu söylenebilir. Bu meclis iki koldan oluşmaktadır: Seçimle belirlenen Meclis-i Mebusan ve padişah tarafından atanan Meclis-i Ayan. Diğer yandan mebus olabilmenin halk nezdinde sevilme, güvenilme, suçu bulunmamak, yirmi beş yaşını geçmiş olmak, resmi dili bilmek gibi koşulları bulunmaktaydı (Kılıç, 2012: 28-29). Katılım için mal varlığının şart koşulduğu geçmiş dönem örneklerine benzer bir durumla bu dönemde de karşılaşmaktadır. Öyle ki, mebus olmak için tüm bunları sağlamanın yanı sıra mülk sahibi olmak da gerekmektedir (Aybay, 1998: 37). Bu yüzden temsil etme şansı belirli bir zümreye haizdi. Padişah tarafından seçilen ayanların da elbette yakın çevresinden, destekçilerinden oluşması kaçınılmazdır. I. Meşrutiyet döneminde iki kez olmak üzere toplanan meclis, çeşitli din, ırk ve mezhepten gelen temsilcilerden meydana gelmesiyle çeşitlilik oluşturmuştur. Bu çeşitliliği Ortaylı başka devletlerin baskılarından ziyade bürokrasinin kozmopolitliği ile açıklamaktadır (akt. Kılıç, 2012: 36). Bu renkliliğe ve dönemin koşullarına rağmen mebus ve ayanların, tartışmaları olgunlukla geçirdikleri belirtilmektedir (Kılıç, 2012: 37). Mebuslar arasında uyumsuzluk aşikâr olmazken, padişah, yönetime yönelen sert eleştirileri benzer olgunlukla karşılayamayıp meclisi kapatmıştır. Karpat, ilk Meşrutiyet döneminin başarısızlığını yönetimde bulunanların gücü, halk temsilcileriyle paylaşmak istememeleri olarak açıklamaktadır. Diğer yandan monarşi ya da cumhuriyet yanlıları, hangi kesimden olursa olsun kendi inandıklarının doğruluğundan asla şüphe duymadıklarını, bu yüzden eleştiri kabul etmediklerini belirtmektedir (Karpat, 2013: 10). Sınırlı da olsa bu ilk parlamenter deneme iki seçim geçirip, dönem olarak iki yıl sürmüş, tekrar bir parlamento ise otuz yıl sonra mümkün olmuştur.

II. Abdülhamit'in meclisi feshetmesinden sonraki süreçte her ne kadar muhalif sesler susturulmaya çalışılsa da eğitim alanındaki reformlar sürdürülmüştür. Batılı ve pozitivist eğitimin benimsenmeye çalışıldığı okullarda yetişen öğrenciler, Batı'da eğitim alıp dönenler Aydınlanma düşüncesinden, rasyonalizmden, hürriyetten etkilenmişlerdir. Jön Türkler olarak adlandırılan bu grup aynı zamanda Namık Kemal gibi dönemin düşünürlerinin fikirlerini benimsemişlerdir (Mumyaz, 2013: 60). Jön Türklerin okullardaki gizli örgütler, subaylar ve aydınlardan oluşan karma bir yapı oluşturduklarını, hepsini aynı keseye koymanın ise

yanılgı olduğunu belirten Berkes, bunun daha sonra Jön Türkler arasındaki fikir ayrılıkları ile açığa çıktığından bahsetmektedir. (2016: 389-390)²⁶. Jön Türklerin talepleriyle II. Abdülhamit 1908’de Kânûn-ı Esâsî’yi tekrar yürürlüğe koyar ve II. Meşrutiyet dönemi başlamış olur. 1908’de yapılan seçimlere Ahrar Fırkası ve İttihat ve Terakki katılmıştır. Yapılan seçimlerde oy kullanacak olan erkeklerin belirli bir oranda vergi ödüyor olmaları gerekmektedir. 1918’de meclisin feshedilmesine kadar iktidarını sürdüren İttihat ve Terakki döneminde üç seçim yapılmış, fakat seçim kanununda, oy hakkını genişleten herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir (Güvenir, 1982: 231-232). Ancak gerçekleştirilmeye devam edilen reformlar dönemin sonraya taşınan önemli gelişmeleri olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde belediye teşkilatları kurulmuş, kanalizasyon, toplu taşıma gibi kamu hizmetleri gerçekleştirilmiştir. Seküler eğitim kurumları oluşturulmaya başlanmış, kız çocuklarının eğitim ve iş hayatına dahil olmaları için adımlar atılmıştır. Çok eşlilik gibi şeriat yasaları değiştirilemese de, kadınların nikah ve evlilikle ilgili lehte gerçekleşen bazı aile hukuku düzenlemeleri yapılmıştır (Lewis, 2015: 309-311). II. Meşrutiyet Dönemi, halkın tebaa durumundan yurttaşlığa geçiş süreci olarak değerlendirilmektedir (Gürses, 2011: 76). Bu dönem, bir halkın sosyal hayattaki reformların yanı sıra kamusal alandaki araçların ortak kullanımı, siyasi parti²⁷ faaliyetleri gibi hem yeni bir yaşantı şekliyle hem de yeni formlarla tanışmış olması bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti’nin gerileme dönemine karşılık gelen bu yıllarda gerçekleştirilen reformlar öncelikle devletin geldiği koşulların nedenine cevap arama amacı taşımaktadır. Askeri gücün, Osmanlı’nın zaferlerinde başat faktörlerden olması, toprak kayıplarında ve gerilemedeki sebepleri orduda bulma çabalarına yol açmıştır. Toprak kayıpları önlenemeyince mevcut topraklar korunmaya çalışılmış aynı zamanda Batı’daki gelişmelerden geri kalındığı kabul edilerek ıslahat sürecine girilmiştir. Gerek Osmanlı dahilinde yaşayanlar reform talebiyle harekete geçmiş, gerekse dönemin padişahları ıslahatın gerekliliğini fark ederek ya da dış baskılarla adımlar atmışlardır. Batı modernliğini yakalama çabası Kaya’nın ifadesiyle üç

²⁶ Nitekim Jön Türkler adem-i merkezîyetçiliğe yakın liberaller ve merkezi yönetim, Türk egemenliği gibi fikirlere sahip milliyetçiler şeklinde iki kola ayrılmışlardır. Bunlardan ilki Ahrar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı diğeri ise İttihat ve Terakki’yi kurmuşlardır (Lewis, 2015: 289-290).

²⁷ İttihat ve Terakki, Türkiye’nin ilk partisi olma özelliğiyle bu dönemde kurulmuştur. Bu yüzden ilk partinin Cumhuriyet Halk Partisi olduğu iddiası yanlış bir değerlendirmedir (Kaya, 2006: 89).

tepkiyi yaratmıştır: Gelenekçi bir tutuma dayanan modernliğin “reddiyeciliği”, gelişme ve otantikliğin birbirini dışlamadan bir arada var olabileceği inancını taşıyan “reformculuk” ve tüm bunların dışında şekillenen bir “devrimci” düşünce (Kaya, 2006: 90). İşte bu, gerileme dönemi koşulları telafi edilmeye çalışılan ancak kaçınılmaz olarak dağılma sürecine evrilen devletin topraklarının akıbeti ancak devrimci düşünce ile belirlenecektir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, yalnızca yeni bir devlet şeklinin ve yeni bir rejimin icraatı değil, bir bağımsızlık duruşunun, yepyeni bir yaşantı tarzının, yönetimde söz sahibi yurttaşların yaratımının, ulus olmanın ilanıdır. Modern yurttaşlığın doğuşu önceki bölümde gördüğümüz gibi nasıl ki Fransız Devrimi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, ulus-devletin oluşumu gibi gelişmelerle mümkün olabildiyse, Osmanlı’da tebaa sayılan halkın devlet nezdinde birer yurttaş olması Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla sağlanmıştır. Meşrutiyetteki sınırlı katılımlar, cinsiyet ve mal varlığı ölçütü, Cumhuriyet ile birlikte bertaraf edilmiş, her yurttaşa haiz oy hakkı Cumhuriyet ile birlikte mümkün olabilmıştır.

Cumhuriyet’e uzanan süreçte öncelikle ikinci parlamento denemesi, 1918’de meclisin feshedilmesiyle sona ermiştir. Ardından 1919’da başlayıp 1923’te son bulan Kurtuluş Savaşı yaşanmıştır. Mustafa Kemal’in önderlik ettiği bu bağımsızlık mücadelesi, halkın vatanı için direnmesi ve ulus bilincini oluşturmuş olmaları açısından oldukça önem taşımaktadır (Kaya, 2006: 117). Bu mücadele emperyalizme karşı bir direniş olma özelliğinin yanı sıra saltanata karşıtlığı da ifade etmektedir. İşgale karşı başka ülkelerle savaşılırken bir yandan da padişah destekçileriyle mücadele edilmiştir (Karpas, 2013: 23). 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla yeni kurulacak devletin rejiminde saltanatın sürdürülemediği bildirilmiş olmuştur. Mustafa Kemal, yaptığı konuşmada “hükümetin halkçı” olduğunu, “idarenin doğrudan doğruya halka” verileceğini açıklamıştır (akt. Lewis, 2015: 345). Buna paralel olarak yeni bir anayasa oluşturulması da elzem hale gelmiştir. 1921’de yürürlüğe konulan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nda tüm bu adımlar yasalaştırılmıştır. Yirmi üç temel ve bir ek maddeden oluşan kanun, egemenliğin millette olduğu maddesiyle başlamakta, yasama ve yürütme yetkisinin mecliste bulunduğu ifadesiyle devam etmektedir.²⁸ Görüldüğü

²⁸ 21.01.1921 tarih ve 85 sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1921.aspx>.

üzere kanun, rejimi biçimlendirme niteliği taşımaktadır. Aynı kanunda meclisin, illerdeki halk tarafından seçileceği (md.4) belirtilmiş ve seçimlerin iki yılda bir yapılacağına (md.5) karar kılınmıştır. Fakat kimlerin oy kullanacağı bu maddede belirtilmemiştir. 29 Ekim 1923'te anayasa üzerinde yapılan değişiklikler ve oylama sonucunda Cumhuriyet ilan edilmiş ve Mustafa Kemal, ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Lewis, 2015: 352). 1922'de saltanatın, 1924'te halifeliğin kaldırılması ve bu yeni rejimle birlikte laik bir hukuk devleti kurulmuştur. Bu yeni, seküler devlet yapısında dinin, siyasi kurumlar üzerindeki kontrolü bertaraf edilmiştir. Din, yurttaşlar için ek bir kimlik halini almış, yurttaşlık kimliği için esas teşkil eden ise “milliyet” olmuştur (Acun, 2016: 50). Artık inançlarına göre kategorize edilen, Müslim-Gayrimüslim şeklinde koşullara göre imtiyaza yol açan gruplar değil, ulusu oluşturan yurttaşlar var olacaktır.

1921 Anayasası, maddelerinin az olması gibi yürürlükte kalması da kısa sürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, yeni bir anayasa yürürlüğe konmuştur.²⁹ Yüz beş temel ve bir ek maddeden oluşan bu anayasada seçme ve seçilme ile ilgili maddeler de yer almaktadır. “On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir.” (md.10) ve “Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salahiyetine haizdir.” (md.11) şeklinde belirtilen bu iki maddenin, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının seçme ve seçilme haklarına yönelik ilk düzenlemeyi içerdiği söylenebilir. Özetle, on sekiz yaşını tamamlayan her Türk erkeğe seçme, otuz yaşını tamamlayan her Türk erkeğe seçilme hakkı tanınmıştır. Vergi ya da gelir gibi ekonomik temelli sebepler seçme ve seçilme için kıstas olmamıştır. Ancak on ikinci madde ile dolandırıcılık, hırsızlık vesaire suçlara sahip olanların, Türkçe okuyup yazmayı bilmeyenlerin, başka bir millete bağlı olduğu iddiasında bulunanların meclise seçilemeyecekleri belirtilmiştir. Seçimlerin yapılma aralığı ise dört yıl (md.13) olarak belirlenmiştir.

1924 Anayasası'nda, iki maddede de görüldüğü gibi seçme ve seçilme hakkı yalnızca erkek yurttaşlar için geçerlidir. Daha önce de kadınlarla ilgili herhangi bir düzenleme yapılması söz konusu bile olmamıştır. Kadınlara bu hakların verilmesi ise 1930'lu yılları bulmuştur. 1930 itibarıyla seçme ve seçilme hakkı, kadınlara kademeli

²⁹ 20.04.1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx>.

olarak verilmiştir. İlk olarak 1930 yılında çıkarılan kanunla³⁰ belediye meclis üyesi seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 1933 yılına gelindiğinde muhtar ve ihtiyar heyeti seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.³¹ Esas teşkil eden milletvekili seçme ve seçilme hakkı ise 1934 yılında sağlanmıştır (Tuncer, 2002: 150). Türkiye’de kadına seçme ve seçilme hakkı, bilindiği gibi, bugünkü birçok gelişmiş ülkeden çok daha önce verilmiştir. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun onuncu ve on birinci maddeleri değiştirilerek³² sağlanan seçme ve seçilme hakkı ile ilgili bu iki maddede: “Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir.” ve “Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.” ifadeleri yer almıştır. Bu kanun değişikliğiyle birlikte siyasal katılımdaki cinsiyet ayrımcılığı, 1934 yılı itibarıyla kanunen son bulmuştur.

Aynı zamanda bu kanun değişikliğiyle seçme yaşı, dört yaş yükseltilmiştir. 1924’ten günümüze değin yapılan anayasa ve kanun değişikliklerinde yaş sınırı en yüksek yirmi iki olarak kalmıştır. Gittikçe geriye çekilen seçme yaşı yirmi bir ve yirmiden sonra son olarak bugünkü halini almıştır (Tuncer, 2002: 154). Buna göre “On sekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahiptir.”³³ Milletvekili seçilme yaşı ise önce otuzdan yirmi beşe, tartışmalı bir sürecin ardından 2017’de on sekize düşürülmüştür.³⁴ Diğer yandan “Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçimleri dört yılda bir yapılır.”³⁵ kararıyla genel seçim süresi beş yıldan dört yıla indirilmiştir. Askeri öğrenciler, silah altındaki er ve erbaşlar, hükümlüler oy kullanamazlar.³⁶ Taksirli suçlardan hüküm giyenler bunların dışında tutulmuş ve oy hakkı tanınmıştır.

Temsilcilerin seçmenlerce belirlendiği demokrasilerde genel olarak iki farklı seçim sisteminden bahsedilmektedir. Bunlar çoğunluk sistemi ve nispi temsil sistemi olmak üzere ayrılmaktadır. Çoğunluk sistemine göre en fazla oyu alan parti iktidara

³⁰ 3.04.1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>.

³¹ 26.10.1933 tarih ve 2326 sayılı Köy Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2540.pdf>.

³² 5.12.1934 tarih ve 2599 sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun 10. ve 11. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1924/1924-3/3-degisiklik.pdf>.

³³ 2.5.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, md.6 (Değişik: 27/10/1995 - 4125/1 md.) <http://www.ysk.gov.tr/doc/mevzuat/dosya/1537/298.pdf>.

³⁴ 21.01.2017 tarih ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun md.3, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>.

³⁵ 22.10.2009 tarih ve 5922 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun md.2, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091030-1.htm>.

³⁶ 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, md.24, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html>.

gelmektedir. Nispi sistemde ise bir parti ne kadar oy alırsa mecliste o oranda kendi milletvekili bulunur. Tabii diğer yandan bu, ülkedeki seçim barajına da bağlıdır. Türkiye’de de olduğu gibi, belirlenen bir asgari oya ulaşamayan parti baraj altı kalır ve meclise giremez. Diğer yandan, Türkiye’de tek dereceli seçim sistemi uygulanmaktadır. Bu sisteme göre seçmenler doğrudan temsilcileri seçmiş olurlar. Aynı zamanda 1960 yılı itibarıyla nispi temsil sistemine geçilmiştir. Nispi temsil sistemiyle meclise daha fazla parti katılmaktadır (Tuncer, 2002: 94-95). Dolayısıyla daha geniş bir seçmen sayısının temsiliyeti sağlanmış olmaktadır.

Özetle, Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte herhangi bir kimlik ya da ekonomik koşullara bağımlı olmaksızın her erkek için seçme ve seçilme hakkı başlangıcı 1924, kadınlar için ise 1934 olmuştur. Cinsiyet eşitliğinin sağlandığı “kadın ve erkek” ibaresi, daha sonra “her Türk vatandaşı” şeklini almıştır. Değişen anayasa ve kanunların sonucu olarak bugün, son halini alan çerçeveye göre on sekiz yaşını dolduran her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının, dört yılda bir yapılacak genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde³⁷ seçme ve seçilme, referandumlarda oy kullanma hakkı bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulma aşamasında olduğu kadar kurulduktan sonraki gerek tek parti dönemiyle, gerek darbelerle son bulan hükümetleriyle, gerekse koalisyon deneyimleriyle oldukça hareketli bir seçim tarihine sahiptir. 16 yıldan beri ise tek bir partinin iktidarı ile yönetilmeye devam etmektedir. Bir neslin, aynı iktidar deneyimiyle büyüdüğünü söyleyebiliriz. Sıradaki başlığımızda, seçmenin, iktidarı koalisyona dönüştüren tercih değişikliğine zemin hazırlayan 2015 genel seçimlerine geçmeden önce, genel olarak bu on altı yılda seçmenin istikrarlı tercihinin sandığa yansıyan oranlarını inceleyeceğiz.

2.2. SON DÖNEM OY VERME DAVRANIŞI

Cumhuriyet’ten sonra ilk milletvekili seçimi 1927’de gerçekleştirilmiştir. Tek parti döneminde 5 seçim, çok partili döneme geçişten bu yana ise 19 genel seçim yapılmıştır (Tuncer, 2002: 77-79). Bugün 26. dönem hükümet yönetimini ise Adalet

³⁷ Cumhurbaşkanının halk oylaması ile belirlenmesi, 2007 yılında yapılan referandum ile kanunlaşmıştır. Bkz. 31.5.2007 tarih ve 5678 sayılı kanun / md.102. 2014 yılında yapılan ilk Cumhurbaşkanlığı halk oylaması, Recep Tayyip Erdoğan’ın seçilmesiyle sonuçlanmıştır.

ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) üstlenmektedir. 2002 yılı itibarıyla sahneye çıkan Ak Parti, birinde ilk parti olmasına rağmen tek başına iktidar olamamak suretiyle 5 genel seçim geçirmiş, 4'ünde iktidarı elde etmiştir.³⁸ Bu bölümde, Ak Parti'nin iktidarı devralmasını sağlayan dönemin politik koşullarına bakıp halkın seçimden seçime değişiklik gösteren davranışlarına değineceğiz. Seçmen tutumunun bu süreçte yer alan partilerle ilişkisini ve katılım oranlarını değerlendireceğiz.

Ak Parti'nin bu yıllara süregelen iktidarında gerçekleşen seçimleri ve seçmen katılımına bakmadan önce, partinin kurulduğu ve ilk seçiminde onu iktidara taşıyan söylemlerini, kampanyalarını, Türkiye siyasetinin o günkü mahiyetini, toplumsal koşullarını konuşmakta fayda görmekteyiz. Çünkü biliriz ki, tarihsel birikimden haberdar oluşumuz, yakın geçmiş ya da bugünü değerlendirmek adına daha anlamlı sonuçlar ortaya koymamızı sağlayacaktır. Şüphesiz ki 2002 seçimlerinin sonucu da, günün koşullarından ayrı düşünülemez.

Ak Parti dönemi başlamadan önceki genel seçim 1999 yılında, yine bir erken seçim olarak gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerin sonucunda Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Fazilet Partisi (FP), Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP) olmak üzere 5 parti %10'luk barajı geçmiştir. DSP genel başkanı Bülent Ecevit'in başbakan olduğu hükümet, MHP ve ANAP ile üçlü koalisyon oluşturmuştur. Koalisyon hükümetinin 3 yıllık yönetiminde bu partileri ve liderlerini yıpratmak pek çok gelişme yaşanmış, çözüme ulaşmayan bu gelişmeler yeni bir erken seçime yol açmıştır.

2001 ekonomik krizine mevcut yönetimin çözüm getirememesi politik ve toplumsal sahadaki çalkantıların esas nedeni olarak gösterilmektedir (bkz. Günel, 2016). Kronolojik olarak değerlendirecek olursak Türkiye'nin on binlerce yurttaşını kaybettiği 1999 Gölçük ve Düzce depremleri, o dönemde yaşanan belki de en travmatik gelişmeyi oluşturmaktadır. Yüz binlerce kişi evsiz, birçok ev ve iş yeri kullanılamaz hale gelirken, yüksek meblağlarda kayıplar yaşanmıştır. Krizin patlak verdiği 2001'e kadar ise birçok bankaya TMSF tarafından el koyulmuş, banka sahipleri gözaltına alınmıştır (Özatay, 2013: 89-93). 2001'de ise hem krizin hem de

³⁸ YSK, Milletvekili Genel Seçim Arşivi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arşivi/2644>, 06.01.2018. Ayrıca bkz. Seçim sonuçlarıyla ilgili tüm bilgiler YSK'nın resmi internet sitesinden alınacak olup, tezin devam eden bölümünde verilecek olan oy oranları ile ilgili tekrar referans olarak gösterilmeyecektir.

şüphesiz ki Türkiye siyaset tarihinin unutulmaz olaylarından biri olan “yazar kasa fırlatma eylemi” meydana gelmiştir. Eylemi gerçekleştiren Ahmet Çakmak, iş yeri açmak için aldığı borç ikiye katlanınca tepkisini göstermek amacıyla dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Başbakanlık konutundan çıktığı sırada yazar kasa fırlatmıştır. İşsizliğin büyümesi, kişi başına düşen borcun geliri geçmesi, bir vatandaşın üzerindeki somut etkisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Kriz sürecinin çarpıcı gelişmelerinden bir diğeri ise yine aynı yıl gerçekleşen “anayasa kitapçığı fırlatma” olayıdır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer MGK toplantısında Başbakan Bülent Ecevit ile bankalar ve DDK ile ilgili polemige girmiş, bunun üzerine Ecevit’e anayasa kitapçığını fırlatmıştır. Toplantıyı terk eden Ecevit ise çıkışta basına konuşup olayı anlatmış, siyasal bir kriz başlamıştır.³⁹ Zaten bir kriz sürecinde olan Türkiye’de ise tüm bu gelişmelere bir de siyasi kriz eklenmiş, ekonomik dengeler alt üst olmuştur. Özatay’ın “spekülatif atakları körükleyen gelişmeler” olarak da nitelendirdiği tüm bu hadiselerle beraber bütçe açığı, biriken iç ve dış borçlar, cari açık, bankacılık sektöründe yaşananlar ve bankaların genel olarak zayıflığı 2001 Türkiye ekonomik krizinin niteliklerini oluşturmaktadır (2013: 102). Krizin yarattığı ortamı düzeltebilecek bir yetkili, yönetimin içinden çıkmayınca Dünya Bankası başkan yardımcısı olan Kemal Derviş, Türkiye’ye davet edilerek Ekonomi Bakanı olarak göreve başlamıştır. Koalisyon hükümetin yaşanan ekonomik ve siyasal krizlere çözüm getirememesi, Başbakan Bülent Ecevit’in sağlık durumunun günden güne kötüleşmesi, Türkiye için erken genel seçimi kaçınılmaz kılmıştır (Günel, 2016: 176-177).

3 Kasım 2002 erken seçimine girmeden, gerek kapatılan partilerden oluşan kadrolarla gerekse yeni oluşumlarla yeni partiler kurulmuştur. Ecevit’in sağlık durumu ve erken seçim kararı ile DSP’den kopmalar yaşanırken, bu partiden ayrılan İsmail Cem ve Hüsamettin Özkan Yeni Türkiye Parti’sini⁴⁰ kurmuştur. Seçimde diğer partilere nispeten fazla oy alacak olan ve lideriyle seçmenin dikkatini çekmiş Genç Parti de aynı dönemde kurulmuştur. Fakat erken seçim kararından 3 hafta önce kurulduğu için örgütlenmesi yetersiz bulunarak seçime katılması mümkün

³⁹ Nuray Babacan, “O Bana, Hüsamettin de Ona Fırlattı”, Hürriyet, 20.02.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/o-bana-husamettin-de-ona-firlatti-39227576>, (12.01.2018).

⁴⁰ İlki 1961’de kurulan ve sonra dağılan Yeni Türkiye Partisi, böylece ikinci kez kurulmuş oldu. TBMM, “Siyasi Partiler”, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, (13.01.2018).

görünmemiştir. Bunun üzerine Yeniden Doğuş Partisi, GP'ye dönüştürülmüş ve genel başkanı da Cem Uzan olmuştur. Yeni partilerin yanı sıra var olan partilerde yenilenme çalışmaları da yapılmıştır (Turan, 2004: 182-183).

Erken seçime gidilen süreçte koalisyon partileri dışında mecliste bulunan Fazilet Partisi'nde de çalkantılı gelişmeler meydana gelmiştir. Fazilet Partisi, temsilcilerinin laikliğe aykırı eylem ve söylemleri nedeniyle 22 Haziran 2001 tarihinde kapatılmıştır.⁴¹ Parti içinde bulunan iki gruptan “Gelenekçiler” yola Saadet Partisi (SP) ile devam ederken, diğer kanadı oluşturan “Yenilikçiler” ise yeni parti çalışmalarına başlamışlardır (Günel, 2016: 176). Bu gruplar arasındaki çekişme, FP'nin 13 Mayıs 2000'de gerçekleşen 1. Olağan Kongresinde açıkça görülmektedir.⁴² Kongrede, siyasi yasaklı Necmettin Erbakan'ın desteklediği Recai Kutan ve Abdullah Gül arasında genel başkanlık yarışının sebep olduğu bir çatışma başlamıştır. Gelenekçi kanat Erbakan taraftarları iken, Yenilikçi kanadı Abdullah Gül, Bülent Arınç, Abdullatif Şener gibi isimler oluşturmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan ise siyasi yasağı nedeniyle Abdullah Gül'e dışarıdan destek vermiştir.⁴³ FP'nin kapanmasıyla birlikte bu “Yenilikçi” olarak adlandırılan kanat çalışmalara başlayarak yeni bir parti kurmuş, bu isimler ise bizzat kurucu kadroda yer almıştır. Böylece erken seçimin galibi olacak Ak Parti tam da ekonomik ve siyasi krizlerin hüküm sürdüğü bir süreçte 14 Haziran 2001'de, Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kuruluşunu tamamlamıştır.

Partinin temel ilkeleri kuruluş tüzüğünde ortaya konulan maddelerle açıklanmıştır.⁴⁴ Buna göre yönetim biçimi olarak Cumhuriyet ve millete ait olan egemenlik sıklıkla vurgulanmıştır. “İnsan merkezli bir siyasi parti” mottosuyla farklılıkların zenginliği ve tek bir devlet çatısı altında birlikte yaşamının önemine dikkat çekilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde hukukun üstünlüğü, özgürlük ve demokratik toplum ilkeleriyle tanımlanmış bir millet kabulü, partinin ulus-devlet eksenli bir yapılanmadan yana olacağını gösterir niteliktedir. Sosyal devlet anlayışı,

⁴¹ Karar hakkında daha fazla bilgi için bkz. TBMM, Fazilet Partisi Kapatıldı'', Basın Bülteni, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2001_0000_0084_0000/0015.pdf, (13.01.2018).

⁴² Bkz. Evrensel, “Fazilet'te Kıpışma Günü”, 13.05.2000, <https://www.evrensel.net/haber/121449/fazilet-te-kapisma-gunu>, (14.01.2018).

⁴³ Bkz. Evrensel, “Fazilet Kongresine Erbakan Damgası”, 15.05.2000, <https://www.evrensel.net/haber/121457/fazilet-kongresi-ne-erbakan-damgasi>, (14.01.2018).

⁴⁴ Ak Parti Tüzük'ü için bkz. <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu>, (14.01.2018).

hukukun üstünlüğü, özgürlüklerin kabulü ve eşitlik ilkesi her alanda öncelenirken ekonomide ise kaynak ve hedefin insan olduğu belirtilmiştir. Devletin düzenleyici ve gözetimci olarak yer alacağı ekonomi, piyasa ekonomisi olarak belirlenmiştir. Tüzükte yer alan diğer bir ilke ise gelir dağılımında meydana gelen eşitsizliklerin ve işsizliğin, en önemli ekonomik sorun olarak ortaya koyulmasıdır.

Ak Parti, kuruluş tüzüğünde temsili demokrasinin yarışmacı niteliğine dikkat çekmektedir. “Referandum”un halkın demokrasiye katılımı için önemli bir etken olduğu belirtilmiştir. Aile kurumunun, geçmişten gelen kültürü sonraki nesillere aktarması açısından temel bir değer olduğu tüzükte yer almıştır. Milli değerler ve özellikle gençlik için “ülke sevdalısı” olmaları arzusu vurgulanmıştır. Kurucu lider ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın son yıllarda sıklıkla kullandığı “Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet” mottosu ise 2017 yılında tüzüğe dahil edilmiştir (bkz: 23). Tüzükte yer alan ilkelerin pratikte işleyişi yıllardır süregelen tartışmaların her ne kadar odak noktası olsa da, dahil edilen bu motto, Ak Parti’nin seçmeninde yarattığı algıyı özetler niteliktedir.

Tüzükte, her inanca aynı mesafede kalınacağı ve inançları dolayısıyla kimsenin ayrıştırılmayacağı minvalinde maddeler yer almıştır. Bu anlamda tüzükte parti temsilcilerinin, pratikte olduğu gibi inançları önceleyen ifadelerle vurgu yaptığı söylenemez. Ancak hem Erdoğan’ın İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığı görevini üstlendiği döneme istinaden bilinen siyasi geçmişi, hem de parti temsilcilerinin Milli görüş ve İslamcılık ideolojisini taşıyan Saadet Partisi’nden gelmeleri, Muhafazakâr bir yapılanmanın işaretleri niteliğindedir. Aynı zamanda Ak Parti kurucu isimleri, dönemin merkez sağ kökenli siyasilerinden oluşmuştur. Nitekim Ak Parti, tüzükte demokrasinin gereği olan katılımın önemine yaptığı vurguyu ve çizgisinden gelen Muhafazakâr düşünceyi harmanlamış, kendi ideolojisini siyasette yepyeni bir kavramla “Muhafazakâr Demokrasi” ile adlandırmıştır.⁴⁵

Dönemin seçmen davranışları ile ilgili genel bir fikir edinmek adına, Yönelim’in yaptığı kamuoyu araştırmalarını inceleyen Turan’ın çalışmasından (2004: 181-229) birkaç örnekle devam edeceğiz. 3 Kasım 2002 genel seçiminden

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Akdoğan, *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

önce Ekim ayında yapılan araştırmada genel olarak yaklaşık %20’lik bir kesim hiçbir/fikrim yok gibi cevaplar verirken, sandığı işaret eden hemen hemen tüm sorularda Erdoğan ve Ak Parti’nin açık ara önde olduğu görülmektedir. Takdir edersiniz ki cevaplarda koalisyon liderleri Ecevit, Bahçeli ve Yılmaz lehine sonuçlar çıkmamıştır. Bu soru ve cevaplarından en önemlisi şüphesiz ki Türkiye’nin yaşadığı ekonomik kriz ile ilgili seçmenin düşüncesidir. Buna göre seçmen “ekonomiyi en iyi bilen ve Türkiye’yi içinde bulunduğu ekonomik krizden çıkaracak lider” olarak % 25’lik bir oranla Erdoğan yanıtını vermiştir. O günün koşullarına göre en acil çözüme kavuşması gereken meselenin ekonomideki kaos olduğunu düşünürsek bu soru ve sonucu önem teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra en dürüst, en yenilikçi, en çok umut veren, en başarılı gibi sorularda yine Erdoğan başı çekmektedir. Anket sonuçlarında göze çarpan bir nokta şudur: Genç Parti lideri Cem Uzan, henüz siyasette oldukça yeni olmasına rağmen çoğunlukla koalisyon liderlerini geride bırakmıştır. En dikkat çeken ise daha önce hiçbir siyasi tecrübesi olmayan İş insanı Cem Uzan’ın “en deneyimli lider” sorusunda %3’lük bir pay almış olmasıdır. O dönem çok konuşulan vaatleri, seçimde siyasi bir geçmişi olan lider imajı yaratmış olsa gerek. Bunda, zaten medya patronluğu yönünün de rolü olduğu söylenebilir. Uzan, renkli mitingleri ve reklam imkanları sayesinde kısa sürede dikkat çekmeyi başarmıştır.⁴⁶

Seçmenin belirleyeceği seçim sonucuna yaklaşan en önemli soru ise, her genel seçim öncesi olduğu gibi oy verilecek parti ve sıralamasıyla ilgili olanıdır. Ekimde gerçekleşen araştırmada Ak Parti % 35, CHP %18 olarak gösterilmektedir (Turan, 2004: 227). Bu oran, seçim sonucuna neredeyse yaklaşan bir tahmin olmuştur.

3 Kasım 2002’de yapılan genel seçim yarışı 19 parti arasında gerçekleşmiştir. 41.407.027 kayıtlı seçmenin bulunduğu seçimde 32.768.161 seçmen oy kullanmıştır. Katılım oranı ise % 79’dur. Bu oran, 1980’den beri gerçekleşen genel seçimlerdeki en düşük katılımdır (Turan, 2004: 233). Ak Parti oyların % 34’ünü alarak tek başına iktidar olmuştur. Bir önceki mecliste bulunmayan CHP ise bu sefer barajı geçmiş, % 19’luk bir oy oranı elde etmiştir. Bağımsızlar ise % 1’lik bir oranla mecliste 9 koltuk kazanmıştır. Seçime katılan diğer 16 parti barajı geçemeyerek meclise girememiştir.

⁴⁶ Seçim sonrası kısa bir değerlendirme için bkz. NTV, “ Cem Uzan’ın Çabaları Yetmedi”, 04.11.2002, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/186007.asp>, (14.01.2018).

Bu 16 parti, oyların yaklaşık % 45'ini almıştır. Turan, seçmenlerin neredeyse yarısından fazlasının mecliste temsil edilmediğini ve bunun demokrasi tarihimizde ilk olduğunu belirtmektedir (2004: 235). O dönem Recep Tayyip Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için hükümeti kurma görevini Abdullah Gül üstlenmiş ve başbakan olmuştur. Daha sonra yapılan bir anayasa değişikliğiyle ve CHP'nin desteğiyle⁴⁷ Erdoğan'ın meclise girme yolu açılmış ve 8 Mart 2003'te Siirt'te seçimin tekrarlanmasıyla koşullar sağlanmıştır. Böylece Erdoğan 59. Hükümeti kurarak başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

2001 ekonomik krizi, koalisyon hükümetinin kriz ortamını giderecek çözümler getirememesi, Ecevit'in görevini yapamayacak kadar kötüleşen sağlık durumu ve liderler arasında yaşanan gerilimler sonrasında katılımın da az olduğu bir erken seçim ortamında Ak Parti iktidarı kazanma şansını elde etmiştir. Bu yüzden, bölümün başında da belirttiğimiz gibi, tezimizin esasını oluşturan 2015 seçimlerini daha kararlı bir zeminde irdeleyebilmek adına, Ak Parti iktidarının başlangıcı olan 2002 seçimlerinin sadece oranlarını vermekle yetinmeyip dönemin koşullarını da değerlendirme ihtiyacı duyduk. Ancak Ak Parti'nin iktidar yıllarının değerlendirilmesi başlı başına, belki de dönemlere ayrılarak irdelenmesi gereken bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu yüzden bu iki kırılma noktası diyebileceğimiz tarihler arasında kalan seçimleri genel hatlarıyla vereceğiz.

2007'nin nisan ayına gelindiğinde cumhurbaşkanlığı değişiminde tabiri caizse bir kriz yaşanmıştır. Ak Parti'nin aday gösterdiği Abdullah Gül, laiklik tartışmalarını gündeme getirmiştir. Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanlığı makamına uygun görmeyen, Çankaya Köşkü'ne çıkmasına karşı olan yüz binlerce kişinin katıldığı "Cumhuriyet Mitingleri" düzenlenmiştir. Diğer yandan Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden bir e-muhtıra⁴⁸ yayımlanmış ve TSK'nın laiklikten yana taraf olduğu belirtilmiştir. Yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylamasında yeterli oy

⁴⁷ Bir sonraki seçimin (2007) ertesinde Zülfü Livaneli'nin Vatan Gazetesi'nde yazdıkları dikkate değerdir. Baykal'ın, Erdoğan'ın başbakan olması için gösterdiği çabayı anlatmaktadır. Orjinal yazıya Vatan arşivinden ulaşılamamıştır. Fakat muhtelif gazetelerde aynı yazı yayımlanmıştır. Bkz. Sabah, "Zülfü Livaneli'den Çarpıcı İddia", 24.07.2007, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/24/haber,754CF64D4D6B40AA87E35010224B7962.html>, (14.01.2018).

⁴⁸ E-muhtıra yıllar sonra Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden kaldırılmıştır. Metin için bkz. Hürriyet, "Genelkurmay'dan Çok Sert Açıklama" 29.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>, (15.01.2018).

sayısına ulaşılmaması üzerine yeni bir kriz meydana gelmiş, muhalefetin Anayasa Mahkemesi'ne başvurusu sonucunda bu tur iptal edilmiştir.⁴⁹ Bu gelişmeler üzerine Erdoğan'ın talebi ve meclisin onayı ile erken seçim kararı alınmıştır.

22 Temmuz 2007'de yapılan seçime, bu sefer 14 partiyle girilmiştir. 2002 seçiminden daha az parti katılsa da, mecliste daha çok parti ve seçmenin temsil edileceği bir sonuç çıkmıştır. Bilindiği gibi 2002 itibarıyla meclis iktidar ve muhalefet partisinden oluşan, seçmenin çoğunluğunun temsil edilmediği bir yapı oluşturmuştu. Muhalif parti sayısı ikiye çıkmıştır. 42.799.303 kayıtlı seçmenin bulunduğu 2007 genel seçiminde, 36.056.293 seçmen oy kullanmıştır. Katılım oranı artmış, % 84.25'e ulaşmıştır. Buna göre Ak Parti % 46.58, CHP % 20.88 oranında oy almıştır. 2002'de meclis dışı kalan MHP ise % 14.27 oranıyla barajı aşarak meclise girmiştir. Sonuçları karşılaştırdığımızda, Ak Parti ve CHP'nin oyları artmış olsa da milletvekilleri sayısı düşmüştür. Çünkü milletvekili koltukları MHP'nin yanı sıra bağımsızlarla paylaşılmıştır. Bağımsızlar, diğer seçimde 9 koltuk elde ederken bu seçimde sayı, 26'ya çıkmıştır.

Bağımsızları oluşturan milletvekillerinden 22'si sol partilerin birleşmesiyle Demokratik Toplum Partisi (DTP) çatısı altında toplananlardır. 21'i meclis grubu oluştururken, Ufuk Uras Özgürlük ve Dayanışma Partisi'ne (ÖDP) geri dönmüştür. Aynı zamanda bağımsız aday Muhsin Yazıcıoğlu da Büyük Birlik Partili (BBP) olarak devam etmiştir. Bağımsızlardan Mesut Yılmaz Anavatan Parti'sini temsil etmektedir. Aynı zamanda seçim öncesi CHP-DSP ittifakı oluşturulmuş, DSP temsilcileri de meclise girmiştir. Seçimden sonra kendi partilerine dönen DSP'liler, mecliste bir partinin daha temsil edilmesine vesile olmuşlardır. Böylece 22 Temmuz 2007 seçimi ile mecliste Ak Parti, CHP, MHP, DSP, DTP, BBP ve ANAP olmak üzere 7 partinin temsil edildiği görülmektedir (Tuncer, 2007: 139-143). 2007 seçimi, temsilde çeşitlilik bakımından önem taşıyan bir seçim olmuştur.

Seçimden bir ay sonra cumhurbaşkanlığı meclis oylamasının tekrarlanmasıyla, Abdullah Gül Çankaya Köşkü'ne çıkmıştır. Bu oylama ile, aynı zamanda meclisin oyladığı son cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ekim 2007'de yapılan

⁴⁹ Hürriyet, "Anayasa Mahkemesi 367 Şart Dedi", 02.05.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/anayasa-mahkemesi-367-sart-dedi-6436574>, (15.01.2018).

anayasa değişikliğiyle ilgili halk oylamasından sonra cumhurbaşkanının artık halk tarafından seçileceğinde karar kılınmıştır (Günel, 2016: 179).

Bir sonraki genel seçim olan 12 Haziran 2011 seçimleri, 34 yıl aradan sonra Türkiye'nin erken sandığa gitmediği, zamanında yaptığı bir seçim olmuştur. Bu seçime aynı zamanda, ana muhalefet partisi CHP'nin genel başkanının değişimiyle girilmiştir. Seçimden bir sene önce internet ortamında yayılan bir video üzerine Deniz Baykal bunun bir komplo olduğunu belirterek yalnızca kendinin değil, aynı zamanda CHP'nin de hedef alındığını, aldığı kararın kaçmak değil meydan okumak olduğunu ifade ederek istifa etmiştir.⁵⁰ Baykal'ın bıraktığı koltuğa, hala görevine devam eden Kemal Kılıçdaroğlu seçilmiştir. Böylece CHP seçime, yeni genel başkanıyla katılmıştır.

52.806.322 kayıtlı seçmenin bulunduğu seçimde, 43.914.948 seçmen oy kullanmıştır. Buna göre katılım oranı, önceki seçime kıyasla biraz gerilemiş, % 83.16 olarak belirlenmiştir. Bağımsızlarla birlikte 16 partinin bulunduğu oy pusulasında, en çok tercih mühürüne Ak Parti sahip olmaya devam etmiştir. İktidarın % 49.83'lük bir oranla elde edilmesi ile “iki kişiden biri Ak Parti'li” şeklindeki sav o dönem dillere pelesenk olmuştur. Ana muhalefet partisi CHP ise yeni genel başkanıyla girdiği ilk seçimde % 25.98'lik bir oran yakalarken, MHP % 13.01 olarak görölmektedir. Bağımsızlar ise % 6.57 ile mecliste 35 koltuk elde etmiş, sayı önceki seçime oranla artmıştır.

Koalisyon hükümetinin başarısızlıkları ve dönemin ekonomik çıkmazlarından sonra 2002'de tek başına iktidar olan Ak Parti, 2007 ve 2011 seçimlerinde oylarını arttırarak iktidar konumunda devam etmiştir. Halk oylamaları, yerel seçimler ve genel seçimlerde sürekliliğini koruyan bu başarıların ardından ilk kez bir kırılma noktası yaşanmıştır. Haziran 2015 genel seçiminde tek başına iktidar çıkarmayan sandıklar, koalisyon hükümetini mecbur kırmıştır. Sıradaki bölümde tüm sürece neden olan koşulları ele alacağız. Ak Parti'den iktidarı alan, kısa bir süre sonra tekrar ona teslim eden seçmenin kararlarına yön veren gelişmeleri irdeleyeceğiz.

⁵⁰ Sabah, “Baykal İstifa Etti”, 10.05.2010, https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/05/10/sabahco-mtrden_canli_yayin, (17.01.2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

7 HAZİRAN-1 KASIM ARASINDA NE DEĞİŞTİ?

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan beri tek parti dönemiyle, erken seçimleri ve koalisyon süreçleriyle, darbelerle son bulan hükümetleriyle her zaman hareketli seçim dönemleri geçirmiştir. Partiler kurulmuş, kitleleri sürüklemiş, büyük başarılarından sonra zayıfladıkları, kapandıkları ya da kapatıldıkları görülmüştür. Partilerin seçim kampanyaları, liderlerin profilleri, Türkiye'ye kazandırdıkları ya da kaybettirdikleri, Türk siyasal hayatının tarihini oluşturmuştur.

Ak Parti de tıpkı bu partiler gibi var olmuş, seçmenleri ya da karşıtlarıyla bir dönemin şekillenmesinde rol oynamıştır. Ancak onu, diğer partilerden ve seçim dönemlerinden ayıran ise üst üste elde ettiği seçim zaferleri olmuştur. Dönem uzunluğu ve oy arttırma bazında bir ilki oluştururken günü gelmiş, bu başarının düşüşe geçtiği de görülmüştür.

Ak Parti'nin bu sürecinde kendi politikaları kadar, diğer partilerin bu politikalara olan eleştirileri, bunları seçmene anlatış biçimleri, yeni bir iktidar şekli tahayyülü de etkili olmuştur. Bu bölümümüzde 7 Haziran sürecinde ekonomik, politik ve toplumsal sahada yaşanan gelişmeleri, Ak Parti'nin neden kaybettiğini, diğer partilerin nasıl kazandığını değerlendireceğiz. Daha sonra erken seçime gidilen 5 aylık süreçte yaşanan gelişmelere geçeceğiz. Bu gelişmelerin seçmen nezdinde oluşan muhtemel algılarına değindikten sonra, Kasım seçimlerini ve sonuçlarını inceleyeceğiz.

3.1. 7 HAZİRAN SEÇİMİ

7 Haziran 2015 genel seçimleri, 2002'den beri tek başına istikrarlı yükselişte olan bir partinin başarısını sekteye uğratacak şekilde sonuçlanmıştır. İktidar partisi, seçimden birincilikle çıkmış olsa da, % 40.87 oy oranı ve 258 milletvekili ile yeterli koltuk sayısına ulaşamadığından tek başına hükümet kurma yetkisini elde edememiştir. 13 yıldır gerek yerel ve genel seçimlerde, gerek referandum, ilk cumhurbaşkanlığı seçimi gibi halk oylamalarında Ak Parti lehine olan, üstelik artarak devam eden bir başarı, ilk kez düşüşe geçmiş, üstelik büyük oranda bir oy kaybı

meydana gelmiştir. Genel bir perspektiften bakılınca bu sonuç şaşırtıcı olsa da, bu sürece yol açan gelişmeler, siyasi ortam, ekonomik konjonktür, iktidar ve muhalefetin yarattığı koşullar esas itibarıyla Haziran seçiminin temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Bu bölümde 2015 genel seçimleri sürecinde yaşanan gelişmeleri, bu gelişmelere koşut olarak oluşan sosyal, politik ve ekonomik ortamı, seçime hangi koşullarda girildiğini irdeleneceğiz. “Ne oldu da seçmen kararını değiştirdi?” sorusunun yanıtını arayacağız. Seçmenin kararında etkili olan olası yanıtları irdelerken, parti liderlerinden seçim kampanyalarına kadar tüm koşulları geniş bir perspektifle değerlendireceğiz.

Haziran seçiminden önce Türkiye siyasetini, toplumsal sahayı etkileyen hatırı sayılır gelişmeler yaşanmıştır. En önemlilerinden birisi şüphesiz ki önceki bölümde değindiğimiz gibi 2014 yılında Cumhurbaşkanının ilk kez halk tarafından seçilmesi olmuştur. Cumhurbaşkanı, cumhuriyetten beri meclis tarafından oy çokluğuyla belirlenip, makamda yalnızca bir dönem (7 yıl) görev yaparken, 2007 referandumuyla beraber halk tarafından seçilip, görev süresi 5 yıl olmak üzere 2 dönem görev yapabilmesi kabul edilmiştir.⁵¹ Anayasaya göre Cumhurbaşkanının herhangi bir siyasi partiyle ilişkisinin bulunmaması⁵² gerekmektedir. Fakat cumhurbaşkanlarının, resmi olarak olmasa da bir partiyi temsil ettikleri geçmişten beri bilinmektedir.⁵³ Nitekim 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri de bu minvalde yapılmış, hatta partiler açıkça destekledikleri adayla yarışa girmişlerdir. Bilindiği gibi Recep Tayyip Erdoğan Ak Parti’nin cumhurbaşkanı adayı olurken, HDP’nin cumhurbaşkanı adayı aynı zamanda partinin eş genel başkanı Selahattin Demirtaş olmuştur. Meclisteki muhalefet partileri CHP ve MHP ise yaptıkları ortak basın açıklamasında çatı aday olarak Ekmeleddin İhsanoğlu’nu göstermişlerdir. Aynı zamanda İhsanoğlu’nu 12 parti daha desteklemiştir.⁵⁴ İlk tur oylamada yeterli oy sayısını alan Erdoğan, seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. Böylece yıllardır yürüttüğü Ak Parti

⁵¹ 31.05.2007 tarih 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070616-1.htm>.

⁵² Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md. 101.

⁵³ Örnek olarak 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal önceden Anavatan Partisi genel başkanlığı, 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi genel başkanlığı yapmıştır. Meclis tarafından seçilen son Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül ise Ak Parti’nin kurucularından olup, iktidara geldiği 2002 yılında başbakanlık görevini yürütmüştür.

⁵⁴ Aylin Sırıklı Dal, “İhsanoğlu’nu Destekleyen Partiler Seçimi Değerlendirdi”, Anadolu Ajansı, 14.08.2014, <http://aa.com.tr/tr/politika/ihsanoglunu-destekleyen-partiler-secimi-degerlendirdi/131586>, (19.02.2018).

genel başkanlığı ve başbakanlık makamını, o dönem Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'na bırakmıştır.

Ak Parti'deki lider değişimi, üzerinde durulması gereken önemli bir gelişmedir. Cumhuriyet tarihinde üç dönem üst üste tek başına iktidarı Demokrat Parti lideri Adnan Menderes elde etmiştir. Benzer biçimde ikinci örnek Erdoğan olurken, her dönem oy yüzdesini arttırarak ilerlemesi bakımından ilktir (Musil, 2015: 168). Kampanyalar, söylemler hatta ideojik politikalar dışında Ak Parti seçmeninin salt Erdoğan'a ait olduğu için herhangi bir talebi veyahut fikri hızlıca benimseyecek kadar bağlılık taşıdığı bilinmektedir.⁵⁵ Bu anlamda Ak Parti'nin kemik seçmeninin oy verme davranışlarına etki eden motivasyonu, birinci bölümde değindiğimiz modellerden parti kimliği (piskolojik yaklaşım) ile örtüşmektedir. Seçmen her şeyden önce Erdoğan'a ve onun şekillendirdiği Ak Parti imajına bağlılık taşımaktadır. Ak Parti ile özdeşleşmiş tarihsel geçmişe ya da kültürel anlamlara istinaden hissedilen aidiyet, bu model üzerinden incelebilir. Diğer yandan parti kimliği modelinde seçmenin bilinç altı ve yerleşik tutumlarının, partiye olan düşüncelerinde etken olduğunu belirtmiştik. Seçmeninin tutumlarını bu yıllara kadar iyi analiz etmiş olan Ak Parti, içeriden ya da dışarıdan yapılan eleştirilere rağmen çoğu kez salt seçmenine yönelik söylemlerde ve hamlelerde bulunmuştur. Partiye olan yakınlığı gittikçe artan seçmen de çoğunlukla karmaşık dahi olsalar, kaynak kendi liderleri ve partileri olduğu için gelen her düşüncüyü ve politikayı, parti kimliği modeliyle örtüşür biçimde kolayca anlamlı hale getirmiştir. Bu yüzden Ak Parti seçmeni için, partiyle özdeşleşmiş ve kuruluşundan beri benimsenmiş bir liderin, parti içinden gelen yeni bir liderle ikame edilmesine alışılması kolay olmayacaktır. İki liderin ortak kararlar alabilmesi ya da fikir ayrılıklarında çözüme ulaşabilmeleri ise bir başka muğlak konudur. Çünkü her ne kadar cumhurbaşkanının partilerle ilişkisinin olmaması anayasada belirtilmiş olsa da, 28 Ağustos 2014 tarihinde gerçekleşen Ak Parti 1. Olağanüstü Kongresi, önceki dönemlerden farklı bir cumhurbaşkanı ve başbakanlık ilişkisinin kurulacağını göstermiştir:

⁵⁵ En yakın örneklerden biri: Erdoğan'ın zaman zaman yastıkaltı dövizleri bozdurma çağrısı esnafın ve birçok iş insanının destek sarmalına dönüşmektedir. “Dövizini bozdurup makbuzu getirene bedava yolculuk, bedava traş, bedava dürüm vs.” bkz. CNN, “Türkiye’den Dövizini Bozdur Kampanyaları”, (04.12.2016), <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyeden-dovizini-bozdur-kampanyalari?page=1>, (20.02.2018). Ayrıca bkz. “En az üç çocuk” talebine destekler, “kefenimizi giydik çıktık” sözünü somutlaştıran genç seçmen, “Güçlü bir Türkiye için ben varım, sen de var mısın” video akımı vs.

*...her daim sizlerle birlikte olacağım, sizlerle birlikte yol yürümeye devam edeceğim... yarından itibaren ilk hedef 2015 seçimleri, ikinci hedef 2019 seçimleri, üçüncü hedef 2023 seçimleri ve böylece 2023 hedefimizi inşallah yakalayacağız... 2015 seçimleri bizim için son derece önemli, yeni bir anayasa yapacak çoğunluk 2015 seçimlerinde hedef olmalı...*⁵⁶

Nitekim akabinde cumhurbaşkanının bağımsızlığıyla ilgili tartışmalar da başlamıştır.⁵⁷ Erdoğan, Ak Parti genel başkanlarının belirlenmesinden seçim kampanyalarına,⁵⁸ ilçe teşkilatlarının gerektiğinde görevden alınma ya da göreve yerleştirilmelerine kadar tüm parti işleyiş sürecinde aktif rol oynamıştır. Erdoğan, bu minvaldeki eleştirilere ise en başından “farklı bir cumhurbaşkanı” olacağı iddiasında bulunarak karşı çıkmıştır.⁵⁹

Dolayısıyla her ne kadar Ak Parti 1. Olağanüstü Kongresi’nde Erdoğan ve Davutoğlu’nun birlik mesajları söz konusu olduysa da, ilerleyen zamanlarda iki lider arasındaki fikir ayrılıklarının oluşması kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan biri Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan’ın Haziran 2015 seçimleri öncesi milletvekilliği aday adaylığı ile ilgili hamlesidir. Fidan, Şubat 2015’te, aday olabilmek için görevinden istifa etmiştir. İstifaya siyasi liderler ve hükümet temsilcileri olumlu bakmamışlardır.⁶⁰ Konunun başbakan ve cumhurbaşkanı arasındaki anlaşmazlıklardan biri olarak görülmesinin sebebi ise adaylığın Davutoğlu tarafından desteklenmesi, Erdoğan tarafından ise karşı çıkılması olmuştur. Erdoğan, konuyla ilgili açıklamalarında adaylığa karşı çıkma yetkisinin olmadığını fakat sıcak bakmadığını söylemiş, hatta göreve getiren kişi olduğu için Fidan’a kırıncı olduğunu da belirtmiştir.⁶¹ Bunun üzerine Fidan, adaylıktan geri çekilmiş ve daha sonra MİT müsteşarlığı görevine iade edilmiştir.

⁵⁶ Ak Parti, “Başbakan Erdoğan’ın 1. Olağanüstü Büyük Kurultayı’nda Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, 27.08.2014, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-ak-parti-1.-olaganustu-buyuk-kurultayinda-yaptigi-konusm/66343#1>, (22.02.2018).

⁵⁷ Arzu Yıldız, “Yargıçlar Sendikası Başkanı’ndan Gül, Erdoğan, Çiçek’e Suç Duyurusu”, T24, 22.08.2014, <http://t24.com.tr/haber/yargiclar-sendikasi-baskanindan-gul-erdogan-ciceke-suc-duyurusu,268464>, (22.02.2018).

⁵⁸ Seçim kampanyalarının içinde yer almasıyla ilgili bkz. Süheyla Kaplan, “Alman Gazetesi Faz: Cumhurbaşkanı Erdoğan Anayasayı İhlal Ediyor” Oda tv, 10.05.2015, <https://odatv.com/alman-gazetesi-bile-erdogan-gercegini-gordu--1005151200.html>, (22.02.2018).

⁵⁹ 16 Nisan 2017’de yapılan halk oylaması sonrasında “cumhurbaşkanının partisiyle ilişkisi kesilir” ilkesi anayasadan kaldırılmıştır. Böylece Erdoğan’ın uzun zamandır arzu ettiği partili cumhurbaşkanlığının önü açılmıştır. 21 Mayıs 2017’de yapılan Ak Parti 3. Olağanüstü Kongresi’nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yeniden Ak Parti genel başkanı olmuştur.

⁶⁰ Hürriyet, “Hakan Fidan Aday Olduğunda Ne Demişlerdi?”, 10.03.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/hakan-fidan-aday-oldugunda-ne-demislerdi-28412282>, (24.02.2018).

⁶¹ Hürriyet, “Fidan Adaylıktan Çekildi”, 10.03.2015,

Ayrışmaya konu olan bir diğer başlık ise, hükümet temsilcileri ve HDP’li milletvekili Sırrı Süreyya Önder’in Dolmabahçe’de bir araya gelmeleri olmuştur. Toplantının gündemi çözüm sürecidir. Ayrıca Abdullah Öcalan’ın, bahar aylarında PKK’nın silah bırakacağıyla ilgili mesajı, Önder tarafından okunmuştur. Çözüm süreci için bir İzleme Heyeti’nin kurulacağı kararlaştırılmıştır. Bir süre sonra Erdoğan, yaptığı açıklamada konuyu gazetelerden takip ettiğini ve olumlu bakmadığını söylemiştir.⁶² Daha sonra hükümet sözcüsü Bülent Arınç tarafından, İzleme Heyeti ile ilgili sürecin Erdoğan gözetiminde gerçekleşeceği ifade edilmiştir.⁶³ Sonrasında ise izleme heyetinin kurulamayacağıyla ilgili yaptığı açıklamada son noktayı koymuştur.⁶⁴ Böylece hükümet ve HDP temsilcileri arasındaki görüşme, Erdoğan tarafından bertaraf edilmiştir.

Başbakan ve cumhurbaşkanı arasında, açıkça bir çatışma Ak Parti işleyişi açısından mümkün görünmese de, gerek Hakan Fidan’ın adaylığı konusu, gerekse Dolmabahçe görüşmesi ve onunla bağlantılı olarak çözüm süreci ile ilgili Erdoğan’ın açıklamaları, Haziran seçimlerine kadar medyada, iki lider arasındaki anlaşmazlıklar olarak yer almıştır. Net olmasa bile iki liderin ayrışan fikirleri, sonunda Erdoğan’ın kararının uygulanması, var olan ve inkar edilen krizlere somut örnekler oluşturmuştur. 7 Haziran seçimlerine, Erdoğan’ın hükümet kararlarına yönelik kontrol edici tutumlarının gölgesinde girilmiştir. 2013 Gezi Parkı Eylemleri’nde polisin orantısız müdahalesi, hükümetin uzlaşa içerisinde olmayışı ve Erdoğan’ın daha da sertleşen ifadelerinden sonra başbakanın yetkilerine olan baskısı, demokratik devlet inancını, seçmen nezdinde sorgulanması gereken bir hale dönüştürmüştür.

Seçime girerken Ak Parti aleyhine işleyecek bir diğer konu da cumhurbaşkanlığına tahsis edilen saraydır. Cumhurbaşkanlığı Sarayı, bir geleneği değiştirmiş, gerek maliyetiyle gerekse Atatürk Orman Çiftliği arazisinde yer almasıyla tartışmalar yaratmıştır. 1923’ten beri Türkiye cumhurbaşkanları konut

<http://www.hurriyet.com.tr/hakan-fidan-adayliktan-cekildi-28408923>, (24.02.2018).

⁶² Bianet, “Erdoğan: İzleme Heyetine Olumlu Bakmıyorum”, 20.03.2015, <https://m.bianet.org/biamag/siyaset/163167-erdogan-izleme-heyetine-olumlu-bakmıyorum>, (24.02.2018).

⁶³ Aljazeera Türk, “İzleme Heyeti Kurulacak, Talimatları Erdoğan Verecek”, 23.03.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/izleme-heyeti-kurulacak-talimatlari-erdogan-verecek>, (24.02.2018).

⁶⁴ Sabah, “Ya Devleti Kabul Ederler Veyahut Yok Olurlar”, 29.04.2015, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/04/29/ya-devleti-kabul-eder-veyahut-yok-olurlar>, (24.02.2018).

olarak Çankaya Köşkü'nü kullanmıştır. 2014'te bu gelenek ilk kez değişmiştir. Erdoğan cumhurbaşkanı seçildikten sonra Çankaya Köşkü yerine daha sonra Külliye diye de adlandırılacak olan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na yerleşmiştir. Bu sürece kadar hem yasal olmamasıyla hem de çok yüksek maliyetlerle yapılmasıyla gündeme gelmiştir. İnşaat sürerken alanın sit bölgesi olması sebebiyle yürütmeyi durdurma kararı çıkmış, bunun üzerine Erdoğan yargıyı hedef alarak “Güçleri yetiyorsa yıksınlar” diyerek rest çekmiştir.⁶⁵ Ek olarak, eleştirilere cumhurbaşkanının ve hükümet temsilcilerinin yanıtları ise sarayın kendilerine değil millete ait olduğu savunmasını içermektedir. Cumhurbaşkanlığı Sarayı, Haziran seçimine girmeden meclisteki muhalefet partileri tarafından da sık sık eleştiriye tabi tutulmuştur. MHP lideri Devlet Bahçeli, elektrik, doğalgaz, ulaşım gibi gündelik ihtiyaçlara gelen zamlarla vatandaşın gittikçe fakirleştiğini belirtmiş, sebebini ise Erdoğan'ın ve hükümetin, milletin vergilerinden alınanlarla refah ve müsriflik içinde yaşamalarına bağlamıştır.⁶⁶ CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu da Bahçeli'nin eleştirilerine benzer minvalde sık sık saray konusunu dile getirmiş, zaman zaman Erdoğan ile polemiğe girmiştir.⁶⁷

Hükümetin iktidarda olduğundan beri yaptığı harcamalar, sarayın maliyeti tartışmaları, seçim döneminde muhalefet partileri tarafından sık sık kullanılan bir başlık olmuştur. Hatta CHP'nin Haziran seçimlerinde sosyal demokrasi çizgisindeki kampanyaları, daha önce olmadığı kadar ekonomiyi, işçileri, emeklileri kısacası düşük gelir gruplarını baz alan vaatlerine, hükümetin 13 yıllık ekonomi politikaları ve vatandaşın durumunun zemin hazırladığı söylenebilir. Öyle ki, CHP'nin seçim vaatlerine “kaynak nerede, nereden temin edilecek” minvalinde iktidarın yönelttiği sorular, ana muhalefet tarafından Ak Parti'nin kendi harcamaları üzerinden cevaplanmıştır. Bir nevi Ak Parti, ucu kendine dönen bu sorularla ana muhalefetin ve ardından diğer partilerin seçim kampanyalarına çanak tutmuştur. Aşağıda

⁶⁵ Diken, “9 Soruda Dünya'nın Dilindeki Ak Saray”, 09.11.2014, <http://www.diken.com.tr/9-soruda-ak-saray-2/>, (24.02.2018).

⁶⁶ Aljazeera Türk, “Kaçak ve Karanlık Saray”, 11.11.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bahceli-kacak-ve-karanlik-saray>, (25.02.2018).

⁶⁷ Bkz. Sarayda altın kaplama tuvalet olduğu iddiası: NTV, “Kılıçdaroğlu'ndan Erdoğan'a Altın Kaplama Klozet Yanıtı”, 01.06.2015, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdarogludan-erdogana-altin-kaplama-klozet-yaniti,rqXddRIjpEGiTBbTG1jFLg>, (25.02.2018).

değineceğimiz gibi vatandaşın tabi olduğu ekonomik konjonktür, seçime giren partilerin söylemlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Ekonomik olarak ise her ne kadar istikrar algısı yaratılsa da sayılar üzerinden gerçeklere değinmekte fayda bulunmaktadır. Öncelikle dış politikada yaşanan gerginlikler, ülkedeki terör olayları ve iç karışıklık nedeniyle toplam turizm gelirleri 2010'da %34,3 iken, 2015 yılı içerisinde % 8,0 gerileyerek 31,5 milyar dolara çekilmiştir. Bu, 2010 yılından beri ilk gerilemedir. Enflasyonda hedef ise % 5 iken % 8,81 olarak yansımıştır. İhracat bir önceki yıla göre % 0,8 azalmış, mal ve hizmette ithalat % 0,3 artmıştır. Kişi başına GSYH 2014 yılında 10.395 dolar olarak görülürken 2015 yılında % 10,9 düşüşle 9.261 dolara gerilemiştir. Bu dönemde TL'de değer kaybı görülürken faiz oranları yüksektir. İşsizlik % 10,3'tür. Genç işsizlik oranı % 18,5 ve toplam işsiz sayısı 3 milyon 57 bin olarak kaydedilmiştir. Bu işsizlik oranı, bir önceki yıla göre 104 bin artış göstermiştir.⁶⁸

Haziran seçimine girerken, dış ticaret açığında Ak Parti'nin iktidar olduğu yıl ile 2015 yılı arasındaki artış dikkat çekmektedir. Buna göre 2002 yılında dış ticaret açığı 15 milyar dolarken, 2015 yılına gelindiğinde 63 milyar dolar olarak kaydedilmiştir.⁶⁹ Yoksulluk sınırı gittikçe artarken 2015 yılında % 28,4 olarak belirlenmiştir. İhracat oranları 2015'te -8,7'dir. İhracattaki bu düşüş, 2008 krizi dışında 1980'den sonra ve Ak Parti dönemindeki en büyük düşüş olmuştur.⁷⁰ Verilerin özellikle 2015'te ve spesifik olarak da Haziran ayındaki negatif yansımaları, ekonomi ve politikanın karşılıklı etkileşimini göstermektedir. Haziranda 13 yıllık iktidarın son bulmasında neden olan etmenlerden ekonomi de başat bir rol oynamaktadır. İhracatta, enflasyonda, dış ticaret açığında görülen olumsuz tablo, genç işsizliğin ve yoksulluğun artması, seçmenin kararlarına etki eden unsurlardandır. Diğer yandan alternatif olarak meydanlara çıkan muhalefet partisi liderleri, Türkiye'nin ekonomik konjonktürünü her fırsatta seçmenlere aktarmaya çalışmışlardır.

7 Haziran seçiminin ana başlıklarından olan bir diğer konu da başkanlık sistemidir. Başkanlık sistemi tartışmalarına zemin hazırlayan ilk gelişme, 2014'te cumhurbaşkanının ilk kez halk oylamasıyla seçilmesi olmuştur. Böylece halk

⁶⁸ TOBB, Ekonomik Rapor, 2015, Ankara.

⁶⁹ 2017 yılı dış ticaret açığı 76 milyar dolar'dır (TÜİK, 2018).

⁷⁰ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1021, 2018.

tarafından belirlenen bir meclis ve başbakan, yine halk tarafından seçilmiş bir cumhurbaşkanının olması çift başlılık sorunu olarak görülmüştür. 29 Ocak 2015'te TRT'ye konuk olan Erdoğan, gazetecilerle buluştuğu programda başkanlık sistemiyle ilgili uzun açıklamalar yapmıştır. Özetle, mevcut sistemin bir pranga olduğundan bahseden Erdoğan, “muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkmanın” ancak çok başlılık sorununun çözümüyle sağlanabileceği yönünde bir konuşma gerçekleştirmiştir. Satır aralarından okunacak önemli bir nokta ise kendi başbakanken ve cumhurbaşkanı Abdullah Gül iken ya da o zamanki durumda Ahmet Davutoğlu ile sürecin farklı işlediğini fakat tam tersi durumda engellerle karşılaşabileceğini söylemesidir.⁷¹ Bu açıklama, başkanlık sisteminin bir “tek adam rejimi” olduğunu ve kuvvetler ayrılığının bertaraf edileceği yönündeki eleştirileri haklı çıkarabilecek bir söylemdir. Bu anlamda “başkanlık sistemi nedir?”, “benzer örneklerde sistem nasıl işlemektedir?”, “nasıl bir sistem inşa edilmek istenmektedir?” ya da “Türkiye buna uygun mudur?” gibi sorular kamuoyu nezdinde açık cevaplar bulamamıştır. Erdoğan'ın seçim sürecinde meydanlarda ya da konuşmalarında sık sık talep ettiği 400 milletvekili ve akabinde yapılacak anayasa değişikliği ile getireceği başkanlık sistemi, Haziran seçimlerinde Ak Parti'nin kampanyalarında gölge, söylemlerinde bir karmaşa olarak tezahür etmiştir. CHP⁷² ve MHP⁷³ liderleri başkanlık sistemine karşı çıkarken, HDP “seni başkan yaptırmayacağız” sloganını temel seçim kampanyalarından biri olarak belirlemiştir.

İktidar partisinin mevcut politikalarının, anayasa değişikliği gibi fikirlerinin yanı sıra seçim hazırlıkları, siyasi kampanyaları ve meydanlardaki söylemleri de haziran seçimlerinin sonuçlarını irdeleyebilmek açısından önem taşımaktadır. Kaldı ki, Ak Parti'nin seçim kampanyalarına oldukça önem verdiği bilinmektedir. Bu yüzden partinin belirlediği stratejiler, bu stratejilerin başarı ve başarısızlıkları seçim sonuçlarından ayrı düşünülemez. Diğer yandan devletin tüm imkanlarından faydalanabildikleri için iktidar partileri bu süreçte her zaman daha avantajlıdır ve başarı şansları daha yüksektir (Bekaroğlu, 2015: 9). Meclisteki muhalefet partilerinin

⁷¹ Program için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=TVqEsOnCLrE>, (25.02.2018).

⁷² İHA, “Kılıçdaroğlu: Başkanlık Sistemini Kesinlikle...”, 30.03.2015, <http://www.ih.com.tr/haber-kilicdaroglu-baskanlik-sistemini-kesinlikle-451163/>, (26.02.2018).

⁷³ İHA, “Bahçeli'nin Hedefinde Erdoğan ve Başkanlık Sistemi Vardı”, 03.02.2015, <http://www.ih.com.tr/haber-bahcelinin-hedefinde-erdogan-ve-baskanlik-sistemi-vardi-435311/>, (26.02.2018).

ya da meclise girecek olan partilerin de seçim çalışmalarının, vaatlerinin, seçimde yarattıkları beklenti ve algıların oy verme davranışları üzerinde oldukça etkisi bulunmaktadır. Seçime giren partiler tüm teşkilatlarıyla birlikte hedeflerine ulaşmak için çalışırlar. Bu çalışmalar, broşür dağıtmaktan afiş hazırlamaya, sokak yazılarından video çekimlerine kadar çeşitlilik göstermektedir. Parti liderleri ve temsilcileri büyük çaplı mitingler, esnaf ve ev ziyaretleri, mahalle toplantıları gibi etkinliklerle seçmenle buluşup vaatlerini anlatmaya, şikayetleri dinlemeye, oy kazanmaya çalışırlar. Haziran seçimlerinde partilerin yürüttükleri çalışmaların seçim sonuçlarına olan etkisini değerlendirebilmek adına Ak Parti, CHP, MHP ve HDP'nin bu süreçte uyguladıkları siyasal kampanyalara değinmek faydalı olacaktır.

Ak Parti, kurulduğundan beri seçim kampanyalarını ve reklamlarını, siyasal iletişim ajansı olan Arter Reklam Ajansı ile yürütmektedir (Alkan & Özkan, 2015: 78). 7 Haziran seçimleri için Arter, Ak Parti icraatları ve vaatleri doğrultusunda ortalama birer dakikadan oluşan yaklaşık 70 tv reklamı, yine bu minvaldeki anlatılardan oluşan basın materyalleri hazırlamıştır. Bunun yanı sıra vatandaşın ağzından birer cümleyle hizmetlerin anlatıldığı ve fotoğraflarının yer aldığı, “Onlar konuşur Ak Parti yapar” sloganıyla biten afişler hazırlanmıştır. Yine aynı şekilde Başbakan Davutoğlu'nun mevcut hizmet ve vaatleri aktardığı, fotoğrafının ve “Evet” mührünün bulunduğu afişler kullanılmıştır.⁷⁴ Her birinde hemen hemen ayrı bir başlığın işlendiği videolarda esnaf, iş insanı, çiftçi, aile, üniversite öğrencisi, emekli, şoför gibi farklı prototipler kullanılmıştır. Arka fonda aynı müziğin çaldığı videolar öncelikle kişilerin belirli bir sorunu anlatmasıyla başlamaktadır. Bu sorunlar genellikle “Eski Türkiye” ibaresiyle birlikte kullanılmakta, eski Türkiye-yeni Türkiye⁷⁵ ayrımı sıkça vurgulanmaktadır. Buna göre eski Türkiye’de çöpler toplanmamakta, sular akmamakta, hava kirliliği bulunmakta, ulaşım işkence olarak hatırlanmaktadır. Bu gibi yaşamı zorlaştıran anlatılardan sonra “ne zaman ki Ak Parti geldi...” denilerek iktidarın 12 yıllık hizmetlerinden bahsedilmekte “Yeni Türkiye” istikrar, güç, özgürlük gibi temalarla özdeşleştirilmektedir. Yollar, sağlık hizmetleri, kentsel dönüşüm, yerli tank,

⁷⁴ Ak Parti'nin Haziran seçimlerinde kullandığı tüm materyaller, Arter'in internet sitesi üzerinden incelenmiştir. Bkz. Arter, “2015 Genel Seçimler”, 04.2015, <http://www.arter.com.tr/islerimiz/islerimiz:s-4-markaid--parentid-205>, (26.02.2018).

⁷⁵ “Yeni Türkiye” kavramı Recep Tayyip Erdoğan tarafından, cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında gerçekleştirilen Ak Parti 1. Olağanüstü Kongresi'nde “Bugün yeni Türkiye'nin doğum günü” şeklindeki ilanı ile kullanılmaya başlamıştır.

helikopter, gemi gibi üretimlerden bahsedilmektedir. Daha sonra ise “birileri” denilerek hedef alınan bir kitleye meydan okuyan “geçmişi unuttular, Avrupa’dan gelenler bile hizmetlere hayran oluyorlar, beğenmeyenler var, konuşanlara kulak asmıyoruz, birileri konuşuyor, konuşarak yakarak yıkarak çevreci olunmuyor vs” cümleler kurulmaktadır. Seçim döneminde en çok kullanılanlardan biri olan “Onlar konuşur Ak Parti yapar” sloganıyla videolar sonlanmaktadır. Hazırlanan videoların bu anlamda hem negatif hem de pozitif mesajlar içerdiğini söyleyebiliriz.

Dikkat çeken bir husus, seçim döneminde Erdoğan’ın ısrarla üzerinde durduğu başkanlık sistemine, diğer başlıklara oranla çok az değinilmiş, yalnızca bir videoda kullanılmış olmasıdır. Onda da “yeni anayasa” ile tanıtılmış, hizmetlerin artarak devam etmesi ve daha fazla güç ve özgürlüğün başkanlık sistemiyle mümkün olacağı ifade edilmiştir. Video “Yeni Türkiye yolunda ikinci yarı başlıyor” sloganıyla bitmektedir ve bu aynı zamanda, sık rastlanan diğer bir slogan olmuştur. Nitekim bu slogan, videolara benzer şekilde vatandaşların ve Davutoğlu’nun Ak Parti hizmetlerinin yer aldığı afişlerde de kullanılmıştır.

Başkanlık sistemi esas olarak “2015 Seçim Beyannamesi”nde açıklanmıştır.⁷⁶ “Yönetim modeli ve başkanlık sistemi” başlığı altında, yukarıda Erdoğan’ın kongre konuşmasından örneklendirdiğimiz gibi Ak Parti iktidarı döneminde birlikte çalışan cumhurbaşkanları ve başbakanlar arasında bir uyum sorunu olmadığını ancak “farklı siyasi gelenekler” söz konusu olduğunda kriz ortamının oluşmasının, mevcut sistemde kaçınılmaz olduğundan bahsedilmektedir (bkz: 39). Yönetimin iyileştirilmesi için sistem sorununun çözülme gerekliliğinin yanı sıra yine güçlü ekonomiye sahip ülkelerin bu sistemi kullandığına değinilmiştir. Ayrıca başkanlık sisteminin muhalefet tarafından eleştirilmesi de beynamede yer almış, sisteminin kişiye indirgenmesinin olumsuzluk yarattığından bahsedilmiştir. Vesayet eleştirisi ve özgürlük, çoğulculuk vaadi ise, başkanlık sisteminin odak merkezinde yer almaktadır.

Ak Parti seçim çalışmalarında esas teşkil eden yeni Türkiye ve ikinci bir dönemi müjdeleyen söylemler, Davutoğlu tarafından hazırlanan “Yeni Türkiye Sözleşmesi / 2023”te de tezahür etmiştir. Türkçenin yanı sıra İngilizce, Kürtçe ve Arapça olarak hazırlanan kitapçık 100 maddeden oluşmaktadır. Bildiride sıkça

⁷⁶ Bkz. Ak Parti, “2015 Seçim Beyannamesi Açıklandı”, 15.04.2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/secim-beyannamesi-aciklandi/73293#1>, (27.02.2018).

cumhuriyetin temel değerleri ve egemenliğin millette olmasının öneminin üzerinde durulmuştur. Geçmişteki askeri darbeler ve müdahaleler kınanmıştır. Sivil anayasa ve başkanlık sisteminin gerekliliğinden bahsedilmiş, mevcut sistemin “yetki karmaşası” yarattığı ifade edilmiştir. Sürekli bir “yeni”ye atıf yapılmasıyla beraber gelecekteki Türkiye tahayyülü ve atılacak adımlar ortaya konmuştur.⁷⁷ Başkanlık sisteminin bir karmaşa yarattığı, muhalefet tarafından eleştirildiği ve vatandaş nezdinde tam olarak aydınlatılmadığı düşünülürse, bildirinin bir anlamda başkanlık sistemini açıklamak, millet egemenliğinin devam edeceğine ikna etmek ve önemine vurgu yaparak kafa karışıklıklarını, olası soru işaretlerini gidermek amacıyla oluşturulduğu söylenebilir.

Ak Parti’nin 7 Haziran seçim kampanyaları genel itibariyle geçmişte neler yapıldığına dayanmış, yatırımların devam edeceği belirtilmiştir. Kitle olarak ise önceden de kendilerine oy vermiş olan seçmen hedef alınmış, bu oyların korunması amaçlanmıştır (Alkan & zkan, 2015: 85-86). Esasen Ak Parti’ye oy vermeyen kesimi kucaklayan, oylarını kazanmayı amaçlayan kampanyaların ve söylemlerin bulunduğunu iddia edemeyiz. Çünkü geçmiş icraatlar verilirken “biz-onlar” ayrışması, nispete varan ifadeler devam ettirilmiştir. Dolayısıyla Ak Parti, kendi oy potansiyelini koruduğu ve belki de yeterli olacağı düşüncesiyle yeni içerikler üretmekten uzak durmuştur.

Ak Parti’nin 7 Haziran sürecine giden yolda temel özellikleri ilk olarak parti lideri değişikliği olmuştur. Ak Parti ilk kez seçimlere, st üste başarı elde eden lideriyle değil, parti içinden belirlenen bir başbakanla katılmıştır. Erdoğan her ne kadar en az başbakan kadar, belki de ondan daha iddialı söylemlerle, 400 milletvekili gibi kesin taleplerle meydanlarda Ak Parti’ye destek istese de bu tutum diğer yandan muhalefetin bağımsızlık eleştirilerine yol açmıştır. Erdoğan ve Davutoğlu arasında meydana gelen fikir ayrılıkları, Ak Parti’nin bütüncül imajını zedelemiş, seçmeninin parti kimliği modeli ile açıkladığımız aidiyet duygusunu sarsmıştır. Çünkü Ak Parti yıllardır seçim kampanyalarında koalisyon hükümetlerinin, yönetimde çok sesliliğin başarısızlık getirdiğine Ak Parti’nin kişilere indirgenemeyen bir dava partisi olduğuna kitlesini inandırmıştır. Erdoğan’ın sık sık vurguladığı “makamlar geçici, derdimiz başbakanlık ya da cumhurbaşkanlığı değil, biz dava partisiyiz” gibi şahısların üstünde

⁷⁷ Bkz. Ak Parti, “Yeni Türkiye Sözleşmesi / 2023”, 15.04.2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/yeni-turkiye-sozlesmesi-2023/73285#1>, (27.02.2018).

tuttuğu bütüncül görüntü, karar alıcılar arasındaki bölünmelerle zedelenmiştir. Hem yıllardır geleneğe dönüşmüş uyum bozulmuş hem de bağımsız bir başbakan mümkün olmamıştır. Milletvekili aday listelerinde Erdoğan’a yakın isimlerin yer alması, parti üzerindeki ağırlığının devam ettiğinin göstergesi olmuştur.

Ak Parti seçim kampanyasının diğer bir başat unsurunu sistem değişikliği oluşturmıştır. Başkanlık sisteminin Türkiye ile uyumluluğu tartışmalarına, iktidar partisinin benzer sistemi uygulayan diğer ülkeleri örnek göstermesi ve çözüm olarak Türk tipi başkanlık sistemi önerileri yeterince tatmin edici olamamıştır. Ayrıca reklam kampanyalarında geçmiş hizmetler fazlasıyla kullanılırken başkanlık sistemi yazılı metinlerde kalmıştır. Seçim beyannamesine ve Davutoğlu’nun hazırladığı bildiriye ne kadar seçmenin ulaştığı veya ulaştıysa da kimlerin bu uzun ve soyut metinleri okuyup anladığı muammadır. Bu anlamda başkanlık sistemi, Ak Parti kampanyalarında bir belirsizlik olarak yerini almıştır.

Başörtüsü yasağının kaldırılması, daha fazla özgürlük, vesayetle mücadele, sivil anayasa gibi başlıkları kampanyalarda öne çıkaran Ak Parti, çift başlılığı kötüleyip karar vermede engel olarak görmesiyle çelişkiye düşmüştür. Üstelik Davutoğlu bu mecrada aktif rol almıştır. Bir başbakanın kendi makamının gereksizliğini ya da “daha fazla özgürlük” için bu makamın engel teşkil edebileceğini savunması çelişki yaratmaktadır. Partisini birinci çıkarmak, başbakan seçilmek amacıyla seçime giren bir genel başkanın, eğer seçilirse bu makamın yetkilerinin bertaraf edileceğini vaat etmesi, genel seçimlerin doğasına ve yapılma nedenine ters düşmektedir.

Ak Parti’nin ve Erdoğan’ın gerek iktidar sürecindeki politikaları gerekse seçim döneminde kullanılan söylemler, bir nevi muhalefet partilerinin Haziran seçimi kampanyalarının şekillenmesinde, mitinglerde sıkça kullanılacak gündemlerin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu anlamda CHP’nin 7 Haziran seçimlerinde temel sloganı olan ve iktidarın özellikle ekonomi politikalarını eleştiren “Milletçe Alkışlıyoruz” sloganı ironik bir kullanım üzerine tasarlanmıştır. Slogan, CHP’nin siyasal reklamlarını üstlenen Ali Taran tarafından üretilmiş, kampanyalar da bu ironiden hareketle kurulmuştur. “Milletçe Alkışlıyoruz” dikkat çekiciliğinin yanı sıra hem olumlu hem de olumsuz eleştiriler almıştır. Negatif bir söylem olarak seçimde olumsuz etki yaratabileceği söylenmiştir. Taşcıoğlu’nun değerlendirmesine göre

sloganda ulus yerine “millet” ifadesinin yer alması sağ ve muhafazakâr kesime hitap ederek daha geniş bir seçmene ulaşmayı amaçlamıştır.⁷⁸

CHP seçim kampanyaları, 11 Nisan’da İstanbul Kartal’da düzenlenen “Milletçe Alkışlıyoruz” mitingiyle başlamıştır. CHP genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun toplumun hemen her kesimini anarak konuşmasını başlattığı miting adalet, basın özgürlüğü, yozlaşma, kötü gidişat, eğitim gibi konuların yanı sıra en temel olarak ekonomik konjonktür eleştirisi üzerinden ilerlemiştir. Alkışın ise “‘malum zihniyet’” olarak adlandırılan iktidarın uygulamalarına yönelik bir protesto olduğu görülürken, Kılıçdaroğlu tarafından tüm halk bu protestoya davet edilmiştir. Net sayıların verildiği mitingte, iktidar döneminde 6 milyon 200 bin işsiz yaratıldığı, 17 milyon yoksulun olduğu, maaşı bin liranın altında olan 8 milyon yoksul emeklinin bulunduğu, 5 milyon vatandaşın borç batağında olduğu ifade edilmiştir. Geçim sıkıntısı çeken, işsiz ya da taşeron olarak çalışan işçilerden bahsedildikten sonra CHP iktidarı döneminde gerçekleştirilecek icraatlardan bahsedilmiştir. Çiftçilere bir sene önceden ürününün değerini biçmek, 2 milyon taşeron işçiye kadro, emekliye dini bayramlarda 1 maaş ikramiye, asgari ücretin iyileştirilmesi gibi vaatler sunulmuştur. Kılıçdaroğlu vaatlerinin en başına “‘yoksulların olmadığı bir Türkiye’”yi yerleştirmiştir. Ekonominin merkeze alındığı bu kampanya başlangıcının uygulanabilirliğini ise Kılıçdaroğlu: “12 yıl hesap uzmanlığı yaptım. Para nasıl toplanır, nasıl harcanır bunu ülkede 10 kişi biliyorsa, bu 10 kişiden biri de benim.” sözleriyle ifade etmiştir.⁷⁹

Miting sonlandığında CHP’nin siyasal kampanyalarının başlangıç videosu olan “Milletçe alkışlıyoruz” da ilk kez yayımlanmış ve daha sonra televizyon ve internet ortamında dolaşıma girmiştir. Kılıçdaroğlu’nun ilk miting konuşmasına paralel olarak toplumun her grubunun ve mesleğinin temsil edilmeye çalışıldığı videoda vatandaşların protesto alkışları ve yine “‘malum zihniyet’” denilerek yapılan iktidar eleştirisi yer almaktadır. Video, “‘gelin oy verin gitsin-ler’”, “‘yaşanacak bir Türkiye geliyor’” sloganlarıyla sonlanmaktadır.⁸⁰ Ayrıca Kılıçdaroğlu miting sonunda, 19

⁷⁸ Değerlendirmeler için bkz. Al Jazeera, “Milletçe Alkışlıyoruz Tutar mı?”, 21.04.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/milletce-alkisliyoruz-tutar-mi>, (01.03.2018).

⁷⁹ Milletçe Alkışlıyoruz Mitingi için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=gzSpqTWURtE>, (01.03.2018).

⁸⁰ Milletçe Alkışlıyoruz videosu için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=JFdXMTQ2qBw>, (01.03.2018).

Nisan’da “Yaşanacak bir Türkiye” programını, yani CHP seçim beyannamesini açıklayacağını belirtmiştir.

19 Nisan’da basın toplantısı yoluyla açıklanan bildiride yine ekonomi eksenli vaatler yer almıştır. Ağırlık verilen konuları oranlayan Bekaroğlu, ekonomiye paralel olarak sosyal adalet ve kamu hizmetleri konularının yaklaşık % 60’lık bir oranı bulunduğunu, dolayısıyla bildiride ağırlıklı olarak düşük gelir gruplarının temel oluşturduğunu ifade etmektedir (2015: 135-136). Yayımlanan diğer videolardan olan “Oy verin, gitsinler”de de çeşitli meslek gruplarından konuşan vatandaşlar yoksulluktan, işsizlikten yakınmış bu sefer CHP’ye oy verebileceklerini söylemişlerdir. Dikkat çeken hususlar ise videonun ve genel olarak CHP’nin Haziran seçimleri kampanyasının bir nevi kendiyile yüzleşme niteliğinde olduğudur. Uzun yıllardır iktidar olamamış, genelde aynı oy oranında kalmış CHP, atılım yapamamasını vatandaş gözünden eleştirmektedir: “Ayağa kalkmış, kararlı bir CHP görüyorum ben”, “Bu defa iktidarı çok isteyen bir CHP var”. Yıllardır muhalefet kalan CHP ve 3 dönem iktidarda olan AK Parti’nin, bu seçimde de mevcut konumlarını koruyacakları algısı yıkılmak istenmiş, seçim öncesi yapılan anketler eleştirilmiştir: “Oy vereceğiz, öyle nasıl olsa bir şey değişmez deyip yan gelip yatmayacaksınız”, “Bir de anket kandırmacası var. O parti neymiş açık ara öndeymiş. Yalan. Seni ümitsizliğe kaptırmak için pompalıyorlar bu yalandan yüzdeleri”. Sonucun değişmeyeceğini düşünerek sandığa gitmeyecek olanların da önyargıları kırılmak istenmiştir. Diğer yandan başörtülü bir iş kadınının “CHP’ye oy vereceğim hiç aklıma gelmezdi” ifadesi dikkat çekmektedir. CHP bu yolla inanç eksenli kimliklerle olan bağını ortaya koymaktadır. Bu bağın iki yönü bulunmaktadır. Bugüne kadar din iktidar tarafından sahiplenilmiş ve zaman zaman CHP din ve inançlarla uyumsuz gösterilmiştir. Elbette reklam filminde bir balıkçının ya da öğrencinin yer alması kadar başörtülü kadınların da bulunması samimi ve gerçekçidir. Bu algı dönüştürülmeye çalışılmış, bu kişilerin de CHP’yi değerlendirebilecek olanlar arasında yer aldıkları gösterilmiştir. Ancak diğer yandan kullanılan cümle bir kabullenmedir. Geçmişe dönük yaratılan algının kabülü, başörtülü bir kadının daha önce asla CHP’ye oy vermeyi düşünemeyecek olmasında tezahür etmektedir. Bu anlamda bir yandan samimi olunmaya çalışılırken diğer yandan dikkat çekilen bu konu, hem geriye dönük bir kabüle hem de CHP’nin çokça eleştirdiği dinin siyasette kullanılma sorununa yol açmıştır.

CHP'nin nispeten kendini yenileyerek, bunca yıldır muhalefette kalışıyla yüzleşerek girdiği seçim çalışmaları somut çözümler, projeler barındırmaktadır. Bu aynı zamanda, yine geçmişe dönük partiye yöneltilen bir eleştiri ve yine iktidarın sıkça kullandığı “onlar sadece konuşur, icraatleri biz yaparız” algısının farkındalığıdır. Bu yüzden Kılıçdaroğlu, söylediği vaatlerin bazılarını noterde onaylatmış, taahhütte başbakan olduğu fakat vaatlerin uygulanmadığı takdirde istifa edeceğine de yer vermiştir.⁸¹ Ayrıca seçim kampanyaları sadece eleştiriyle kalmamış, o dönemde oldukça konuşulan bir proje de ortaya konulmuştur: Merkez Türkiye Projesi. Türkiye'nin jeopolitik konumu esas alınarak hazırlanan ve 2035'te tamamlanması planlanan projeye göre Türkiye bir finans merkezi olacaktır. Hem ekonomik büyüme hem de istihdam hedefleri açıklanmıştır.⁸² Dikkat çeken bu proje, aynı zamanda eleştirilere de maruz kalmıştır. Başbakan yardımcısı Ali Babacan, projenin hangi şehre kurulacağını belli olmadığını, bu projenin CHP tarafından dahi tam olarak anlaşılmadığını söylemiştir.⁸³ Başbakan Davutoğlu, daha önce benzer fikri ve kavramı kitabında kullandığını belirtmiş, Kılıçdaroğlu'nu intihal yapmakla suçlamıştır.⁸⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Kılıçdaroğlu'nu hedef alarak “30 yıl sonrasına yönelik projeler açıklıyor. Kim öle kim kala. Sırtında küfe de yok. Çok rahat atıyor tutuyor.”⁸⁵ demiştir.

CHP'nin somut projeler üretmeyip sürekli negatif kampanya yürütüyor görünümü, eleştirilere maruz kalsa da nispeten Haziran seçimlerinde dönüştürülmüştür. Seçim kampanyasının merkezine demokrasi, laiklik, adalet gibi başlıklardan ziyade ekonomi temelli ve salt eleştiriyle kalmayan çözüm üreten vaatler baskın olmuştur. CHP için bir atılım olarak değerlendirilebilecek bu süreç, iktidar

⁸¹ Hürriyet, “Kılıçdaroğlu'ndan Noter Onaylı 4 Maddelik Taahhüt”, 24.03.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglundan-noter-onayli-4-maddelik-taahhut-28540185>, (03.03.2018).

⁸² Merkez Türkiye Projesi için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=2kOirYVaTO0>, (03.03.2018).

⁸³ NTV, “Ali Babacan'dan CHP'nin Merkez Türkiye Projesine Yorum”, 22.05.2015, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/ali-babacandan-chpnin-merkez-turkiye-projesine-yorum,tyTc_UqWq0uUNpmEhmbcOA, (05.03.2018).

⁸⁴ Milliyet, “İntihal Yapmış Keşif Sanıyor”, 22.05.2015, <http://www.milliyet.com.tr/intihal-yapmis-kesif-saniyor-siyaset-2062717/>, (05.03.2018). Sözü geçen arka kapağın ve projenin karşılaştırmasının yapıldığı analiz için bkz. İsmet Miralay, “Başbakan Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik Adlı Kitabının Analizi”, Oda tv, 25.05.2015, <https://odatv.com/davutoglundun-kitabini-okuduk-bakin-ne-bulduk-2505151200.html>, (05.03.2018).

⁸⁵ CNN, “Erdoğan'dan Merkez Türkiye Projesi”, 22.05.2015, <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogandan-merkez-turkiye-elestirisi>, (05.03.2018).

temsilcileri tarafından sık sık eleştirilerle karşılaşmıştır. Maliye bakanı Mehmet Şimşek'in, CHP'nin seçim vaatlerini karşılayacağı kaynağı gösterirse oy vereceğini söylemesi⁸⁶ üzerine yeni bir polemik başlamıştır. CHP'ye yöneltilen ve ekonomiyi bilmedikleri yönündeki eleştiri okları, âdeta iktidar temsilcilerine geri dönmüştür. Kılıçdaroğlu bu eleştirilere, son 12 yılda harcanan paranın⁸⁷, cumhuriyetten sonraki tüm hükümetlerin toplam harcamalarından fazla olduğunu sayılarla açıklayarak karşılık vermiştir.⁸⁸ Hükümetin mevcut harcamalarının, bu vaatleri zaten karşılamaya yettiği belirtilmiştir. Kılıçdaroğlu, seçim çalışmalarında eleştirilere yanıt verirken kampanyalarını daha fazla açıklayabilme imkanı bulmuştur. Böylece çözüm üretmeyen iktidar eleştirisi değil, hem eleştiren hem de yapılacakların anlatıldığı bir seçim çalışması gerçekleştirilmiştir.

Ak Parti ile seçim yarışına giren partilerden belki de en sert hatta hakarete vardığını söylemenin yanlış olmayacağı eleştiriler MHP kanadından, genel başkan Devlet Bahçeli tarafından yapılmıştır. Sloganı “Bizimle Yürü Türkiye” olarak belirlenen seçim beyannamesi demokrasi, adalet, kalkınma, işsizlik, kısa, orta ve uzun vadeli planlar üzerine kurulmuş, genç, emekli, yaşlı, engelli vatandaşların refahı ve ayrışmadan yaşamanın sağlanması gibi konulardan bahsedilmiştir. Bu başlıklar mitinglerde ve kamuoyunda, seçim kampanyalarında diğer konulara nispeten silik kalmıştır. “Liyakatsiz ve basiretsiz” diye adlandırılan Ak Parti, yoksulluğun yanı sıra “Milli ve manevi değerlerin kaybı”ndan, kurumların kayırmacı hale gelmesinden, “bölücülüğün cesaretlendirilmesi”nden sorumlu tutulmuş ve yolsuzlukla suçlanmıştır.⁸⁹ Yolsuzluk, iktidar eleştirisi, terör örgütünün temsilcileri olarak nitelendirilen kişilerle müzakereden duyulan rahatsızlık ve başkanlık sistemi, MHP'nin Haziran seçimi kampanyalarındaki baskın söylemlerini oluşturmuştur (Musil, 2015: 173).

⁸⁶ Açıklama için bkz. DHA, “Kaynak Göstersinler CHP'ye Oy Veririm”, 20.04.2015, http://arsiv.dha.com.tr/kaynak-gostersinler-chpye-oy-veririm_913285.html, (06.03.2018).

⁸⁷ Kaynak tartışmaları sosyal medya kullanıcılarının da dahil olduğu bir konu haline gelmiştir. Kullanıcılar ironik bir anlatımla eleştirilere katılmışlardır. “kaynaknerede” etiketi bir süre gündemde kalmıştır. Birkaç örnek için bkz. Onedio, “CHP'ye Sorulan Kaynak Nerede Sorusuna Sosyal Medyanın Cevabı”, 21.04.2015, <https://onedio.com/haber/kaynak-nerde-twitleri-494199>, (06.03.2015).

⁸⁸ CNN, “Kılıçdaroğlu'ndan Mehmet Şimşek'e Yanıt”, 20.04.2015, <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/kilicdaroglundan-mehmet-simseke-yanit>, (06.03.2018).

⁸⁹ MHP, “7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi” https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/mhp_secim_beyannamesi_2015__ozet.pdf, (08.03.2018).

Cumhurbaşkanını tarafsız görmeyen Bahçeli, Ak Parti'nin temel seçim gündemi olan başkanlık sistemine karşı görünmüş, sistemin Türk tipi başkanlık sistemi değil, “tek adam diktörlüğünde” ve “Tayyip tipi başkanlık sistemi” olduğunu belirtmiştir. Bahçeli'nin iktidar eleştirilerinde başbakan Davutoğlu'ndan daha çok Erdoğan bulunmaktadır. Cumhurbaşkanını, bağımsızlık ilkesini bertaraf etmekle eleştirmektedir. Ayrıca yolsuzluk iddialarına yönelik gündem ise hem seçim beyannamesinde hem de Bahçeli'nin söylemlerinde başat konu olarak görülmektedir. Erdoğan'dan bahsederken “17-25 Erdoğan” diyen Bahçeli, iktidar olmaları halinde yolsuzlukla mücadelenin temel faaliyetlerinden olacağını belirtmiştir.⁹⁰ Öyle ki, seçim beyannamesinde de bu yolsuzluk operasyonlarının Türkiye siyasi hayatının en büyük rüşvet ve yolsuzluk olayı olduğu ifade edilmiş, “Yolsuzlukla Mücadele Kurulu” kurulacağı, 17-25 Aralık'ın “Yolsuzluk Haftası” olarak anılacağı söylenmiştir (bkz: 26). MHP'nin kampanya videoları ve görsellerinden birini de bu konu oluşturmaktadır. “Hatırla!” başlığı ile hazırlanan görsellerden birinde 17/25 Aralık ve “rüşvete rüşvetçiye kol kanat gerdiler” ibaresi yer almıştır.⁹¹

MHP'nin üzerinde çokça durduğu bir diğer konu ise çözüm sürecidir. MHP en başından beri çözüm sürecine karşı çıkmış, çözüm süreci adına kurulan her ilişkiyi seçim sürecinde de terör örgütü PKK ile müzakere olarak değerlendirmiştir. Konuyla ilgili en çarpıcı söylem ise seçim hazırlıklarında kullanılmıştır. 2009 yılında Abdullah Öcalan'ın isteğiyle 34 PKK'lı teslim olmak için Habur sınır kapısından giriş yapmış, teröristler, aralarında DTP temsilcilerinin de bulunduğu kalabalık bir grup tarafından törenlerle karşılanmıştır.⁹² O dönem kamuoyunda da oldukça tartışılan bu olayı hatırlatmak adına MHP “İyi şeyler oluyor dediler, teröristleri kahraman gibi karşıladılar, Haburu Hatırla!” ifadesinin yer aldığı görselleri seçim kampanyalarında kullanmıştır (görsel için bkz. Musil, 2015: 180).

MHP, Kürt menşeli partileri ve PKK'yı birbiriyle özdeş görmektedir. Beyannamede her ne kadar birliktelikten dem vursa da, iktidarı sürekli ayrıştırmalarla suçlasa da Kürt halkı için samimiyet oluşturacak bir tavır içinde olmamıştır. Bu aynı

⁹⁰ Cumhuriyet, “Bahçeli: Tayyip Tipi Başkanlık Hayalleri Kurmaktadır”, 25.05.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/273063/Bahceli__Tayyip_tipi_baskanlik_hayalleri_kurmaktadir.html, (08.03.2018).

⁹¹ Video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=rgfzpMn5lbU>, (08.03.2018).

⁹² Milliyet, “34 PKK'lı Habur Sınır Kapısından Girip Teslim Oldu”, 19.10.2009, <http://www.milliyet.com.tr/acilim-da-kritik-an-siyaset-1151953/>, (08.03.2018).

zamanda parti ideolojisi oluşturan keskin Türk milliyetçiliğinden de kaynaklanmaktadır. HDP ile hiçbir iletişimin içinde yer alma taraftarı olmayacağı da aşikârdır. Diğer yandan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iyi bir oy oranı yakalayan HDP'nin Haziran seçimlerinde barajı geçip geçmeyeceği tartışmalarının, MHP'nin eleştiri odağına iktidar kadar HDP'yi de yerleştirmesine yol açtığı söylenebilir. Bu anlamda MHP için HDP'nin haziran seçimlerinde iki yönü oluşmuştur. Öncelikle ideolojik sebeplerden ötürü karşısında durduğu bir partidir. İkinci olarak ise iyi bir oy oranıyla daha fazla temsiliyet sağlaması MHP'nin istemeyeceği bir sonuç olacaktır. Bu yüzden MHP, seçim kampanyalarında çözüm süreci üzerinden hem HDP'yi hedef almış, hem de çözüm sürecini yürüten iktidarı sık sık bu konu ile eleştirmiştir. Başkanlık sistemi ve yolsuzluk operasyonları üzerinde çokça durulan başlıklar olmuştur. MHP seçim kampanyalarının bu anlamda çözüm getirmediği, safi eleştiriden ve sert üsluptan oluştuğu söylenebilir.

Seçimin hem kampanyalarıyla, hem lideriyle, hem de barajı geçip geçmeme tartışmalarıyla dikkat çeken partisi ise HDP olmuştur. HDP, Kürt kimliğinin temsili olarak siyaset yapan partilerin devamı niteliğindedir. Bu temsiliyetten mesul milletvekilleri, önceki bölümde değindiğimiz gibi son iki dönemdir seçimlere parti olarak değil, bağımsız adaylar olarak katılıp meclise girmeyi başarmışlardır. Cumhurbaşkanlığı halk oylamasında yaklaşık 4 milyonluk oy sayısı ile % 9.76 oy oranına ulaşmışlardır. Partinin ve eş genel başkan Selahattin Demirtaş'ın bu yükselişi, kamuoyunda gittikçe görünür olması, seçime bağımsız adaylar olarak girip mecliste grup oluşturma geleneğini ortadan kaldırmış, daha geniş bir seçmen ile barajı geçip daha fazla grubu temsiliyet amacına dönüştürmüştür.

HDP'nin oylarını arttırması için ise farklı grupları da temsiliyetine inandıracak, çeşitli sorunlara değinip çözüm üretecek bir çalışma izlemesi gerekiyordu. Bu anlamda HDP'nin Haziran seçimlerine girerken temel söylemlerinden biri “Türkiyelileşmek” olmuştur. Böylece partinin Kürt kimliği siyasetiyle özdeşleşen algısı dönüştürülmek de istenmiştir. “Türkiyelileşmek” kavramının, seçim beyannamesinde ve Demirtaş'ın süreç içerisindeki söylemlerinde, çeşitli kimlikleri vurguladığı görülmektedir. Özellikle kadınlar olmak üzere, gençler, Aleviler, LGBTİ bireyler, işçiler, madenciler, engelliler, göçmenler ayrı başlıklar altında konu edilmiştir. Aynı zamanda Suriye'deki iç savaşın sona ermesi, Filistin

halkının bağımsız bir devlet kurması, Ermenilerle dostluk bağı gibi dış politikaya yönelik konularda barışçıl destekte bulunulacağına yer verilmiştir.⁹³ Alptekin, HDP'nin "Türkiyelileşme" kavramını ile "...etnik ve kültürel farklılıkları tek bir potoda eritmek değil, bilakis farklı renkleri birbirinden ayırt edilecek şekilde koruyan bir mozaik..." ifade etmek istediğini belirtmektedir. Bu anlamda başat sloganlardan olan "biz'ler meclise" ile farklı "biz"lerin birlikteliği anlatılmaktadır (2015: 199-200). "Oylar HDP'ye, bizler meclise" sloganı, aynı zamanda seçim şarkısında, video ve kampanya materyallerinde kullanılmıştır. Televizyon ve internet ortamında yayımlanan "HDP seçim halayı" videosunda hem Türkçe hem Kürtçe söylenen şarkı eşliğinde eş başkanlar halaya katılmıştır.⁹⁴ Demirtaş'ın alışılmışın dışında renkli liderlik profili çizmesi, halayla da kalmamış, gerek katıldığı televizyon programlarında bağlama çalıp türkü söylemesiyle⁹⁵, gerekse seçim şarkılarından birini kendisi seslendirmesiyle⁹⁶ dikkat çekmiştir.

Partinin Türkiyelileşme söylemi, seçim beyannamesinde bu söyleme yönelik vaatlerle kalmamış, milletvekili adaylarında tercih edilen isimlerle geniş seçmen gruplarına ulaşmak hedeflenmiştir. Her ne kadar bu mozaik ile Türkiyelileşme kampanyası gerçekleştirilmeye çalışılsa da PKK sempatzanı Kürt seçmenler bertaraf edilmemiştir. Örnek olarak Öcalan'ın yeğeni Dilek Öcalan Şanlıurfa'dan milletvekili adayı gösterilmiş, "amca kontenjanı" algısı oluşması ihtimaline karşı adaylık, aile tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁷ PKK kurucularından Kemal Pir'in yeğeni Ziya Pir⁹⁸, üst düzey yöneticilerden Kadri Çelik'in kızı Burcu Çelik⁹⁹ gibi isimler aday listesinde yer almışlardır. Nitekim bu isimler meclise girmeyi başarmışlardır.

⁹³ HDP, "2015 Seçim Bildirgesi", <http://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%20Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf>, (10.03.2018).

⁹⁴ Video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=vQWlpwFpI5E>, (10.03.2018).

⁹⁵ Video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=8bDuZ0ZJx9g>, (10.03.2018).

⁹⁶ Video için bkz.

<https://www.youtube.com/watch?v=HFtpGSH14eo&list=RDHFtpGSH14eo&index=1>, (10.03.2018).

⁹⁷ Mynet, "Dilek Öcalan Milletvekili Adayı Oldu, Ailesi Duruma Karşı Tepkili", 25.04.2015, <http://www.mynet.com/haber/guncel/dilek-ocalan-milletvekili-adayi-oldu-ailesi-duruma-karsi-tepkili-1784443-1>, (11.03.2018).

⁹⁸ Ulusal, "İşte HDP'nin Milletvekili Aday Listesi", 07.04.2015,

<https://www.ulusal.com.tr/gundem/iste-hdpnin-milletvekili-aday-listesi-h55757.html>, (11.03.2018).

⁹⁹ Milliyet, "Ape Hüseyin'in Kızı Muş'tan Milletvekili Adayı", 08.04.2015,

<http://www.milliyet.com.tr/ape-huseyin-in-kizi-mus-tan-milletvekili-mus-yerelhaber-717645/>, (11.03.2018).

Alevilere, gayrimüslimlere, kadınlara, gençlere, LGBTİ bireylere, sosyalistlere, dindarlara, çevrecilere ayrı ayrı temsiliyet olanağı, açıklanan tüm adayların kimliğinde karşılık bulmuştur (bkz. Alptekin, 2015). Bu anlamda HDP'nin kimlik temelli bir kampanya yürüttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. HDP'yi bu sebeplerle desteklemiş olan seçmenler, oy verme davranışı modellerinden sosyolojik yaklaşıma göre değerlendirilmelidir. Her ne kadar HDP kimlikleri baz alan bir yapılanma sergilese de onları tercih eden ve kendi kimliklerini önceleyen seçmenler, belirli bir gruba, bölgeye, cinsiyete, inanca göre şekillenip, bu özellikleri doğrultusunda kimlikleriyle bu partiye yönelmektedirler. Oy verme davranışları bireyden ziyade grup olarak, kolektif etkileşimle, bir kimlik çatısı altında belirlenmektedir. Bunun dışında HDP için kendini herhangi bir kimlikle tanımlamayıp, herhangi bir grubun içinde de görmeyen ama iktidarın mevcut politikalarından, vaatlerinden, gelecekte hoşnutsuz olan seçmeni de çekebilmek elzem olmuştur. HDP'nin barajı geçmeme riski, bu seçmen için de tehlike arz etmektedir. HDP barajı geçmediği takdirde meclis, üç partili olacak ve seçime parti olarak girildiği için baraj altı kalan HDP'nin önceki seçimlerde kullandığı bağımsız aday stratejisi uygulanmamış olacaktır.

Diğer yandan Ak Parti'nin esas vaadi olan anayasa değişikliğinin gerçekleşme ihtimali yükselecek, akabinde başkanlık sistemine geçiş gerçekleşecektir. Bu bağlamda HDP'nin seçime giriş sloganı olan “Seni Başkan Yaptırmayacağız” ve beyannamede yer alan parlamenter sisteminin devamının teminatı ile salt iktidar karşıtı seçmenin de hedeflendiği söylenebilir. Bu aynı zamanda seçmenin HDP'ye yönelmesini de güçlendiren önemli bir etken olmuştur.

Seçim çalışmalarını ve kampanyalarını detaylandırıdığımız bu dört partiyle beraber, 7 Haziran 2015'te gerçekleştirilen genel seçimlerde toplam 20 parti ve bağımsız adaylar yarışmıştır. 47.507.467 seçmenin oy kullandığı seçimlerde katılım oranı % 83.92 olarak belirlenmiştir. 2011 genel seçimlerine göre katılım oranında çok az bir farkla artış olmuştur.¹⁰⁰ Üç dönem tek başına hükümet kuracak milletvekili

¹⁰⁰ Önceki seçimde kayıtlı seçmen sayısı 52.806.322, oy kullanan seçmen sayısı 43.914.948, katılım oranı % 83.16'dır.

sayısını yakalayan Ak Parti, bu seçimde birinci parti çıkmasına rağmen ilk kez 276'yı elde edememiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: 2011 ve 2015 Genel Seçim Sonuçları¹⁰¹

Seçim Yılı	2011	2011	2015	2015
	Oy Oranı	Mv. Sayısı	Oy Oranı	Mv. Sayısı
AK Parti	% 49.83	327	% 40.87	258
CHP	% 25.98	135	% 24.95	132
MHP	% 13.01	53	% 16.29	80
HDP	-	-	% 13.12	80
Bağımsız	% 6.57	35	% 1.6	0

Zaman içinde oylarını yükseltmiş olan Ak Parti'nin, Haziran seçimleri itibarıyla oy oranında 9 puanlık düşüş meydana gelmiştir. Bu seçim, hem Ak Parti için, hem de tüm Türkiye için bir kırılma noktası olmuştur. Uzun zamandır deneyimlenmemiş, adı sadece özellikle iktidar partisi tarafından başarısızlıklarla anılmış ya da hatırlatılmış koalisyon/koalisyon dönemi tekrar gündeme oturmuştur. CHP, seçim çalışmalarında geçmişe nazaran çizgisini esnetmiş, daha farklı bir hava yakalamış olsa da bu farklılık ona 1 puanlık düşüş ve koltuk kaybı olarak geri dönmüştür.

Haziran seçimlerinin kazananları varsa şüphesiz ki onlar MHP ve HDP olmuştur. Oy oranını arttıran MHP meclise 80 milletvekili sokmayı başarmıştır. Seçimin en tartışmalı ve merakla beklenen sonucu olan baraj sorunsalı, HDP tarafından aşılmış, üstelik seçim öncesi HDP için umulan ve öngörülen¹⁰² oranın ve milletvekili sayısının üstünde bir başarı elde edilmiştir. HDP de MHP gibi mecliste 80 koltuk kazanmıştır. Ak Parti'nin 13 yıllık iktidarını sona erdiren ise MHP'nin yükselişi, HDP'nin barajı aşması olmuştur.

¹⁰¹ Sonuçlar YSK'nın seçim arşivinden alınıp karşılaştırılmıştır.

¹⁰² HDP için çalışan "10dan sonra bağımsız seçim inisiyatifi" hazırladığı görsellerden birinde meclise girmelerini arzuladıkları milletvekili sayısını 60-70 olarak sunmuştur. Görsel için bkz. <https://www.facebook.com/10dansonrasi/photos/a.894356050616348.1073741828.881485145236772/930997896952163/?type=3&theater>, (12.03.2018).

Konda'nın Haziran seçimi sonrasında yaptığı araştırmaya dayanan rapora göre¹⁰³ Ak Parti'den giden oylar çoğunlukla HDP'ye, daha az olsa da bir kısmı MHP'ye kaymıştır. Buna göre daha önce Kürt seçmenin yoğunlukta olduğu bölgelerde hakim parti Ak Parti olurken, Haziran seçimleri itibarıyla bu bölgelerin baskın olarak HDP'ye geçtiği görülmektedir. HDP oyları yalnızca Doğu bölgeleriyle sınırlı kalmamış İstanbul, İzmir, Adana, Mersin gibi metropollerden de oy alınmıştır (bkz. s. 33). HDP'nin barajı geçmesini ise Ak Parti'den geçen oylar ve daha önce oy kullanmamış seçmenden gelen oylar sağlamıştır. Rapora göre 2011 genel seçimi baz alındığında HDP'nin başarısında % 53 Ak Parti'den kayan oylar, % 33 daha önce sandığa gitmeyen ya da yaş sebebiyle oy kullanmamış olanlar etkili olmuştur. CHP'nin bu başarıya katkısı ise % 6 olarak belirlenmiştir (bkz. s. 48). Ak Parti Türkiye genelinde oy kaybederken, CHP daha önce yoğun oy aldığı yerlerde kaybetmiş, MHP ise önceki var olduğu yerlerde oylarını arttırmıştır. Buna göre Ak Parti'den giden oylar Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da HDP'ye, Orta Anadolu ve İç Ege'de MHP'ye yönelmiştir (bkz. s. 53). Konda'nın raporuna dayanarak seçim sonuçları ile ilgili saptama yapmak mümkün görünmektedir. İlk olarak, sonuçların değişmesinde kilit parti olan HDP'nin Kürt seçmeni kazanmasına etki etmesi muhtemel gelişmeleri değerlendireceğiz.

Kürt seçmen için çözüm sürecinin önemi yadsınamaz. Dolayısıyla çözüm süreci, yolunda da gitse sekteye de uğrasa¹⁰⁴ yürütülmekteydi. Ancak seçim öncesi yukarıda işlediğimiz Dolmabahçe görüşmelerinde yaşananlar, silah bırakmayan PKK, Erdoğan'ın "Kürt sorunu yoktur" açıklamaları süreci bulandırmıştır. Diğer yandan çözüm sürecini Ak Parti başlatmış, süreci yürüten, talepleri karşılamaya çalışan yine hükümet temsilcileri olmuştur. Hem süreç esnasında meydana gelen anlaşmazlıklar hem de HDP'nin parti olarak özellikle cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki varlığıyla giderek güçlü hale gelmesi, Kürt seçmenin değişen tercihinde etkili olan unsurlardandır.

MHP'nin, bulunduğu bölgelerde oylarını arttırmasının ise tepkiye yönelik olduğu söylenebilir. Bu artışı, başkanlık sistemine ve dolayısıyla hükümete tepkili

¹⁰³ Konda, "7 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi", 18.06.2015.

¹⁰⁴ Çözüm sürecinin evveli için bkz. CNN, "Başlangıçtan Bugüne Gün Gün Çözüm Süreci", 01.12.2014, <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=1>, (15.03.2018).

olan Ak Parti seçmeninin bir kısmı oluşturmuştur. Diğer yandan HDP'nin seçimlerde kimlik çeşitliliğine yaptığı vurgunun, bazı kimliklerden hoşnut olmayan seçmeni MHP'ye yönlendirmesi muhtemeldir. İnancıyla ya da ideolojisiyle radikalleşen, kadının siyasette aktif olmasından rahatsız olan seçmenin çeşitli inançların, LGBTİ'nin, feminizmin olduğu bir partiye tepki gösterirken en yakın alternatifi MHP olacaktır.

Ayrıca rapora göre HDP yalnızca Kürt seçmenlerin yoğunlukta olduğu doğu bölgelerinden değil metropollerden de oy almıştır. Buralardaki oyların da Kürt kimliğini haiz seçmenden gelmiş olma ihtimali bulunmakla birlikte kimlik temelli net bir oy sayısına ulaşmak güçtür. Diğer partilerden gelen oyların yanı sıra yine rapora göre, daha önce sandığa gitmeyen seçmenler de HDP'yi tercih etmiştir. Demek ki önceki seçimlerde meclise giren partiler, daha fazla temsiliyeti sağlayacak söylemlerden yoksundular. Bu anlamda HDP, seçmenin taleplerine cevap verebileceği inancını oluşturmuş ve oy kullanmayanların sandığa gidip kendilerini tercih etmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda yaş itibarıyla da ilk oyunu kullanacak seçmen, aynı yüzdeliğin içinde yer almıştır. Genç seçmenin HDP'nin başarısını etkileyecek kadar bu partiye yönelmesinde, gençlere yönelik kampanyaların etkisi olduğu söylenebilir. Ancak seçim beyannamelerinin seçmene ne denli ulaşabildiği her daim muğlaktır. Diğer yandan Haziran seçiminin, ilk genel seçim katılımı olan seçmenin 18-21 yaş aralığında olduğu düşünülürse, bu kuşak Ak Parti iktidarı, CHP ve MHP muhalifliğinden başka bir alternatif görmeyerek büyümüştür. Siyaset gibi çetrefilli bir sahada, üstelik Türkiye'de bu zeminde gerçekleşen her politik gelişmenin bir ayrılmaya, hak ihlaline, demokrasi tehdidine dönüştüğü düşünüldüğünde HDP, bünyesinde topladığı kimliklerle ve parti için çalışan gençleriyle nispeten daha ılımlı ve renkli bir algı oluşturmuştur.

Ak Parti başkanlık sistemi için seçmenden 400 milletvekili talep ederken salt çoğunluğa dahi ulaşamamıştır. Lider değişimiyle birlikte Ak Parti'nin eski başarılarını yakalayıp yakalamayacağı merak konusu olurken, ilk kez yeni genel başkanla girilen seçimlerde daha çetrefilli bir ortam oluşmuştur. Eğer Erdoğan, Haziran seçimlerinde Ak Parti için aktif olarak çalışmamış olsaydı, lider değişiminin seçim sonuçlarına etki ettiği iddia edilebilirdi. Ancak Erdoğan, devletin imkanları ve iktidar avantajından yararlanarak 2015 seçimlerine hazırlanmıştır. Öncesinde de

cumhurbaşkanının tarafsızlığı tartışmaları hükümet temsilcilerine dahi geri adım attırmamış, Erdoğan'ın Ak Parti üzerindeki hakimiyeti devam ettirilmiştir. Liderler arasındaki uyuşmazlık konuları ise belirli bir süre gündemde olmuş, son kertede hepsi Erdoğan'ın kararlarıyla sonuçlanmıştır. Üstelik seçim hazırlıkları destek niteliğinde değil bizzat Erdoğan tarafından yürütülmüş, ortaya koyulan sistem değişikliği başbakan Davutoğlu ve hükümet temsilcilerine dayanak olmuştur. Bir başbakanın, bulunduğu makamın çift başlılık sorunu yarattığını ve istedikleri sonuçları almaları halinde bu makamı ortadan kaldıracağını seçim vaadi olarak sunması, il il gezip meydanlarda bunu anlatmaya çalışması çelişkili bir durumdur. Bu kampanyanın diğer yüzünde ise Erdoğan'ın, önünde engel teşkil edebilecek tüm makamların bertaraf edilip yetkilerin yalnızca onda yer alması vaadi bulunmaktadır. Başkanlık sistemi Ak Parti nezdinde daha fazla özgürlüğü öncelemesine rağmen bu sebeple soru işaretleri yaratmış, seçmen ise Erdoğan'a daha fazla yetkiye ikna olmadığını ortaya koymuştur. Gittikçe otoriterleşme eleştirilerine kulak asılmadığı gibi ayrıştırmacılık devam ettirilmiştir. Bunun en somut örneği ise Ak Parti'nin, daha önce kendisine oy vermemiş seçmene yönelik çalışma yürütmemiş olmasıdır. Nitekim kampanyalarda, yeni söylemlerden ziyade geçmiş projelerin anlatımının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu anlamda parti kimliği modeli ekseninden değerlendirdiğimiz Ak Parti seçmenin, Haziran seçimlerinde yerleşik tutumlarında meydana gelebilecek farklılaşmalar, parti temsilcileri tarafından öngörülememiştir. Başka partilere oy vermiş seçmenlere yönelik kampanya olmadığı gibi, bu seçmenler hedef alınarak "biz-onlar" ayrımı sürdürülmüştür. Üstelik bu kesim her zaman olduğu gibi Ak Parti'nin icraatlerini kıskanmakla itham edilmiştir. Üst üste gelen seçim başarıları parti temsilcilerinde, parti tabanına olan güven duygusunu arttırmış, Ak Parti dışındaki gruplara oluşan olumsuz yargılar, yeni seçmenlerin kazanılmasının önüne geçmiştir. Halbuki 400 milletvekili için Ak Parti'nin kendinden saymadığı gruplardan oy alması önemliydi.

Geçmişte yapılan hizmetlerin sürekli gündemde tutulması ya da açılışlar, Ak Parti'nin Haziran seçiminden önce de günlük kullanımı haline gelmişti. Bu sebeple kampanyalar, diğer partilerinki gibi ses getirmemiştir. Diğer yandan Ak Parti'nin Haziran seçimi gündemini çokça tartışılan sistem değişikliği oluşturmuştur. Ak Parti, ısrarcı olduğu başkanlık sistemi konusunda seçmen nezdinde bulanıklık yaratırken

diğer partilerin kampanyalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Tarafsızlık tartışmaları, otoriterlik, hayat pahalılığı, sarayın maliyeti, hükümetin harcamaları, parlamenter sistemin ve demokrasinin tehlike altında olması gibi konular partilerin, aynı konulardan hoşnutsuzluk duyan seçmene ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Benzer konuların çokça üzerinde duran, ekonomik sahada çözümler üreten, eskiye kıyasla iyi bir kampanya yürüttüğü düşünülen CHP ise beklenen çıkışı yakalayamayarak oy kaybetmiştir. 1 puanlık oy kaybını Bekaroğlu, CHP'ye yönelik geçmişten gelen algının dönüştürülmesi için 1,5 ay gibi kısa bir sürenin seçmeni ikna etmek için yetersiz kalmasıyla, ekonomi eksenli projelerin bu seçimde karşılık bulmamasını ise kimlik temelli bir siyaset ortamının bulunmasıyla açıklamaktadır (2015: 157). Nitekim kimliğe dayalı kampanyalarla seçime giren HDP ve parti ideolojisi kimlik üzerine kurulmuş MHP oylarını arttırken, CHP yeni oylara ulaşamamış, kendi bölgelerinde oy kaybına uğramıştır.

MHP ise benzer çizgisinde seçime girmiştir. Milli değerlerin korunması, işsizlik, işçi ölümlerine dikkat çekilirken en çok üzerinde durulan konu başkanlık sistemi ve terör olmuştur. Hükümet, teröristlerle müzakere yapmakla itham edilmiş, çözüm süreci hedefte tutulmuştur. Sert üslubunu sürdüren MHP, Ak Parti ve HDP arasındaki anlaşmazlıklardan ve seçim atmosferindeki çekişmeden, çözüm sürecinin sekteye uğramasından yararlanarak milliyetçi tabanı korumayı hedeflemiştir. Böylece ilk olarak HDP'nin yükselişinden, gündemde olmasından, barajı geçme ihtimalinden tedirgin olan seçmeni tarafına çekmiştir.

Tek başına hükümet kurma yetkisini hiçbir parti elde edememiştir. Seçmen, mevcut yönetimden hoşnut olmadığını, ana gündem olan başkanlık sistemini istemediğini Haziran seçimlerinde ortaya koymuş, 13 yıllık egemen parti sürecini sonlandırmıştır. Ve 13 yıl sonra ilk kez koalisyon ihtimali oluşmuştur. Hükümet tarafından çift başlılık ortadan kaldırılmak istenirken sandıktan çok partili bir hükümet sonucu çıkması tartışmalı geçecek bir sürecin başlangıcı olmuştur. Seçim sonuçlarına göre ya koalisyon oluşacaktır, ya da erken seçime gidilecektir. Sonuçlar alınır alınmaz parti liderlerinin yaptığı açıklamalar, erken seçim ihtimalini yaratmıştır bile. Diğer yandan hükümete yakın olduğu bilinen gazetelerin ertesi günkü

manşetleri¹⁰⁵ erken seçim algısını oluşturmaya başlamıştır. Çünkü yeniden tek başına iktidar olmanın yolu erken seçimden geçmektedir.

Sıradaki bölüme, 7 Haziran sonuçlarına parti temsilcilerinin yaklaşımlarını ele alarak başlayacağız. Koalisyonun muhtemel olup olmadığını, hangi partilerin oluşan duruma nasıl yaklaştığını inceleyeceğiz. Yeni bir seçim kararının alınmasına kadarki koalisyon görüşmelerini ve erken seçim sonucunu değerlendireceğiz. 7 Haziran – 1 Kasım arasında yaşanan gelişmeleri, bu gelişmelerin seçmen nezdinde yarattığı algıyı ve girilecek seçim üzerindeki etkilerini irdeledikten sonra 1 Kasım’ın sonuçlarına geçeceğiz.

3.2. 7 HAZİRAN – 1 KASIM ARASI DÖNEM

7 Haziran seçimlerinde sandıktan tek başına hükümet kuracak bir parti çıkmayınca ihtimaller üzerinde tartışmalar başlamıştır. Koalisyon mu, azınlık hükümeti mi yoksa erken seçim mi soruları, yoğun bir gündemin başlangıcı olmuştur. Koalisyon ihtimalleri, görüşmeler, anlaşmazlıklar derken erken seçimin yolu açılmıştır. Diğer yandan birçok ölümün ve yaralanmanın meydana geldiği, güven ortamının bozulduğu terör olayları patlak vermiştir. Erken seçime, yaşanan talihsiz olaylarla girilmiştir.

Türkiye, cumhuriyetin kuruluşu da dahil olmak üzere bugünlere kadar gelirken şüphesiz ki her zaman tartışmalı, hareketli bir politik zemin üzerinde var olmuştur. Türkiye siyaseti zaman zaman demokrasiye ket vurulan darbelere, birçok erken seçime, hükümet değişimlerine, ideolojik ayrışmalara tanıklık etmiştir. Geniş seçmen gruplarını peşinden sürükleyen partiler, günü gelince zayıflayarak meclis dışı kalmışlar, kapatılmışlardır. Tıpkı geçmişte olduğu gibi, 13 yıl seçimlerde başarıyı yakalamış bir partinin de gün gelince oy kaybına uğraması, istediği oranlara ulaşamaması olağandır. Buna yol açabilecek birçok sebep, seçmenin kararını değiştirecek sayısız gelişmeler ortaya konabilir. Seçim sonucunun koalisyon hükümetini gerektirmesi de Türkiye’nin daha önce deneyimlediği bir durumdur. Bunlara rağmen ne oldu da Ak Parti, Türkiye siyaset tarihinde ilk kez bu denli seçim

¹⁰⁵ Örnek olarak bkz. Yeni Şafak, “Sandıktan Sandık Çıktı”, 08.06.2015, <https://www.yenisafak.com/secim/sandiktan-sandik-cikti-2159433>, (18.03.2018).

başarısı elde eden bir parti konumundayken ciddi oranda oy kaybına uğramıştı sorusu araştırılmaya, tartışmaya ihtiyaç duymaktaydı. Bunun yanı sıra erken seçim de çok kez deneyimlenmiş, hatta uzun yıllar seçimlerin tam zamanında yapılmadığı da görülmüştü. Kasım seçimleri de bu anlamda olağan bir gelişme olabilirdi. Ancak Haziran – Kasım seçimlerini araştırmaya değer kılan en dikkat çekici durum, seçmenin hatırı sayılır bir kısmının tercih değişikliğiyle tek başına iktidarı vermediği partiyi, 5 ay içinde iktidara taşımasıdır. 2015 genel seçimlerini, cumhuriyetten bu yana tüm seçimlerden ayrı kılan, seçmenin tercihlerindeki bu hızlı değişimdir. Seçmenin Haziran sonuçlarına yol açan tercih değişikliklerindeki sebeplerin neler olabileceğini değerlendirdik. Şimdi ise Kasım seçimi sonuçlarında etkili olabilecek 5 aylık süreci, siyasilerin Haziran seçimi sonuçlarına yaklaşımlarını, Kasım sonuçlarına ne denli etki ettiklerini, yaşanan gelişmelerin toplumsal olarak nasıl algılandığını ortaya koyacağız. Bu iki seçim arasında yaşanan gelişmeleri tartışıp, seçime nasıl bir ortamda girildiğini değerlendireceğiz.

Başbakan olarak girdiği ilk genel seçimlerde Davutoğlu, partinin önceki başarılarına ulaşamamıştır. Sistem değişikliği söyleminin seçim kampanyalarında merkeze alındığı Haziran seçimlerinde Erdoğan kadar olmasa da başkanlık sistemini her fırsatta dile getirmeye çalışmış, değişikliğin gerekliliğini savunmuştur. Seçmen, bu değişikliğe razı olmadığını seçim sonuçlarıyla ortaya koyunca Davutoğlu: “Başkanlık sistemine geçmek istedik ama buna halk yetki vermedi.” açıklamasını yapmıştır. Erken seçim seçeneğinden önce ise koalisyon görüşmeleri yapacağını “Hiçbir ihtimali dışlamıyoruz.” diyerek belirtmiş, sonuçların bir başarısızlık olmadığını, hala % 40 aldıklarını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Erdoğan’ın, yaptığı ilk değerlendirmelerde katılımın yüksekliğine olan hoşnutluğu dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra oy oranlarını ve kimin başarılı ya da başarısız olduğunu değerlendirmekten uzak durmuş ve bir an önce hükümetin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Seçim kampanyalarında da üzerinde durulan yatırımların sürdürülebilmesini de yine hükümet kurma gerekliliğine bağlamıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Cumhuriyet, “Davutoğlu’ndan Başkanlık Bitti ve Koalisyon Açıklaması”, 10.06.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/296319/Davutoglu_ndan_Baskanlik_bitti_ve_koalisyon_aciklamasi.html, (19.03.2018).

¹⁰⁷ Hürriyet, “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Seçimler Sonrası İlk Kez Konuştu”, 12.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-secimler-sonrasi-ilk-kez-konustu-29256226>, (19.03.2018).

Davutoğlu ve Erdoğan, yaptıkları ilk açıklamada genel olarak seçmenin kararının esas olduğu üzerinde durmuştur. Her iki lider de katılım oranından memnun görünmektedir. Erken seçim konusunda ilk değerlendirmelerinde keskin açıklamalar yapmamışlar, ancak yavaş yavaş istikrar vurgusunun zeminini hazırlamışlardır. Özellikle Davutoğlu her ihtimale açık olduklarını ifade ederken, diğer partilerin kapıları kapattığını belirtmiştir. Hükümetin de bir an önce kurulmasının elzem olduğuna dikkat çektiklerine göre, kurulamaması ya da sürecin uzaması halinde diğer partiler sebep olarak gösterilecektir.

Kılıçdaroğlu'nun seçim sonrası yaptığı ilk değerlendirme kısa olmuştur: “Bir dönem kapandı. Demokrasi kazandı. Türkiye kazandı.”¹⁰⁸ diyen Kılıçdaroğlu, CHP'nin oylarının önceki genel seçime oranla düşmesi konusunda açıklama yapmamayı tercih etmiş, yalnızca Ak Parti'nin tek başına hükümet kuramamasını memnuniyetle karşılamıştır. CHP, bu seçimde oyu düşen iki partiden biri olmuştur. Ayrıca Kılıçdaroğlu, 22 Mayıs 2015'te kendisiyle yapılan bir röportajda önceki seçimde aldığı % 26'nın altında kalması halinde koltuğu bırakıp bırakmayacağı sorusuna “Elbette” yanıtını vermiştir.¹⁰⁹ Kılıçdaroğlu, tahmininin altındaki seçim sonucu sonrası istifa etmediği için bu açıklaması ile gerek hükümet temsilcileri, gerek gazete haberleriyle sık sık gündeme getirilmiştir.

Haziran seçimlerinden başarıyla çıkan HDP'nin eş genel başkanı Demirtaş, yaptığı ilk değerlendirmelerde, seçim öncesi de arzuladıkları gibi HDP'nin bir Türkiye partisi olduğunu, tüm sözlerinin arkasında duracağını belirtmiştir. Seçim sonrası çok tartışılan açıklamalardan biri ise Demirtaş'ın “Bize emaneten oy vererek de HDP'nin Türkiye'de demokratik siyasetin önünü açmasını isteyenleri de mahcup etmeyeceğiz. Emaneten bizde duranları gönülden HDP'li yapmak için daha çok çalışacağız.”¹¹⁰ ifadesi olmuştur. Demirtaş'ın emanet oy olarak değerlendirdiği seçmenin bir kısmı HDP'yi siyaset arenasında yeni bir soluk olarak görmüş, bir kısmı ise şüphesiz ki stratejik oy kullanıp barajı geçmesini sağlayarak mevcut yönetimin

¹⁰⁸ Sözcü, “Kılıçdaroğlu'ndan İlk Değerlendirme”, 07.06.2015, <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/kilicdaroglundan-ilk-degerlendirme-853360/>, (19.03.2018).

¹⁰⁹ Mehmet Acet, “Kılıçdaroğlu'nun Uçağından Bildiriyorum”, Haber 7, 22.05.2015, <http://www.haber7.com/yazarlar/mehmet-acet/1383165-kilicdaroglunun-ucagindan-bildiriyorum>, (19.03.2018).

¹¹⁰ Cumhuriyet, “Başkanlık Tartışması Bitmiştir”, 07.06.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/secim_2015/293796/Demirtas__Baskanlik_tartismasi_bitmistir.h tml, (19.03.2018).

iktidarına son vermek istemiştir. Bu anlamda HDP seçmeninin oy verme davranışı hem sosyolojik yaklaşımla hem de yine birinci bölümde aktardığımız gibi rasyonel tercih yaklaşımıyla açıklanmalıdır. Rasyonel tercih modeline göre seçmenler, sonucu düşünerek ve çıkarlarına en uygun düşecek partiyi desteklemektedirler. Kendini herhangi bir kimlikle önelemeyen seçmenler, salt hükümet değişikliği istediği için ve bunda, HDP'nin barajı geçmesinin ne denli önemli olduğunu bildiği için araçsal davranmıştır. Stratejiyle rasyonel oy verme davranışında bulunan seçmen grubu “‘emanet oy”” olarak adlandırılmıştır. Emanet oyları koruyabilmek ya da mahcup etmemek için HDP'nin misyonu ise vaat edilenlerin sürdürülebilmesi olmuştur. Nitekim ileride değineceğimiz gibi emanet oyların hareketliliği, Kasım seçiminin sonuçlarında önem teşkil edecektir.

Demirtaş'ın “‘emanet oy”” açıklaması kendi seçmenini hoşnut kılarken çok geçmeden PKK yöneticisi Mustafa Karasu'dan eleştiri almıştır. Karasu, emanet oyun olmadığını, HDP'nin seçimi ilkeleriyle kazandığını ve % 30'lara varacak bir oy potansiyelinin bulunduğunu belirtmiştir.¹¹¹ Demirtaş hemen ardından emanet oylarla barajı aşmadıklarını, güçlü bir tabana sahip olduklarını belirtince PKK'nın sözünü dinlemek, ona göre ağız değiştirmek şeklindeki eleştirilerin yolunu açmıştır.¹¹² Bu olayın, iki seçim arasında HDP'nin terör örgütü bağı üzerinden yıpranmasının başlangıcı olduğu söylenebilir.

7 Haziran gecesi Bahçeli'nin yaptığı açıklama ise en keskin seçim değerlendirmesi olmuştur. Bahçeli de Demirtaş gibi, seçime eşit olmayan koşullarda girilmesini, hükümetin, devletin tüm imkanlarını kullanmasını eleştirmiştir. Tek başına iktidar olamayan Ak Parti'nin kaybetmesine, Erdoğan'ın tarafsızlığı bırakarak seçim çalışmaları yürütmesinin ve üslubunun neden olduğunu belirtmiştir. Ve en önemli açıklaması ise bundan sonra ne olacağına dair yaptığı erken değerlendirme olmuştur:

¹¹¹ T24, “‘KCK'lı Mustafa Karasu: 'Emanet Oy' Söylemi Yanlış, HDP'nin İlkeleri Oy Kazandı’”, 09.06.2015, <http://t24.com.tr/haber/kckli-mustafa-karasu-emanet-oy-soylemi-yanlis-hdpnin-ilkeleri-oy-kazandi,299166>, (19.03.2018).

¹¹² Star, “‘PKK Ayar Verdi Emanetçi Çark Etti’”, 11.06.2015, <http://www.star.com.tr/politika/pkk-ayar-verdi-emanetci-cark-etti-haber-1035649/>, (19.03.2018). Ayrıca bkz. Akşam, “‘Selo Bak Silah’”, 11.06.2015, <http://www.aksam.com.tr/guncel/selo-bak-silah/haber-412578>, (19.03.2018).

Türkiye’de anayasa geçerlidir. Seçimlerde eğer tek başına bir siyasi parti iktidar olmuyor ise ülkeyi iktidarsız bırakmamak için diğer siyasi partilerle beraber nasıl bir çalışma düzenine girileceğine dair geçmişte kazanılan tecrübeler vardır. Cumhurbaşkanı, öncelikle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde milletvekili olan bir kişiyi görevlendirebilir. Demokratik eğilime göre bu görevlendirme en fazla oy almış olan siyasi partinin genel başkanına yönelmesi lazımdır. Dolayısıyla Sayın Ahmet Davutoğlu’nu görevlendirmesi gerekir. Davutoğlu, mecliste bulunan partilerle nasıl bir hükümet oluşturacağına dair çalışmaları başlatması gerekir ... Bir koalisyona ihtiyaç duyuluyorsa bu koalisyonun önce uyumlu bir koalisyon olması lazım. Adalet ve Kalkınma Partisi uyumu “çözümde” aramıştır ve Oslo görüşmesinden bu yana bir çözüm sürecini sürdürmüştür. Bu çözüm sürecinin bir kanadı şu an % 10 barajını aşmak suretiyle mecliste bulunmaktadır. Demek ki birinci koalisyon başlangıcından bu yana Ak Parti ve HDP arasında olması lazımdır ... İkinci olarak çözüm süreciyle ilgilenen ... bir koalisyon modeli olarak alın size ikinci bir koalisyon modeli olarak Ak Parti, CHP, HDP’yi bir araya getirebilirsiniz ... Bunları gayriresmi rakamlarla ifade edersek, Ak Parti + HDP koalisyonu 258 + 79, 337 milletvekiline dayalı, güven oyu alabilecek, anayasa üzerinde değişiklik yapabilecek bir koalisyon modeli olarak ortaya konulabilir. Bunun oransal temsili % 53.9’dur. İkinci modeli eğer esas alacaksanız, çözüm süreci için, ileri demokrasi için, daha geniş özgürlükler için bir model arıyor ve uluslararası destek de bulabiliyorsanız işte size 258 + 132 + 79, 469, yani toplam % 78.9 orana dayalı, geniş tabanlı bir koalisyon. Böyle bir yapılanma içerisinde Milliyetçi Hareket Partisi şerefi ve haysiyeti ile, ilkeli ve dürüst davranışıyla çok güzel ve mecliste denetimi esas alan bir ana muhalefet partisi görevini de üstlenmeye hazırdır. Eğer bunların hiçbirisinden sonuç alınamıyorsa, Türkiye’yi Ak Parti’nin azınlığına, birtakım çevrelerin senaryosuna mahkum etmeye de kimsenin hakkı yoktur. En erken seçim ne zaman olacaksa o zaman da seçim olur.”¹¹³

Seçim öncesi liderlerin açıklamalarından koalisyon hükümeti seçeneklerinin mümkün olup olmadığı az çok bilinmekteydi. CHP, MHP, HDP koalisyon ihtimaline sıcak bakmadıklarını ya da Ak Parti ile işbirliği içinde olamayacaklarını belirtmişlerdi. Ancak seçim sonuçları bir koalisyon hükümetini gerektirdiği için ihtimaller üzerinde çoktan konuşulmaya başlanmıştı. Bahçeli ise konuşulan tüm senaryolar içerisinde bulunmayacaklarını bu açıklama ile ortaya koymuştur. Seçim kampanyalarının esasını oluşturan Ak Parti eleştirisi ve HDP’nin terör örgütüyle bağdaştırılması, MHP’nin bu iki partiyle iş birliği yapmama sebebi olarak görülmektedir. Ak Parti ve MHP koalisyonu, Bahçeli tarafından bir seçenek olarak sunulmamıştır. Halbuki milletvekili sayısı olarak bu ihtimalin de oluşması muhtemeldir. Nitekim MHP ve HDP eşit sayıda milletvekili çıkarmıştır. Ak Parti’nin HDP ile koalisyon ihtimali varsa MHP ile de vardır. Ancak hepsi niceliksel ihtimallerdir. Diğer yandan MHP’nin hiçbir şekilde HDP ile bir arada olmayacağı da ortadadır. Yalnızca CHP ile düşünülmesi ise sayısal

¹¹³ Bahçeli’nin açıklamasının tamamı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=ZB0adW3Ba-c>, (19.03.2018).

olarak yetersiz kalmaktadır. Diğer yandan CHP de HDP ile benzer minvaldeki düşüncelerinden ötürü Bahçeli tarafından eleştirilmektedir. Bu yüzden Bahçeli, Ak Parti-HDP koalisyonunu ya da Ak Parti-CHP-HDP koalisyonunu önermiş, her şekilde kendilerinin ana muhalefet olarak kalacaklarını ifade etmiştir. Böylece MHP, koalisyon hükümeti ihtimallerinin hiçbirinde yer almayacak olması sebebiyle koalisyona kapı kapatan ilk parti olmuştur.

Bu durumda partilerin koalisyon hükümetine yaklaşımlarına bakacak olursak, Ak Parti, parti bazında bir kısıtlama getirmezken, HDP ve CHP yalnızca Ak Parti'ye MHP ise tüm partilere kapıları kapamıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi, Davutoğlu, tüm süreçleri uygulamaya hazır olduklarını belirtmiştir. CHP'nin açıklaması ise Kılıçdaroğlu'ndan değil, parti sözcüsü Haluk Koç'tan gelmiştir. Seçim sonrası yapılan açıklamada Koç: “Sayın Kemal Kılıçdaroğlu ve CHP bu sonuçlardan sonra hükümeti kurabilecek en önemli siyasi aktör haline gelmiştir. CHP şu andan itibaren demokrasimizin tüm kurum ve kurallarıyla işlerlik kazanması için her türlü sorumluluğu üstlenmeye hazırdır.” ifadeleriyle koalisyona ışık tutmuştur. Ancak aynı açıklamada Ak Parti ile bir araya gelinemeyeceği de belirtilmiştir.¹¹⁴

Hükümet kurma yetkisi henüz verilmeden önce partiler arası gayriresmî koalisyon görüşmeleri başlamıştır. 19 Haziran'da Kılıçdaroğlu, MHP'ye hükümet kurma çağrısı yapmış, Bahçeli'ye de başbakanlık teklifi sunmuştur. Bahçeli ise sert bir dille teklifi reddetmiş, koltuk meraklısı olmadığını, bu teklifi ciddiye almadığını, devlet işlerinin oyuncak olmadığını söylemiştir.¹¹⁵ Bilindiği gibi, CHP ve MHP birlikte hükümet kuracak yeterli milletvekili sayısında değildir. Kılıçdaroğlu, bu ihtimal dahilinde HDP'nin dışarıdan destek vereceğini düşünerek MHP'ye teklif götürmüştür. Ancak resmi sonuçlar açıklanmadan dahi Bahçeli'nin herhangi bir koalisyonda yer almayacağı, yaptığı açıklamada açıkça görülmüştür.

Bahçeli'nin çözümsüz tavrı 30 Haziran - 1 Temmuz'da yapılan meclis başkanlığı seçimlerinde de devam etmiştir. 4 tur yapılan ve 2 gün süren oylamalarda Ak Parti'nin adayı İsmet Yılmaz, CHP'nin adayı Deniz Baykal, MHP'nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu, HDP'nin adayı Dengin Mir Mehmet Fırat olmuştur. Bu esnada

¹¹⁴ Haluk Koç'un açıklamasının tamamı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=za1JdfE1kK0>, (20.03.2018).

¹¹⁵ BBC, “Bahçeli'den CHP'nin Başbakanlık Teklifine Sert Yanıt”, 20.06.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150620_bahceli_chp, (20.03.2018).

Bahçeli, partisinin adayının son tura kalmadığı takdirde 80 oyun boş atılacağını ifade etmiştir.¹¹⁶ İlk üç tur oylamadan sonuç çıkmayınca son tura İsmet Yılmaz ve Deniz Baykal kalmıştır. Bahçeli, dediği gibi son turda oyları boş olarak yönlendirince İsmet Yılmaz seçimi önde tamamlamıştır.¹¹⁷ Seçim kampanyasını iktidar eleştirisi üzerine kuran, koalisyonu yanaşmamasını da HDP'nin varlığı, Ak Parti'nin bu partiye yakınlığını sebep olarak gösteren MHP, eleştirdiklerine alternatif üretmekten ziyade, hamleleri mevcut durumun korunmasına yöneliktir. 1 sene önce cumhurbaşkanlığı seçimlerinde çatı aday göstererek uzlaştığı CHP'nin meclis başkanı seçimlerinde destekçisi olmamıştır. Böylece meclis başkanı, meclisteki üç partinin de karşısına aldığı Ak Parti'den seçilmiştir.

9 Temmuzda cumhurbaşkanı Erdoğan, hükümeti kurmak üzere görevi Ahmet Davutoğlu'na vermiştir. Koalisyon hükümeti konusunda bir sonuca varılamazsa kararın millette aranacağını belirtmiştir. Böylece koalisyon müzakerelerinin sorumluluğu Davutoğlu ve diğer partilere bırakılmış, anlaşmanın sağlanamaması durumunda erken seçim, bir kez daha dillendirilmiştir. Davutoğlu ise hükümeti kurma görevini yerine getirdikten sonra sırasıyla görüşmelere başlayacağını belirtmiştir. Buna göre öncelikle en yüksek oy alan parti CHP, milletvekili sayıları eşit olan diğer iki partide ise oran farkı baz alınarak önce MHP daha sonra HDP ile görüşme yapılacaktır.¹¹⁸

13 Temmuzda ilk olarak Ak Parti – CHP koalisyon görüşmesi gerçekleşmiştir. Bu görüşme bir ön görüşme niteliğinde olmuş, CHP ve Ak Parti 5 ayrı oturumla yaklaşık 35 saatlik bir görüşme yapmıştır. Görüşmeler neticesinde anlaşmaya varılamamıştır. Davutoğlu, sebep olarak özellikle dış politika ve eğitim ile ilgili görüş ayrılıklarını belirtirken Kılıçdaroğlu ise gelen teklifin bir koalisyon hükümetinden ziyade seçim hükümeti olduğunu, 3 aylık bir çalışmanın ardından seçime gitme amacı taşıdığını ifade etmiştir.¹¹⁹

¹¹⁶ Milliyet, “Bahçeli Günün Bombasını Patlattı”, 01.07.2015, <http://www.milliyet.com.tr/bahceli-den-koalisyon-sinyali-siyaset-2081651/>, (21.03.2018).

¹¹⁷ Cumhuriyet, “Bahçeli'nin Geçersiz Desteğiyle Akplı İsmet Yılmaz Meclis Başkanı”, 01.07.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/311225/Bahceli_nin_Gecersiz_destegiyle_AKP_li_Yilmaz_Meclis_Baskani.html, (21.03.2018).

¹¹⁸ TRT, “Hükümet Kurma Sürecinden Seçime Doğru”, 21.08.2015, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/hukumet-kurma-surecinden-secime-dogru-199771.html>, (21.03.2018).

¹¹⁹ T24, “AKP-CHP Görüşmesinden Koalisyon Çıkmadı”, 13.08.2015,

HDP ile Ak Parti arasındaki görüşme ise daha çok çözüm süreci üzerinden gitmiş, diğer partilerin ilk tur sürelerine nazaran uzun sürmüştür. HDP, ilk açıklamalarında içerden ya da dışardan Ak Parti'ye destek vermeyeceğini söylemiş olsa da Ak Parti ve CHP koalisyonuna karşı olumlu tutum içerisinde olduğunu belirtmiştir.¹²⁰

14 Temmuzda başlayan Ak Parti – MHP koalisyon görüşmeleri 17 Ağustos'ta sonucun olumsuz olması ile neticelenmiştir. Bahçeli en başından azınlık ya da koalisyon hükümeti gibi alternatiflere set çekmiştir. Son görüşmeden sonra Davutoğlu'nun yaptığı açıklamalara göre Bahçeli, koalisyon hükümeti ihtimalinin ancak belirlenen 4 şart uygulanırsa mümkün olduğunu belirtmiştir. Buna göre anayasanın ilk 4 maddesi korunacak, çözüm süreci sonlanacak, yolsuzluk soruşturmaları başlatılacak ve cumhurbaşkanı Erdoğan makamının sınırlarına çekilecektir.¹²¹ Davutoğlu, cumhurbaşkanının koalisyon konularına karıştırılmaması gerektiğini belirtmiş ve nihai kararın erken seçim olduğu kesinleşmeye başlamıştır.

Tüm bu süreçte Ak Parti temsilcileri her ne kadar Türkiye'nin hükümete kalmasını istemediklerini, ekonominin bu belirsizliklerden etkilenmesinin sakıncalı olduğunu belirterek koalisyon görüşmelerini devam ettirmiş olsa da her açıklamanın alt metninde gücün, tek başına sağlanabileceği mesajı yer almıştır. Nitekim Ak Parti için kaybetmesindeki en temel etken olan Haziran seçimi kampanyalarının esasını, çift başlılık eleştirisi oluşturmuş, başkanlık sistemiyle bunun sonlanarak daha güçlü Türkiye imgelemi yaratılmıştır. Politikalara başbakanın dahi engel teşkil edebileceği düşünülürken, koalisyon hükümetine razı gelmek, Ak Parti ve Erdoğan ile bağdaşmamaktadır. Bu yüzden görüşmelerin yapılması, Ak Parti'nin koalisyon hükümetine gönüllü olduğu anlamına gelmemektedir. Üstelik meclise giren tüm bu partiler, seçim söylemlerini Ak Parti ve Erdoğan karşıtlığı üzerine kurmuştur. Diğer yandan CHP ile ne ideolojik olarak ne de seçmen çizgisi açısından uyumlu olmadıkları için koalisyon görüşmelerinde derin anlaşmazlıkların çıkacağı aşikârdır. HDP ile dışarıdan desteksiz koalisyon niceliksel olarak mümkün değildir. CHP gibi HDP de

<http://t24.com.tr/haber/davutoglu-ile-kilicdaroglu-koalisyon-icin-son-kez-bir-araya-geliyor,306099>, (21.03.2018).

¹²⁰ T24, “AKP – HDP Görüşmesinde Neler Konuşuldu”, 16.07.2015, <http://t24.com.tr/haber/akp-hdp-gorusmesinde-neler-konusuldu,303044>, (21.03.2018).

¹²¹ Sinan Onuş, “Davutoğlu – Bahçeli: Sonuç Çıkmadı, En Güçlü Olasılık Seçim”, BBC, 17.08.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150817_davutoglu_bahceli, (21.03.2018).

kampanyalarını Ak Parti'ye yönelik kurmuş, “seni başkan yaptırmayacağız” iddiasıyla seçime katılmıştır. Çözüm sürecinin sekteye uğraması ise iki parti arasındaki uzlaşma olasılığını ortadan kaldıran diğer bir sebeptir. Koalisyonu oluşturabilecek, Ak Parti'ye en yakın parti MHP olarak görülmüştür. Ancak MHP son ana kadar böyle bir oluşumda yer almayacağını belirtmiştir. Ortaya koyduğu 4 madde kabul edilirse uzlaşacağını söylese de, maddelerin de Ak Parti tarafından kabul edilmeyeceği açıktır. Diğer yandan Bahçeli, koalisyon görüşmelerine cumhurbaşkanının müdahale ettiğini söylemiş, Erdoğan ile polemiğe girmiştir. Ezcümle görüşmeler turlarca devam etmiş olsa da Hazirandan beri koalisyon ihtimalinin oluşmayacağı ortadadır. Partiler, bir nevi seçmenin kararını ekarte etmemek ve anayasal zorunluluk adına bu süreci tamamlamıştır. Koalisyon için ise karşı tarafın kabul etmeyeceği açık olan taleplerle bir araya gelmişler, sonuç çıkmadıkça her parti sorumluluğu diğerine yüklemiştir. Nitekim erken seçimi en önce dillendiren Bahçeli, görüşmeler sırasında partileri koalisyon kurmaları için sıkıştırmaktan geri durmamıştır. Davutoğlu, ılımlı görüşmeler yürütürken her açıklamasında kararın millete gideceğini bir kez daha tekrarlamıştır. Erdoğan ise daha Haziran seçimleri yapılmadan, -anketlerden gelen sonuçlar üzerine olsa gerek- koalisyon ihtimaline karşı, geçmiş koalisyon hükümetlerinin başarısızlığını hatırlatmaya, koalisyonu kötülemeye başlamıştır.¹²² Öyle ki, 7 Haziranda resmi sonuçlar ilan edilmeden erken seçim ihtimalleri konuşulmaya başlamıştır. Örnek olarak 8 Haziran'da özellikle iktidara yakın olduğu bilinen gazetelerde mevcut durum “belirsizlik, zor dönem” olarak nitelendirilmiş, “erken seçim” çözüm olarak manşetlerde yer almıştır.¹²³ Başından beri hükümetin ve destekleyenlerin bunu arzuladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü tek başına iktidarı tekrar elde etmenin tek yolu, kaybedilen seçmeni geri kazanarak girilen bir erken seçimin yapılmasıdır.

Anayasaya göre, meclis başkanı seçiminden sonra 45 gün içinde hükümetin kurulması gerekmektedir. Eğer kurulamazsa, cumhurbaşkanının erken seçime gitme yetkisi bulunmaktadır. Bu süreçte koalisyon görüşmeleri sonuç vermedikçe ve süre

¹²² Hürriyet, “Erdoğan: Koalisyon Denen Çürük İpe Sarılmak Onları Kurtarmaz”, 19.04.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-koalisyon-denen-curuk-ipe-sarilmak-onlari-kurtarmaz-28778734>, (21.03.2018).

¹²³ NTV, “Günün Gazete Manşetleri – 8 Haziran 2015”, 08.06.2015, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/gunun-gazete-mansetleri-8-haziran-2015,z9Z-rpoJDkCFn6lJh8t38A/DFU1DgVadUOQ_3Ew7s0kqQ, (21.03.2018).

dolunca Erdoğan erken seçim kararı almış, seçim tarihi ise 1 Kasım 2015 olarak resmi gazetede ilan edilmiştir.¹²⁴ Böylece 7 Haziranı diğer seçimlerden ayıran özelliği, Bekaroğlu'nun belirttiği gibi: “Türkiye'nin çok partili siyasi tarihinde ilk defa bir seçimin sonucunun tekrar seçim olmasıdır” (2015: 10). Haziran seçiminin sonucu erken seçimi gerekli kılmış, yeni bir seçime yol açmıştır.

İki seçim arası dönemde hükümet kurma, yeni bir seçim tartışmalarının yanı sıra Türkiye, ardı ardına gelen terör olaylarına tanıklık etmiştir. Esasen terör olayları sarmalı seçim döneminde ilk olarak 5 Haziranda, HDP'nin Diyarbakır mitinginde başlamıştır. Eş başkanlar konuşmaya başlamadan önce alanda iki bomba patlamış, 5 kişi yaşamını yitirirken, yüzlerce kişi yaralanmıştır. Saldırının terör örgütü IŞİD üyesi Orhan Gönder tarafından düzenlendiği ortaya çıkmıştır.¹²⁵ Saldırıdan sonra ihmaller silsilesi aylarca tartışılmıştır. Gönder, saldırıdan önce alanın yakınlarında bir otelde kalırken, asker kaçağı yoklaması alınmasına rağmen yakalanmamıştır. Diğer yandan saldırı sonrası delillerin de yok edildiği iddia edilmiştir. Daha sonra alandaki ve asker yoklamasındaki aramayla ilgili, ihmal olduğu gerekçesiyle polis memurları hakkında dava açılmıştır.¹²⁶

Koalisyon görüşmeleri başlamadan hemen önce, 11 Temmuz'da KCK bir açıklama yaparak, 2012'den beri süren ateşkesin sona erdiğini bildirmiştir. Sebep olarak ise devletin ateşkese uymaması, askeri amaçlı yol, karakol ve baraj yapımı gösterilmiştir. Barajların, tehlikede olacağı belirtilmiştir.¹²⁷

IŞİD, diğer saldırısını 20 Temmuz'da Şanlıurfa'nun Suruç ilçesinde gerçekleştirmiştir. 2014'ten beri kuşatmaları altında olan Suriye'nin Kobani kentine yeniden inşa amacıyla gitmek üzere toplanan kalabalığa intihar saldırısı

¹²⁴ 25.08.2015 tarih ve 1539 sayılı Yüksek Seçim Kurulu Kararı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/08/20150825M2-1.pdf>, (21.03.2018).

¹²⁵ Birgün, “5 Haziran Diyarbakır Saldırısının Yıldönümü”, 05.06.2016, <https://www.birgun.net/haber-detay/5-haziran-diyarbakir-saldirisinin-yildonumu-114849.html>, (22.03.2018).

¹²⁶ Hürriyet, “HDP Mitingindeki Patlamayla İlgili 14 Polis Hakkında Dava”, 03.11.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdp-mitingindeki-patlamayla-ilgili-14-polis-hakkinda-dava-40632584>, (22.03.2018).

¹²⁷ T24, “KCK Ateşkesin Bittiğini Açıkladı: Bundan Sonra Tüm Barajlar Gerillanın Hedefinde Olacaktır”, 11.07.2015, <http://t24.com.tr/haber/kck-ateskesin-bittigini-acikladi-bundan-sonra-tum-barajlar-gerillanin-hedefinde-olacaktir,302608>, (22.03.2018).

düzenlenmiştir. Saldırıda, intihar bombacısı da dahil olmak üzere 34 kişi hayatını kaybetmiştir.¹²⁸

Suruç saldırısından iki gün sonra, yine Şanlıurfa’da, bu defa Ceylanpınar ilçesinde iki polis uyurken başından vurulmuştur. Saldırının PKK tarafından üstlenildiği medyada yer almıştır.¹²⁹ Bu terör saldırısının, Suruç’a karşı bir misilleme olduğu konuşulurken PKK, kendilerinin yapmadığını, yapsalar üstlenmekten çekinmediklerini söyleyerek haberleri yalanlamıştır. Onlara göre, saldırı çok duyulmamış, küçük çaplı örgütler tarafından düzenlenmiştir.¹³⁰

2015 Temmuz ayı içerisinde IŞİD ve PKK’nın sivillerin yanı sıra polis ve askerlere yönelik saldırıları devam etmiştir. Diğer yandan TSK, IŞİD ve PKK’nın bulunduğu yerleri bombalamış, polis ülke genelinde terör örgütü üyelerine yönelik operasyonlar düzenlemiş ve binlerce kişi gözaltına alınmıştır. Devam eden günlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan, çözüm sürecinin boz dolabına kaldırıldığını ifade etmiştir.¹³¹

Yola döşenen patlayıcılar, karakol saldırıları, çatışmalar, sokağa çıkma yasağında meydana gelen olaylar Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında devam etmiştir. Bu esnada şehit haberleri geldikçe Kürt kökenli dükkan sahiplerine yönelik saldırılar da yaşanmıştır.¹³²

Art arda gerçekleşen terör eylemlerinin en kanlısı, cumhuriyet tarihinin de en büyük terör olayı olarak anılan bombalı saldırı ise yine bu dönemde, 10 Ekim tarihinde Ankara Garı önünde gerçekleşmiştir. Temmuz ayında, Türkiye’nin Suriye’deki iç savaşa karışmaması için HDP ve CHP’nin de içinde bulunduğu, çeşitli sivil toplum örgütleri, dernekler ve akademisyenlerin yer aldığı “Barış Bloğu”

¹²⁸ Aljazeera Türk, “Suruç’ta 34. Ölüm”, 14.08.2015,

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suructa-34-olum>, (22.03.2018).

¹²⁹ Hürriyet, “Reuters: İki Polisin Şehit Edilmesini PKK Üstlendi”, 22.07.2015,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/reuters-iki-polisin-sehit-edilmesini-pkk-ustlendi-29613339>, (22.03.2018).

¹³⁰ Cumhuriyet, “PKK’dan Şehit Edilen İki Polis İçin Flaş Açıklama: Biz Yapmadık”, 29.07.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/333183/PKK_dan_sehit_edilen_iki_polis_icin_flas_acikl_ama_Biz_yapmadik.html, (22.03.2018).

¹³¹ Sabah, “Erdoğan: Çözüm Süreci Buzdolabında”, 11.08.2015,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/11/erdogan-cozum-sureci-buzdolabinda>, (22.03.2018).

¹³² Alican Uludağ, “7 Hazirandan 1 Kasım’a Kaosun Gün Gün Tarihi”, Hürriyet, 03.11.2015,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/403777/7_Haziran_dan_1_Kasim_a_kaosun_gun_gun_ta_rihi.html, (22.03.2018).

kurulmuştur.¹³³ Barış Bloğu, bu tarihte “Emek, Barış ve Demokrasi” mitingi için çağrı yapmış, Türkiye’nin her yerinden katılım olmuştur. Henüz toplanma yapılırken birkaç saniye arayla iki patlama meydana gelmiş, olay yerinde ve sonrasında 100’ün üzerinde kişi yaşamını yitirmiş, yüzlerce kişi yaralanmıştır. Ölenlerin arasında HDP milletvekili adaylarından Abdullah Erol ve Kübra Meltem Mollaoğlu da bulunmaktadır.¹³⁴ Patlamadan sonra olay yerinde yaşananlar, en az bu travmatik saldırı kadar tartışılmıştır. Öyle ki, yaralılara yardım etmek isteyenlere polis müdahale etmiştir. Olay yerinde bulunan Türk Tabipler Birliği Yöneticisi Hande Arpat, ambulanslardan önce çevik kuvvetin geldiğini, yaralıların yoğun olduğu bölgeye biber gazı atarak hem onların hem de yardım edenlerin canına kast edildiğini anlatmıştır.¹³⁵ Canlı bombalardan birinin, Suroç saldırısını gerçekleştiren teröristin kardeşi olduğu tespit edilmiştir.

Saldırıdan sonra 3 günlük ulusal yas ilan edilmiş, mitingler ve toplanmalar iptal olmuştur. Her yandan terörü kınama mesajları gelirken Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu’nun saldırıyla ilgili açıklaması tartışma yaratmıştır. Eroğlu, saldırının seçim öncesi huzur bozmak için yapıldığını belirtmiş, Diyarbakır mitingindeki terör eylemine benzeterek onun da HDP’nin barajı geçmesi için tasarlandığını ifade etmiştir.¹³⁶ Demirtaş ise yaptığı açıklamada, Diyarbakır mitingi ve Suroç’taki saldırıyla ilgili gerçek faillerin bulunmadığını, bundan devletin sorumlu olduğunu belirtmiş, iktidarı eli kanlı bir katile benzeterek suçlamıştır. Barışın ve HDP’nin hedef alındığını ifade etmiştir.¹³⁷

Aynı zamanda o dönemde, Cumhurbaşkanının Haziran seçimi öncesi sarf ettiği bazı sözler sık sık gündeme getirilmiştir. Demirtaş gibi bu minvalde hükümeti eleştiriye tabi tutanlar, devleti, terörü önlememekle, potansiyel teröristleri göz ardı

¹³³ Birgün, “Barış Bloğu Kuruldu”, 10.07.2015, <https://www.birgun.net/haber-detay/baris-bloku-kuruldu-84507.html>, (22.03.2018).

¹³⁴ Zeynep Güranlı, “HDP’nin İki Milletvekili Adayı Ankara’daki Terör Saldırısında Öldü”, Hürriyet, 11.10.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdpnin-iki-milletvekili-adayi-ankaradaki-terror-saldirisinda-oldu-30287310>, (22.03.2018).

¹³⁵ T24, “TTB Yöneticisi: Ankara’daki Katliamın Ardından Polis, Kalp Masajı Yapan Doktorun Üzerine Gaz Attı”, 15.10.2015, <http://t24.com.tr/haber/ttb-yoneticisi-ankarada-katliamin-ardindan-polis-kalp-masaji-yapan-doktorun-ustune-gaz-atti,313119>, (22.03.2018).

¹³⁶ TRT, “Bakan Eroğlu’dan Ankara’daki Patlama Sonrası Açıklama, 10.10.2015, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-erogludan-ankaradaki-patlama-sonrasi-aciklama-208278.html>, (23.03.2018).

¹³⁷ Hürriyet, “Selahattin Demirtaş’tan Sert Açıklamalar”, 10.10.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/selahattin-demirtastan-sert-aciklamalar-30279190>, (23.03.2018).

etmekle suçlamışlardır. Bahsi geçen konuşmada Erdoğan: “400 milletvekili verin, bu iş huzur içinde çözülsün.” demektedir.¹³⁸ Erdoğan’ın, anayasa değişikliğini ve başkanlık sisteminin gerekliliğini anlattığı bu konuşma bir tehdit gibi algılanmış, Haziran sonrası oluşan kaos ortamı, bu açıklamayı sorgulamanın sebebi olmuştur. Nitekim terör olaylarının yaşandığı dönemde Erdoğan’a, katıldığı bir televizyon programında, bu sözlerinin yarattığı algı sorulmuştur. Erdoğan ise açıklamalarının çarpıtıldığını belirterek sert bir şekilde eleştirmiş, çatışmalardan rant elde edildiğini söyleyerek 400 milletvekili açıklamasını bu programda da yinelemiştir. Sunucu, açıklamayı istikrarla özdeşleştirmiştir.¹³⁹

400 milletvekili alınamadığı ve tek başına iktidar elde edilemediği için bu duruma gelindiğini söylemenin, seçmen nezdinde tehdit olarak algılanmasını anlamak güç olmayacaktır. Çünkü cümlelerin ve benzer açıklamalarda geçen ifadelerin tersi, eğer Ak Parti tek başına iktidar olursa ancak o zaman terör son bulacak, huzur ortamı oluşacak, “paralel yapı” ya da kastedilen içerideki düşmanların tehlike oluşturması engellenecek anlamına gelmektedir. Halbuki bu dönemde de Ak Parti’nin hükümet olarak görev yaptığı, güvenlik politikalarını yürüten kadrolarda hâlâ kendilerinin yerleştirdikleri kişilerin bulunduğu, bu yüzden önlenemeyen her kaostan sorumlu olunacağı bilinmektedir.

Çok geçmeden benzer minvalde bir açıklama da başbakanın gelmiştir. Davutoğlu: “Ak Parti iktidardan indirilirse buralarda terör çeteleri dolaşacak, beyaz toroslar dolaşacak. Biz buraları faili meçhullere bırakmayacağız.” şeklinde bir anlatımdan sonra 80 ve 90’lı yılları örnek göstererek o dönemlere dönülemeyeceğini belirtmiştir.¹⁴⁰ Bu dönem faili meçhullerin yanı sıra koalisyon hükümetlerine de karşılık gelmektedir. Koalisyon dönemi Ak Parti için, bir güç yoksunluğu ve akabinde gelen tehditler, yoksulluk demektir. Yukarıda değindiğimiz gibi iktidar süresi boyunca bu düşünce sık sık vurgulanmıştır. Diğer yandan açıklama, 400 milletvekili ifadesini andırmaktadır. Cumhurbaşkanı, mevcut terör ortamını iktidarı

¹³⁸ T24, “Erdoğan: 400 Milletvekilini Verin ve Bu İş Huzur İçinde Çözülsün”, 07.03.2015, <http://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-gaziantep-te-konusuyor,289627>, (26.03.2018).

¹³⁹ Diken, “Erdoğan’dan Samimi İtiraf: 400 Milletvekili Alınsaydı Durum Farklı Olurdu”, 06.09.2015, <http://www.diken.com.tr/erdogandan-samimi-itaraf-400-milletvekili-alinsaydi-bunlar-olmazdi/>, (26.03.2018).

¹⁴⁰ Hürriyet, “Başbakan Ahmet Davutoğlu’ndan Beyaz Toros Çıkışı”, 20.10.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-ahmet-davutoglundan-beyaz-toros-cikisi-40003756>, (26.03.2018).

alamamalarına bağlarken, başbakan Kasım'da iktidar olamadıkları takdirde olacakların habercisi konumunda ilerisiyle ilgili meydana gelebileceklerden bahsetmiştir. Böylece Ak Parti, güçlü bir iktidarın yanı sıra huzur ortamının da alternatifsiz tek tedarikçisi olacağı algısını sürdürmeye devam etmiştir. Buradan çıkarılacak sonuç, hükümetin güvenlik politikalarında yarattığı boşlukları ancak kendinin onarabileceği savının oluşturulmasıdır.

Böylece 7 Haziran seçimi sonuçlarının hükümet karşıtları, diğer muhalif partiler ya da yeni bir hükümet isteği olan seçmen için oluşturduğu beklenti, ardında yaşanan gelişmelerle yerini, muğlak zeminde bir erken seçime bırakmıştır. Partiler arasında yapılan görüşmelerden sonuç alınamamış, Davutoğlu her ne kadar üzerine düşen görevi yapmak istese de koalisyon hükümetine Ak Parti kanadından da sıcak bakılmamıştır. Hedef tek başlılıkken yönetimin ve gücün paylaşımı, parti ve Erdoğan için istenecek bir sonuç değildir. Nitekim görüşmeler esnasında da liderler arasında polemiğe varan anlaşmazlıklar devam etmiştir. Seçim sonuçlanır sonuçlanmaz erken seçim söylemlerinin konuşulmaya başlaması, ertesi gün hükümete yakın gazetelerin ilk sayfasında tek çıkar yolun bu olduğu gibi gösterilmesi, yeni bir seçim kararının habercisi olmuştur. Ak Parti, koalisyon görüşmelerini gönülsüz yürütürken seçmenine çözümsüz görünmemeyi de ihmal etmemiştir. Görüşmeler sırasında gerek Erdoğan'ın gerekse Davutoğlu'nun açıklamalarında görüldüğü gibi, onlara göre hükümetin bir an önce kurulması zaruridir, ancak diğer partiler bir türlü uzlaşmamaktadır. Meydanlarda, kanallarda bu vurgu sıkça kullanılmış, millet iradesi ve dolayısıyla yeni seçim hedef olarak sunulmuştur. Böylece Ak Parti elinden geleni yaparken mevcut belirsizlik diğer partilerin başarısızlığı olarak lanse edilmiştir. Bu bilginin seçmen nezdinde yaratacağı algı ise Ak Parti olmadan hükümetin var olamayacağı, devletin yönetilemeyeceği, diğer partilerin bir araya gelerek bir şeyler yapamayacağıdır. Ak Parti, Haziran seçimi kampanyalarında da buna benzer bir söylem yürütmüş, iktidara geldikleri zamanı Türkiye için adeta bir milat ilan etmiştir. Koalisyon hükümetlerinde yaşanan gelişmeler, ekonomik kriz, işsizlik, sağlık kurumlarındaki açmazlar, başörtüsü üzerinden öne sürülen kısıtlama-özgürlük vurguları, 2002 itibarıyla tüm sahalarda yapılan dönüşümler ve hizmetler, birbirinden keskin çizgilerle ayrılmış dönemler olarak sunulmuştur. Ve şimdi 13 yıllık iktidarın kırılma noktasına varıldığında, bu zıtlıklarla kurulan politikaları

seçmene hatırlatmak, aksi halde “eski Türkiye” olarak adlandırılan dönemin kapıda olduğuna onları ikna etmek, özellikle güvenlik politikalarındaki açığa rağmen terör olaylarının bu güç kaybıyla patlak vererek devamının gelebileceği korkusunu yaratmak, iktidarı geri almak için kullanılacak esas söylemler olmuştur. 1 Kasım’a, yeni seçim kampanyalarından ziyade geçmişteki kanaatlerin gölgesinde gidilmiştir. Ve nihayetinde erken seçime bu karmaşa ortamında, yeni bir hükümet seçeneğini deneyimlemek isteyenlerin ve parti liderlerinin hoşnutluğunun kesintiye uğramasıyla, ilk kez oy kullanan ya da karar değiştiren seçmende soru işaretlerinin oluşmasıyla girilmiştir.

3.2. 1 KASIM NE GETİRDİ?

Cumhuriyet tarihinde en kısa süreyle yapılan erken seçim olan 1 Kasım genel seçimleri, 7 Haziran seçimi kadar şaşırtıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Sonuçlara göre, meclisteki 4 parti yine barajı aşıp mecliste milletvekili koltuğu almayı başarırken, oy dağılımlarında yüksek oranda değişimler meydana gelmiştir. Buna göre, aylardır tartışılan koalisyon hükümeti ya da azınlık hükümeti gibi ihtimaller ortadan kalkmış, sandıktan tek başına hükümet kurma yetkisini haiz bir iktidar partisi çıkmıştır. Sonuçlar, 5 aylık sürede seçmenin kanaatlerini değiştiren sebeplerin neler olabileceği sorusuna yol açmıştır.

1 Kasım genel seçimleri, 17 partinin dahil olmasıyla gerçekleşmiştir. Katılım oranı % 85.23 olarak belirlenirken, katılımın Hazirana göre artması,¹⁴¹ sandığa gitmeyenlerin de Kasım seçimlerinde oy kullanması dikkat çekmektedir.

Ak Parti, sandıktan birinci parti olarak çıkmış ve bu sefer tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşmıştır. CHP oylarını çok az arttırırken, milletvekili sayıları Haziranda eşit olan MHP ve HDP oy kaybetmiştir. Öyle ki MHP’nin milletvekili sayısı yarı yarıya düşmüş, HDP barajı kıl payı geçmiştir.

Tablo 2: Haziran ve Kasım Seçimleri Sonuçlarının Karşılaştırılması

¹⁴¹ Haziran 2015 seçimlerinde katılım oranı % 83.92 idi.

Seçim Tarihi	7 Haziran	7 Haziran	1 Kasım	1 Kasım
	Oy Oranı	Mv. Sayısı	Oy Oranı	Mv. Sayısı
Ak Parti	% 40.67	258	% 49.50	317
CHP	% 24.95	132	% 25.32	134
MHP	% 16.29	80	% 11.09	40
HDP	% 13.12	80	% 10.76	59

Haziran seçimlerinde, bir önceki seçime oranla 9 puanlık oy kaybetmiş olan Ak Parti (bkz. Tablo 1), kaybettiği oy oranını Kasımda hemen hemen geri almıştır. CHP'nin Haziranda 1 puanlık oy kaybı düşünülürse, bu seçimde sabit oy oranına geri döndüğü söylenbilir. Haziranın kazanan partilerinden MHP oy oranını ve buna paralel milletvekili sayısını Kasımda düşürerek, 2011 seçimindeki sonucunun bile gerisinde kalmıştır. Haziran seçimlerinin barajı geçip geçmeme ihtimaliyle sürekli gündeminde olan ve beklenilenden daha fazla oy alarak bunu gerçekleştiren HDP ise Kasımda barajı, gerileyerek geçmiştir. Tercihlerdeki dalgalanmaların, partilerin aldığı oy sayılarına yansımaları tablodaki görüldüğü gibidir:

Tablo 3: Seçimlerde Alınan Oy Sayılarının Karşılaştırılması

Seçim Tarihi	2011	Haziran 2015	Kasım 2015
Ak Parti	21.399.082	18.867.411	23.681.926
CHP	11.155.972	11.518.139	12.111.812
MHP	5.585.513	7.520.006	5.694.136
HDP	-	6.056.489	5.146.085

Ak Parti, 5 ay içerisinde oylarını ortama 4 milyon 800 bin civarında arttırırken, CHP'nin oy artışı yaklaşık 5 yüz 90 bindir. MHP ise oylarının bir

milyondan fazlasını kaybetmiştir. HDP'nin kaybı da bir milyona yakındır. Sonuçlardan görüldüğü gibi, Haziran'daki oy hareketliliği, Kasım'da da kendini göstermektedir. İller bazında bakıldığında ise (bkz. Anık, 2015: 16-18) Ak Parti'nin tüm illerde oy arttırdığı görülmektedir. CHP'nin oyları bazı illerde artarken, bazı illerde azalmıştır, fakat diğer partiler gibi keskin bir yükseliş ya da düşüş yaşadığı söylenemez. MHP neredeyse her ilde oy kaybederken, çoğunluğunda aldığı oylar Haziran seçiminin neredeyse yarısına düşmüştür. Oy arttırdığı sadece iki il bulunmaktadır. Bunlar Ardahan ve Kırıkkale'dir. Oy arttırmasına rağmen buralarda da en fazla oy alan parti Ak Parti olmuştur. HDP ise hemen hemen her ilde oy kaybederken yalnızca 4 ilde oyunu arttırmıştır. Bunlardan Ağrı, Diyarbakır ve Şırnak zaten HDP'nin birinci parti çıktığı illerdir. Hatay'da sonuncu parti olmakla birlikte, çok az da olsa oy arttırdığı illerden olmuştur.

Nasıl ki 5 ayda % 9'luk bir artış üzerinde tartışılması gereken bir gelişmeysen, en az onun kadar dikkat çeken bir diğer konu da Haziran'da başka partilerin aldığı illeri, Kasım'da Ak Parti'nin kazanmış olmasıdır. İlde parti bazındaki oy değişimlerinden 3'ü CHP'den, 1'i MHP'den Ak Parti'ye kaymıştır. Eskişehir, Mersin ve Zonguldak'ta Haziran seçimlerinde birinci parti CHP olurken, Kasım seçimlerinde bu illerde Ak Parti birinci çıkmıştır. Aynı şekilde MHP'nin birinci parti olduğu Osmaniye, Kasım seçimlerinde Ak Parti'nin olmuştur. Böylece İç Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinden 4 il, Haziran seçimlerinde CHP ve MHP'ye aitken, Kasım'dan sonra seçim haritasında sarı boyalı illere dahil olmuştur.

7 Haziran nasıl ki 13 yıllık bir istikrarın kırılmasına karşılık gelerek öncekilerden farklı bir genel seçim sonucu ortaya koyduysa, aynı şekilde 1 Kasım da sonuçlarıyla en az onun kadar üzerinde durulması gereken bir sonuç çıkarmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk kez erken seçim arası bu kadar kısa olurken, aynı zamanda bu kadar kısa sürede dengelerin değiştiği görülmüştür. % 9 oranında oy kaybeden Ak Parti, 5 aylık süre içerisinde kaybettiği oyları ve milletvekili koltuklarını geri almayı başarmıştır. CHP kaybettiği % 1 oranındaki oyları geri alarak kemikleşmiş oranına dönmüştür. Haziranın kaybedenleri oy arttırırken, kazananları olan MHP ve HDP, Türkiye genelinde oy ve buna paralel olarak milletvekili koltuğu kaybetmiştir. Seçmenin bu hareketliliğine şüphesiz ki Haziran seçiminden önce meydana gelen gelişmeler, ekonomik gidişat, iktidarın sistem değişikliği isteği, muhalefet

partilerinin yeni vaatleri etkili olmakla birlikte, seçim sonrasında koalisyon hükümetinin kurulamaması, partilerin tavrı, yaşanan terör olayları, seçmenin gelecekle ilgili belirsizlik içine girmesi erken seçimin sonuçlarına tesir etmiştir.

Yukarıda detaylandırdığımız gibi, Haziran seçimine etkisi olabilecek gerek ekonomik, gerek toplumsal gerekse politik sahada meydana gelen bir dolu gelişme ve değişim yaşanmıştır. Bunlardan en belirginleri, kurulmasından kısa bir süre sonra başlayan ve yıllarca devam eden Recep Tayyip Erdoğan liderliğinin sonlanması, seçimlere ilk kez değişen liderle girilecek olmasıdır. Ancak bu değişimin direkt olarak seçime etki ettiğini söylemek, neden ve sonuç olarak göstermek mümkün görünmemektedir. Lider değişimi, Davutoğlu'nun performansının ve liderlik özelliklerinin seçime ne denli etki ettiğini belirlemenin ötesinde farklı unsurlar ortaya çıkarmıştır. İlk olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, parti üzerindeki etkisinin devam etmesi, hükümetin hemen hemen her adımına müdahil olması, tarafsızlık sorununu ortaya çıkarmıştır. Dolaylı olan müdahaleler, olaylar bazında doğrudan etkiye dönüşmüş ve zaman zaman liderler arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Son sözü söyleyen Erdoğan olunca, Davutoğlu'na muhalefet partileri tarafından "kukla" gibi benzetmeler yapılmış, bu aynı zamanda başbakanlık makamı için seçmen nezdinde itibar kaybettiren bir etken olmuştur. Davutoğlu'nun bu minvalde iyi yönetemediği bir süreç de başkanlık sistemiyle ilgilidir. Davutoğlu, meydanlarda, basın kuruluşlarında, yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin başkanlık sistemine geçmesi gerektiğini dile getirmiş, seçimden sonra kendi makamının ortadan kaldırılması için seçmenden yetki istemiştir. Cumhurbaşkanı'nın tarafsız olmaması eleştirilirken, Erdoğan başkanlık sistemi konusunda ısrarcı olmuş, Davutoğlu en az onun kadar sistemin gerekliliğini anlatmıştır. Sistemin nasıl işleyeceği, Türkiye'ye uyup uymayacağı seçmen nezdinde bulanıklaşmıştır. Her alanda son tahlilde cumhurbaşkanının kararının geçerli olmasına rağmen mevcut sistemin ve çift başlılığın sorun teşkil ettiğinin savunulması, daha ne kadar yetki sınırlılığı konusunda soru işaretleri yaratmıştır.

Dolmabahçe mutabakatı konusundaki anlaşmazlıklar, çözüm sürecinin akıbetinin belirsizliği, Kürt seçmenin Ak Parti ile arasına mesafe koymasına yol açmıştır. Böylece, Kürt seçmenin bulunduğu bölgedeki oylar, senelerdir Ak Parti'de yoğunlaşırken Haziran seçiminde HDP'ye yönelmiştir. Barajı geçerek seçimin

kaderinde büyük etkiye sahip olan HDP'nin başarısında, Ak Parti'nin oy kaybetmesinde Kürt seçmenin iki yönlü etkisi bulunmaktadır. İlk olarak Kürt bölgelerini temsil eden adayların bu sefer seçime bağımsız adaylar olarak değil, parti olarak katılması olmuştur. Kürt seçmen, güçlü bir siyasi parti tarafından temsil edileceğine ikna edilmiştir. Diğer etken ise çözüm sürecinin duraklatılması olmuştur. Yani Kürt seçmen, çözüm süreci yolunda gitmediği için karar değiştirirken kamuoyunda ses getiren, yükselen bir parti olan HDP'yi en yakın alternatif olarak görmüştür.

HDP'ye yönelen seçmen gruplarında çoğunluğu oluşturanlardan biri de gençler olmuştur. Buna göre ilk kez oy kullananlar HDP'ye yönelirken, barajı geçmesine katkı sağlayan diğer bir seçmen grubu da daha önce sandığa gitmeyen, katılımında bulunmayan seçmenler olmuştur. Meclise giren diğer 3 parti son genel seçimlerde mevcut olmasına rağmen seçmenin bir kısmının bunlardan hiçbirini tercih etmeyip sandığa gitmemesi, sonuçların değişeceğine inanmaması olarak yorumlanabilir. Nitekim genel, yerel ve halk oylamalarında Ak Parti'den başka bir seçeneği deneyimlemeyen seçmenin sandığa olan umudunun kırılması muhtemeldir. Haziran seçimlerinin atmosferi, yeni bir partinin yarattığı rüzgar, oy kullanmayan bu seçmeni sandığa yönlendirmiştir. Ak Parti, ilk kez oy kullanan ya da daha önce katılımında bulunmayan seçmeni yakalayamamıştır. Bunda şüphesiz ki her alana sirayet eden kontrolcü bir iktidar anlayışının yanı sıra seçim döneminde kullanılan dilin etkisi bulunmaktadır. Yıllarca süregelen “biz-onlar” söylemi, özellikle Gezi döneminde eylemcilerle karşı karşıya bırakılmak istenen Ak Parti seçmeni ve bu eyleme alternatif olarak düzenlenen “Milli İrade Mitingleri” gibi ayrışma hamlelerine seçim döneminde de sık sık rastlanmıştır. Ak Parti, 400 milletvekili isterken yeni seçmenleri kazanma gerekliliğinin üzerine çok gitmemiştir. İktidarı döneminde yapılan hizmetler sık sık gündeme getirilmiş, yerleşik seçmene yönelik kampanyalar düzenlenmiştir. Ak Parti, yeni seçmen gruplarını kazanamadığı gibi, yerleşik seçmenin de önemli bir kısmını uzaklaştırmıştır.

Haziran seçiminde Ak Parti'ye oy kaybettiren hamleler başkanlık sisteminin muğlaklığı, çözüm sürecinin çıkmaza girmesi, kendi seçmeni olmayanlara ayrışmacı dil kullanılması, her alana müdahil olan yönetim anlayışı olmuştur. Diğer yandan işsizlik artarken ve ihtiyaçlar gittikçe pahalılaşırken iktidarın sınırsız harcamaları,

muhalefet partileri tarafından fazlasıyla işlenmiş, seçmene aktarılmıştır. Bu gibi gelişmelerden sonra seçmenin büyük bir kısmı tercih değişikliğine giderek 13 yıllık iktidarı sonlandırmıştır. Bunca yıldan sonra ilk kez, hükümet politikalarından memnun olmayanlar ve muhalefet partileri için yeni bir hükümetin kurulma olasılığı ortaya çıkmıştır. Bu fırsatı partilerin nasıl kullanabildiğini ya da kullanamadığını yukarıda etraflıca değerlendirdik.

Koalisyon hükümetinin kurulamamasında partilerle uzlaşının sağlanamaması kadar Ak Parti'nin yeniden tek başına iktidar olma isteğinin de payı bulunmaktadır. Kurulmasından bu yana partinin bütüncül, istikrarlı ve güçlü bir algı yaratması bunu destekler niteliktedir. Nitekim Haziran seçiminin de ana eksinine sistem değişikliği, yani çift başlılık eleştirisi oturtulmuştur. Daha güçlü, daha uzun vadede, daha atak bir süreç için de bu vurgu sık sık yapılmıştır. Haziran öncesi koalisyon ihtimalleri değerlendirilirken de geçmiş dönemlerdeki koalisyon hükümetleri ve o dönemde yaşanan olumsuzluklar sık sık hatırlatılmıştır. Seçimin ertesi günü iktidara yakın gazeteler tarafından tek çözüm erken seçim gibi lanse edilmiştir. Koalisyon görüşmeleri sürerken Ak Parti temsilcileri tarafından olabildiği kadar erken bir şekilde hükümetin kurulmak zorunda olduğu tekrarlanmış, erken seçim sürekli gündemde tutulmuştur. İktidarın erken seçimde ısrarcı olması ise tek başına iktidarın, ancak yeni bir seçimle sağlanacak olmasıyla açıklanabilir. Ancak sadece seçimin yeniden yapılması tek başına iktidarı elde etmeye yetmeyecektir. Üstelik 5 aylık süreç, bu hedef için oldukça kısadır. Bunun için kaybedilen seçmenin hızlı bir şekilde kazanılması elzemdir.

İki seçim arası 5 aylık süreç, Ak Parti'nin kaybettiği seçmen kitlesini geri kazanmasına yönelik yoğun stratejik hamlelerle geçmiştir. Buna değinmeden önce oy hareketliliğinde etkisi olan diğer partilerin bu süreçteki tutumlarından söz etmekte fayda bulunmaktadır. Ak Parti, Kasım seçimlerinde % 9'luk artış yaparken, şüphesiz ki diğer partilerin kazandığı oyları onlardan uzaklaştıracak gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar bizzat partilerin tutumları olmakla birlikte, partilere ve liderlere yönelik algılar da etki etmiştir.

Oy hareketliliğine etki eden partilerden biri olan HDP, Haziran seçimlerinde iyi bir çıkış yakalamasına rağmen, Kasım seçimlerinde düşüşe geçmiştir. Parti eş genel başkanı Demirtaş'ın nitelendirdiği "emanet oylar", âdeta yerleşik olmadığını

göstermiştir. Türkiyelileşerek daha geniş seçmen kitlesine ulaşma ideali gerilemiştir. Bunda öncelikle partinin terör örgütü ile ilişkilendirilmesinin bir türlü son bulmamasının etkisi vardır. Seçimden sonra HDP'nin terör örgütü üzerinden yıpranması, Demirtaş'ın emanet oy açıklaması ile başlamıştır. Örgüt yöneticilerinden bu açıklamaya tepki gelince eş başkan, açıklamasını düzeltmiş ve bu hamle PKK'nın sözünün dinlendiği yönünde sık sık gündeme getirilmiştir. Bu dönemde HDP'nin terör örgütüyle bağı olduğu eleştirilerine eş genel başkan Figen Yüksekdağ yıllarca tartışılacak bir yanıt vermiştir:

Biz sırtımızı Rojava'ya yaslıyoruz. Biz sırtımızı Kobani'ye yaslıyoruz. Biz sırtımızı IŞİD adını verdiğiniz o karanlık çeteye karşı mücadele edenlere yaslıyoruz. Biz sırtımızı YPG'ye, YPJ'ye ve PYD'ye yaslıyoruz. Bunu söylemekte, bunu savunmakta hiçbir sakınca görmüyoruz ... Sırtımızı kime yasladığımızı çok net söylüyorum ve bundan sonra da yaslamaya devam edeceğiz.¹⁴²

Bahsi geçen YPG, 2003 yılında kurulmuş olup, kadın kanadını YPJ, silahlı örgütünü ise PYD oluşturmaktadır. Hakim olunan bölgelerde Öcalan'ın doktrini uygulanmaktadır.¹⁴³ YPG, Türkiye'de ve birçok ülkede terör örgütü olarak tanımlanmaktadır. PYD, Yüksekdağ'ın belirttiği gibi terör örgütü IŞİD ile Kürt bölgelerinde çatışmaktadır.

5 aylık süreç içerisinde askerin, polisin ve sivillerin hedef alındığı terör olayları bu iki terör örgütü tarafından gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır mitinginde IŞİD saldırısından sonraki ilk gelişme KCK'nın ateşkesi bitirmesi ve eyleme geçeceğini açıklaması olmuştur. Ardından, IŞİD tarafından kuşatılmış olan Kobani'ye yardım götürmek amacıyla toplanan gruba IŞİD saldırı düzenlemiştir. Daha sonra iki polis, uyurken vurularak şehit edilmiştir. Saldırının PKK tarafından üstlenildiği yayılırken, yerel örgütler tarafından düzenlenmiş olabileceği açıklanmıştır. Gelinek noktada barış çağrısı için miting düzenlenmiş ve alanda IŞİD tarafından canlı bomba eylemi gerçekleştirilmiştir. Art arda yaşanan bu terör olayları önlenemedikçe, örgütlerin misillemeleri sürmüştür. Suriye bölgesinde yaşanan silahlı çatışmalar, biçim değiştirerek Türkiye'de şehirlere taşınmıştır.

¹⁴² Video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=PvSMOAzWC48>, (05.04.2018).

¹⁴³ DW, "YPG PKK İle Ne Kadar Bağlantılı", 22.01.2018, <http://www.dw.com/tr/ypg-pkk-ile-ne-kadar-ba%C4%9Flant%C4%B1%C4%B1/a-42261886>, (05.04.2018).

Tam da böylesi kayıpların yaşandığı ve hassas bir dönemden geçildiği süreçte, Yüksekdağ'ın yaptığı açıklamalar, HDP'nin terör örgütüyle anılmasına yol açmıştır. Kamuoyunda bu açıklama “sırtımızı PKK'ya yaslıyoruz” şeklinde anılmıştır.¹⁴⁴ Esasen Haziran seçimlerinde de PKK'nın ileri gelenlerinin yakın akrabaları HDP'den milletvekili adayı gösterilmişler ve seçilmişlerdir. Ancak o dönemde HDP'nin yakaladığı hava, sempatik çizgisi ve vaatleriyle seçimde bir şans verme arzusu yaratmış, Demirtaş da bunun farkındalığıyla gelen oyları emanet olarak nitelendirmiştir. Nitekim HDP'nin bu süreçte terör örgütleriyle gündemden düşmemesi Haziranda kazanılan imajı zedelemiştir. Belirli bölgelerde HDP hakimiyeti devam ederken, Türkiye genelinde alınan oylarda düşüş yaşanmıştır. İlk kez oy kullanan gençler, sandığa gidenler, salt hükümetten hoşnut olmadığı veyahut başkanlığı başat sloganı yaptığı için HDP'ye evet diyen oylar, yine bir hareketlilik içine girerek tercih değiştirmiştir.

Haziranın kazançlı diğer partisi MHP ise sonuç açıklanır açıklanmaz başlayan uzlaşmaz tavrını 5 aylık süre boyunca sürdürmüştür. MHP, yükselişe geçtiği Haziran seçiminde söylemlerini, hükümet eleştirisi üzerine kurmuştur. Başkanlık sistemi, sarayın harcamaları, işçi ölümleri başat konuları olmuştur. Yeni projelerden ziyade MHP'nin bu çıkışları dikkat çekmiştir. Diğer yandan en az bunlar kadar çözüm süreci de hedefinde olmuştur. Böylece çözüm sürecinden başından beri memnun olmayan milliyetçi oylar, alternatif olarak MHP'ye yönelmiştir. CHP'nin daha ılımlı tavırları, HDP'nin barajı geçmesine yönelik herhangi bir olumsuz tutum içerisinde olmayışı, bu seçmen grubu için MHP'yi kaçınılmaz kılmıştır. Ancak bu denli iktidar eleştirisi kullanan MHP'nin, eline geçen koaliyon fırsatını kullanamaması, başından sonuna kadar itirazcı bir tutum benimsemesi, ona oy veren seçmeni uzaklaştırmıştır. Seçim gecesi yaptığı açıklamalardan sonra dahi MHP'nin bu tavırla yoğun bir oy kaybına uğrayacağı konuşulmaya başlanmıştır. Çünkü Ak Parti'nin tek başına iktidarına son vermenin tek yolu, bu koşullarda yalnızca koalisyon hükümetiyle mümkün olacaktı. Ancak hiçbir seçeneği değerlendirmeden ortaya konulan erken seçim, Ak Parti'nin yeniden tek başına iktidarının yegâne yoluydu. Nitekim bu anlamda kilit bir parti olan MHP, kendisine gelen teklifleri reddederek yeniden Ak Parti iktidarının oluşmasına çanak tutmuştur. Haziran seçiminde iyi bir çıkış yakalamış olan MHP, 5 aylık süre

¹⁴⁴ Birçok medya haberinde ve videolarda açıklama, bu şekliyle verilmektedir.

içindeki tutumlarıyla, kendisine oy veren seçmeni hayal kırıklığına uğratmış ve gelen oyları kaybetmiştir.

Ses getiren ve önceki kampanya çizgilerinden ayrılan söylemleriyle CHP Haziran seçimlerinde 1 puanlık oy kaybetmiştir. 5 aylık süreç içerisinde ise genel olarak ılımlı bir tavır sergilediği söylenebilir. 2015 genel seçimlerinin nispeten hareketsiz oy oranı, CHP’de görülmektedir. Diğer üç partide keskin düşüşler ya da yükselişler görülürken CHP, haziranda eriyen oylarını, kasımda geri almıştır. Bu anlamda partinin ve temsilcilerinin sürece etkisini değerlendirmek, oylara yansımadığı için ancak genel hatlarıyla mümkün olabilmektedir. Öyle ki, Haziran seçimine kapsamlı bir çalışmayla girilmiş, bu çalışmalar CHP’ye olmasa bile HDP’nin barajı geçmesi için kullanılan araçsal oylara dönüşmüştür. CHP uzamayan fakat aynı zamanda kısalmayan seçmen tabanıyla mevcut durumunu korumaya devam etmiştir.

Ve Ak Parti... Tarihte bir rekora tekabül eden seçim başarıları ilk kez Haziran seçimlerinde kesintiye uğramıştır. Başkanlık önerisi, “daha güçlü bir Türkiye”nin, ancak sistem değişikliği ile sağlanabileceği, geçmişte yapılan hizmetlerin sürdürüleceği, ekonomik büyüme anlatımları, seçmen nezdinde ikna edici olmamıştır. Tek başlı bir yönetim şekli tahayyül edilirken, önceki iki başlı iktidar bile mümkün olmayınca erken seçim kaçınılmaz görülmüştür. Ancak 5 ay, kaybedilen büyük bir oranı geri kazanmak için oldukça kısa bir süredir. Bu yüzden Kasım seçimlerinde partilerin kampanyalarından ve vaatlerinden önce hızlı bir şekilde etki edebilecek hamleler ön planda tutulmuştur. Bunlardan ilki her zaman parti ve temsilcileri tarafından üzerinde durulan istikrar vurgusudur. Bu anlamda koalisyon ihtimali, önceki koalisyon dönemleri ve koalisyon hükümetlerinin başarısızlıkları hatırlatılarak erken seçimle ikame edilmiş, seçmen, yeniden tek başına hükümet kuracak iktidar fikrine alıştırmıştır. Diğer yandan tıpkı Bahçeli gibi her ihtimale olumsuz yaklaşılan bir tavırdan da uzak durulmaya çalışılmıştır. Böylece koalisyon görüşmelerinden sonuç alınamaması “bunlar biz olmadan ülke yönetemez” algısına dönüştürülmüştür.

Yaşanan terör olayları ve HDP’nin terör örgütleriyle anılmaya devam etmesi, partinin kolaylıkla yıpratılabilmesinin de yolunu açmıştır. Oy kaybının en büyük sebeplerinden HDP’nin düşüşe geçme süreci, Ak Parti tarafından iyi değerlendirilmiştir. HDP, buna fırsat verecek unsurlardan sıyrılmazken, terör örgütü ile olan tüm söylem ve bağlantılar seçmene sık sık hatırlatılmıştır. PKK, IŞİD, PYD,

YPG gibi örgütlerin 5 ay boyunca gündemde olması, bir kafa karışıklığının da sebebi olarak gösterilebilir. Öyle ki, seçmenin Suriye’de IŞİD ve PYD arasında olanları, HDP’nin Rojava ve Kobani süreçlerinde olayların neresinde durduğunu, Ak Parti ile yürütülen çözüm sürecinin niçin bozulduğunu, terörün neden bu kadar yoğun bir şekilde Türkiye şehirlerine taşındığını tam olarak nasıl algıladığı muğlaktır. Aynı zamanda bu süreçte terör operasyonları ve gözaltı süreçleri de yaşanmıştır. Olayların yüzeysel görünümü ise büyük bir terör tehdidi ve Ak Parti’nin bununla baş edebilecek tek güç olduğu şeklindedir. Cumhurbaşkanının, istedikleri milletvekili sayısına ulaşmaları halinde ülkenin huzur ortamına kavuşacağını ve başbakanın da iktidar olmamaları halinde terör çetelerinin kol gezeceğini söylemesi, bu savı kanıtlar niteliktedir.

Kasım seçimlerine girerken Ak Parti için en önemli husus tekrar iktidar sahibi olabilmektir. Ancak bunu yeniden sağlamanın yolu ne geçmiş icraatları hatırlatmaktan, ne de gelecekte yapılacak hizmetlerden bahsetmekten geçmekteydi. Bu yüzden yapılması gereken, ekonomik temelli söylemlerden sıyrılıp tartışmaları hemen sonuç verecek bir eksene taşımaktır. Ak Parti bu anlamda Kasım seçimlerine girerken yeniden başarılı olabilmek için söylemlerini güvenlik politikaları üzerinde konumlandırmıştır. İçinden geçilen hassas dönemde diğer partilerin kurtarıcı olamayacağına seçmeni inandırmıştır. Buna göre mevcut durumun düzeltilmesinin ve çokça vurgu yapılan istikrarın sağlanabilmesinin tek tedarikçisi olarak kendini ortaya koymuştur.

Ak Parti seçmeni, 2002’den beri oy veren seçmenin çoğunluğunu oluşturmuş, seçimden seçime niceliksel olarak artış göstermiştir. Bu seçmen grubu Ak Parti’de, hem tutumlarına karşılık bulup, bağlılık oluşturmuş hem de Ak Parti, ortalama seçmenin beklentisini, hoşnutsuzluklarını, tarihe olan algısını derinlemesine çözümleyerek bu seçmene yönelik söylem ve politika belirlemiştir. Parti ile ve ona destek veren seçmenle olan bu karşılıklı etkileşim yıllarca güçlü bir bağ ile sürdürülmüştür. Seçmenin partiye olan bu aidiyeti parti kimliği modeliyle açıklanmalıdır. Seçmen, her şeyden önce partiye psikolojik bağlılık geliştirmiş ve “Ak Partili” olmak adına, diğer seçmenlerden ayrılacak davranış örüntüleri oluşturmuştur. Buna istinaden partiden gelen her hamleyi de neden sonuç ilişkisi içerisinde çözümlemeye ihtiyaç duymaksızın benimseme, inanma, destekleme, propaganda yapma yoluna gitmiştir. Nitekim son yıllarda gerçekleşen Gezi Direnişi, Soma maden

kazası, yolsuzluk operasyonları gibi, partiyi olumsuz etkileyecek hiçbir olayda seçmen koşulsuz desteğini esirgememiştir. Bu yaklaşıma göre seçmenin, partisinden kolaylıkla vazgeçmesi, onu sorgulaması, tutumlarını değiştirmesi oldukça güçtür. Nitekim yıllardır tercihler sabitlenmiştir. Fakat 7 Haziranda, etraflıca değerlendirdiğimiz seçime etkisi olan unsurlar seçmenin bir kısmında tercihlerini dalgalandıracak etkide olmuştur. Ak Parti'deki yeni dönem, lider değişikliği ve parti bütünlüğünün bozulması, yeni alternatiflerin seçmen tarafından görünür olması bu tutumlara ket vuran etmenlerdendir. Diğer yandan Ak Parti, kurulduğu dönemde işsizliği, gelir dağılımındaki uçurumları ortadan kaldırma gibi vaadlerle yola çıkmasına, yıllarca ekonomide istikrar algısı yaratmaya çalışmasına rağmen söylemleri kadar olumlu yönde etkide bulunamamıştır. Bağlılığı bu yönde zedelenen seçmen, Ak Parti açısından yeterli görülüş ve salt kendi seçmenine yönelik seçim politikaları belirlemeye devam edilmiştir. Haziranda kaybedilen seçmen, 5 aylık süre içerisinde yaşanan gelişmelere istinaden, koalisyon ve terörün yaratabileceği olumsuzlukların yarattığı korkuyla yerleşik tutumlarına geri dönmüştür. Bu anlamda Ak Parti'ye seçim kazandıran seçmenin oy verme davranışını belirleyen motivasyon parti kimliği yaklaşımı ile örtüşmektedir.

Oy verme davranışını, seçmenlerin içinde bulundukları sosyal gruplar üzerinden açıklayan sosyolojik yaklaşım ile HDP seçmeninin motivasyonunu anlamak mümkündür. Bu motivasyon, hem parti hem de seçmen arasındaki karşılıklı etkileşim ile kurulmaktadır. Detaylandırığımız gibi HDP söylemlerini, kimlikleri önceleyen gruplar üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu gruplar seçim sürecinde kolektif hareket etmişler, destek ve eleştiri noktasında ortak tutum benimsemişlerdir. HDP seçmeni içinde yer alan diğer bir kesim ise kendini herhangi bir kimlikle öncelemeyen fakat mevcut iktidarın değişimi isteğiyle, HDP'nin barajı geçmesinin dengelere olan etkisinin farkındalığıyla stratejik davranarak oy kullanan seçmenler olmuştur. Oy verme davranışlarını rasyonel yaklaşımla açıklayan bu modele göre seçmen, çıkarlarına en uygun düşen hamleleri gerçekleştirmektedir. HDP'ye oy veren ve "emanet oy" diye adlandırılan bu seçmen grubu niceliksel hesaplar yaparak partinin meclise girmesinin iktidar değişikliğiyle sonuçlanacağını düşünerek tercihini bu yönde kullanmıştır. Ancak rasyonel tercih de, bu seçmen grubunun oy verme davranışına etki

eden faktörleri tam olarak karşılayamamaktadır. Çünkü rasyonel tercih, aynı zamanda ekonomik temelli çıkara yönelik davranışları da barındırmaktadır.

CHP ve MHP için ise nispeten daha eski partiler olmaları sebebiyle kemikleşmiş seçmen kitlelerine sahip oldukları söylenebilir. Bu anlamda tam olarak olmasa da parti kimliği modeliyle az da olsa örtüşen bir yapıya sahiplerdir. Ancak bu üç model, hem CHP ve MHP seçmeninin hem de HDP ve Ak Parti seçmeninin oy verme davranışlarındaki hamlelerini, bazı yönleriyle örtüşse bile, tam anlamıyla açıkladıkları söylenemez. Oy verme davranışı salt tek bir niteliğe bağlı olarak açıklanamayacak kadar kozmopolit bir yapı segilemektedir. Parti kimliği modeli, oy verme davranışlarını yalnızca geçmişten gelen ve yerleşik tutumlar ile, sosyolojik model yalnızca çevresel koşullardan hareket etmesi ile, değerlendirmeleri eksik bırakmaktadır. Rasyonel yaklaşım ise araçsallık bazında seçmen davranışlarıyla örtüşse de bu davranışları ekonomiye indirgemesiyle tam manasıyla karşılık bulamamaktadır. Türkiye seçmeni, partiye ve her şeyden önce liderine bağlılık duyan, konjonktürden etkilenebilen fakat yine de kolaylıkla tercih değiştiremeyen, yerleşik tutumlarının ağır bastığı bir özelliكتir.

Türkiye’de seçmenler, erken seçimleri, darbelerle son bulan yönetimleri, koalisyon hükümetlerini çokça deneyimlemiştir. Bu sık değişimlerden sonra ilk kez bu denli uzun vadede bir iktidar sürecine tanıklık edilmiştir. Haziran seçiminde mevcut yönetimden hoşnut olmayan, politikalarını eleştiren, yeni bir hükümet deneyimlemek isteyen seçmen tercih değişikliğine gitmiştir. Ancak seçmenin partilere verdiği bu fırsat değerlendirilememiş, sonuç alınamamıştır. Aynı zamanda Türkiye terör sarmalının içine sürüklenince seçmen, erken seçimdeki tercihlerini önceden düşüncelerine yerleşen tutumlarından yana kullanmıştır. Buna göre önceden olduğu gibi Kürt seçmeni temsil eden siyasilerin terörle bağı olduğu yargısı yeniden vuku bulmuştur. MHP’nin söylemden öteye gitmemesi, muhalefetten başka bir icraat amacı gütmemesi, yerini korumakla yetinmesi, iktidara gelmesinin mümkün olmaması da bu yerleşik yargılardan biridir. CHP ise hem olumlu hem de olumsuz anlamda, ona karşı geliştirilen katılaşmış kanaatlerle yerini korumaya devam etmiştir. Buna göre her ne kadar eleştiriye tabi tutulsa da alternatif bulamayarak ve bir geleneğe dönüştüğünden seçmeni CHP’den vazgeçmemektedir. Diğer yandan yine CHP’ye karşı geçmişten gelen olumsuz algılara sahip seçmen, bu partiye yönelememektedir. Gelgelelim, bu

hayret veren ve heyecan yaratan süreç kısa süreli bir oy hareketliliği yaratmıştır. Seçmen, yıllardır değişmeyen kararlarına, partilere ve temsilcilerine karşı geliştirdikleri tutumlarına geri dönmüştür.

Kışlalı'nın yıllar önce seçimler üzerinden yaptığı bir değerlendirme, bugün hâlâ geçerliliğini korumakta, üstelik Türkiye seçmeninin bugünkü alışkanlıklarını özetlemektedir: “... Türkiye gibi ‘geçiş halindeki toplumlarda, ‘istikrar’ gelişmiş demokrasilerden çok daha önemlidir” (1995: 170). Ve seçmen, Kasım seçimlerinde 5 aylık sürecin ileride yaratacağı belirsizlikten çekinerek tercihini önceden edindiği düşüncelerinden yana kullanmıştır. Kasım 2015 seçimleri, sistem değişikliği vehayut hoşnutsuzluk yaratacak unsurlara rağmen, “istikrar” diyen verilerle bir 4 yılı daha, aynı iktidarla sürdürme kararıyla sonuçlanmıştır.

SONUÇ

İnsan topluluklarının belirli bir düzen oluşturabilmek adına söz sahibi olmaları, kendi yöneticilerini tayin etmeleri tarihte yüzlerce yıl öncesine dayanan eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan'ın kalabalık meydanlarında görüşlerini belirten, şikayetlerini ileten, oylamalara katılan halk, sınırlı da olsa statü ve kimlik olarak yurttaşlığın, siyasal katılımın ilk örneklerini vermiştir. Çağlar boyunca siyaset ve katılım, insanlık tarihini belirleyen çatışmaların ve gelişimin dinamiğini oluşturmuştur. Tanımı gibi örnekleri de çeşitli olan demokrasi ise bugünkü formuna ulaşırken, herkes için eşitlik, çoğunluğun kararının esas alınması temel bileşenlerini oluşturmuştur. Tarihi belirleyen, savaşırlara yol açan, devrimler yapan, kitleleri yok eden ya da devamlılığını sağlayan, ihtiyaçları temin eden siyasal yönetim çoğunluğun kararıyla iktidara taşınmış, yine çoğunluğun kararıyla iktidardan alınmıştır. Seçmenlerin bu potansiyelleri, seçimleri gitgide üzerinde profesyonel çalışmaların yapıldığı bir alan haline getirmiştir. Öyle ki, seçimler ve sonuçları belirleyen seçmenler akademik disiplinlerin yanı sıra, kazanma gayesi taşıyan politikacıların yakinen ilgilendiğı olgulara dönüşmüştür. Seçim dönemleri, politikacıların ve bunlarla bağlantılı çıkarları olanların manipölasyon süreçlerine, seçim öncesi söylenen fakat gerçekleştirilemeyecek vaadlere, siyasal iletişimcilerin ve ajansların yetkinlikle tepeden tırnağına destek verdiğı dönemlere karşılık gelmiştir.

Sonuçları itibarıyla dönemin politik rüzgarına yön veren seçimlerin, bugün hala ölkeler bazında önemi yadsınamaz. Seçmenlerin kararlarını etkileyebilmenin ya da tutumlarına neyin etki ettiğinin bilincinde olmanın ise sandıktan çıkan sonuca yön verebilmenin temel koşulu olduğı söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye'de gerçekleştirilen seçimler de tek parti dönemi tartışmalarıyla, çok partili döneme geçişle, iktidar değişimleriyle, liderlerin polemikleriyle daima tartışmalı ve renkli bir seçim tarihi ortaya koymuştur. Seçimler farklı sebeplerle çoğunlukla erken tarihe alınarak yapılmış, zamanında yapılan seçimler sayıca az olmuştur.

Türkiye'nin seçim tarihi başlı başına bir çalışma alanı olmakla birlikte son dönem gerçekleşen seçimler, geçmiş tarihten adeta farklılaşan bir yön çizmiştir. Öyle ki, art arda seçim kazanmanın yanı sıra oyları arttırarak seçimden çıkmak, ilk kez gerçekleşmiştir. Üstelik yerel seçimler ve halk oylamaları da genel seçimler gibi, tek bir partinin birinciliğı ve oy arttırımıyla sonuçlanmıştır. Tırmanan bu seçim başarısı, 2015

Haziran’a gelindiğinde düşüşe geçmiş, genel seçimler Ak Parti için oy kaybıyla sonuçlanmıştır. Buna koşut olarak tezimizin temel sorularından biri seçmenin tercih değişikliğine neyin etki ettiği üzerine kurulmuştur. Haziran seçimi sonrasında liderlerin ve parti temsilcilerinin tutumları, yaşanan gelişmeler, erken seçim kararı diğer bir odak noktamızı oluşturmuştur. Sonuçlarıyla en az Haziran kadar çarpıcı olan erken seçim ise öteki esas meselemizdir. Kasım seçimleri itibarıyla araştırmamız için yola çıktığımız sorulardan biri seçmenin bu kısa sürede hangi sebeplerle tutum değiştirdiğidir. Bu bağlamda tezimiz, Haziran seçimlerinde keskin oy dalgalanmalarına sebebiyet veren seçmenin beş ay içerisinde tekrar önemli oy hareketliliğine yol açan etmenleri araştırmaya yöneliktir.

Seçimleri incelerken, tezimizde kullandığımız yöntemden hareketle öncelikle konumuzu tarihsel sosyolojik perspektiften ele alarak ilerleme sağladık. Bu bağlamda aşama aşama ilerlerken, karşılaştırmalara başvurduk. Seçimleri ele almadan önce oy kullanan seçmeni, ondan da önce yurttaşlık kimliğini inceledik. Temel bileşenlerimiz birinci bölümümüzde bu başlıklardan oluşmakla birlikte bilinen ilk yurttaşlık örneklerini ve yurttaşlık kimliğiyle ilgili tartışmaları ele aldık.

Seçimleri incelemeyi önce, seçmenin katılım hakkının ve aynı zamanda yükümlülüğünün ifade ettiği anlamdan hareket ettik. Bu kapsamda şimdiki formunda olmasa da yönetimde söz sahibi olabilmenin, katılıma dahil olabilmenin mümkün olduğu Antik Yunan’a değinmeden, sonraki tarihsel süreci işlemeden günümüzü ele almak hem yöntemimize ters düşecek hem de çalışmamızı oldukça eksik bırakacaktı. Tarihsel olarak katılımı ilişkilendirilebilecek ilk bulgular Antik Yunan demokrasisinde yer almaktadır. Dönemin yurttaşlık kimliği, hem seçili kişilere tanınmış bir hak, hem de itina ile taşınması gereken bir yükümlülük niteliğindedir. Bu kimliğe sahip olmak için o topraklarda yaşamak yeterli değildir. Yurttaş olabilmenin ve kalabilmenin belirli koşulları bulunmaktadır. Roma yurttaşlığında ise Antik Yunan’a nazaran esnek bir model var olmuştur. Burada yurttaşlık kimliği hem doğuştan hem sonradan kazanılabilmektedir. Ortaçağ’a gelindiğinde ise o döneme kadar olanki yurttaşlık kimliğinin anlamı ekarte edilmiş, siyasal katılım ve dünyevi yönetimden ziyade öte dünya öncelenmiştir. Yurttaşlık kimliği esas anlamına, sınırları tanımlanmış ulus-devlet ile birlikte ulaşmıştır. Böylece yurttaşlık, siyasal olarak tanınmış bir toprak üzerinde yaşayan ve devletle karşılıklı bağı olan bir statüyü ifade

etmiştir. Günümüzde siyasal katılıma dahil olan, kendi yöneticisini tayin eden seçmenler, eşitlik ilkesini esas alan modern yurttaşlık kavramına haizdir. Modern yurttaşlıktan önceki modeller, toplumun tümünü kapsamamıştır. Belirli etkenlere göre statü, belirli kişilere bahşedilirken birçok grup bu kimlikten alıkonulmuştur. Bu sebeple nasıl ki demokrasinin ilk örneği Antik Yunan’da görülürken katılım tüm halkı kapsamamışsa, yurttaşlık da antikiteye uzanırken bugünkü anlamında örnekler ortaya koymamıştır. Modern yurttaşlık, devrimlerin esasını oluşturan eşitlik ilkesiyle oluşmuştur.

Yeni bir kimlik formunun ortaya çıktığı bu dönemlerde her ne kadar Osmanlı’da köklü değişimler olmasa da yurttaşlık ve dolayısıyla siyasal katılımı ilgili tartışmalar ve gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Batıda yaşanan gelişmelerden geri kalan Osmanlı’nın reformalara yönelmesinin en belirgin sebebi toprak kayıpları olmuştur. Toprak kayıpları ise Osmanlı’yı, güç kaybının sebeplerini askeri alanda aramaya sevk etmiştir. İlk reformlar askeri alanda gerçekleşse de Osmanlı topraklarındaki bozulmalar devam etmiş, reformların yönü eğitime, sınırlar dahilinde yaşayan tebaanın ihtiyaçlarına dönmüştür. Bu anlamda ilk adımlar padişah ve tebaa arasındaki ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgili olmuştur. Müslüman tebaa, bu düzenlemelerle birlikte birer Osmanlı uyruğu sayılmaya başlamışlardır. Reformlar sınırlı olsa da, toplumun üyesi kişilerin statülerinin ilk kez tartışılır olması, üst üste düzenlemelerin yapılmaya çalışılması bakımından önem arz etmektedir. Diğer yandan siyasal katılımın I. Meşrutiyet ile birlikte, seçimlerin uygulanmasıyla görünür olması dikkate değerdir. Bunlar tam bir yurttaşlık kimliği ve siyasal katılım deneyimi olmasa da tartışmaların başladığı, devrimin dinamiğini oluşturan ortama karşılık gelmektedir.

Gerileme döneminde yaşanan tüm hoşnutsuzluklar cumhuriyetin ilanı ile giderilmiştir. Gelir durumuna ya da inanç eksenine göre belirlenen tüm imtiyazlar ortadan kaldırılmış, kişiler, ulusu oluşturan yurttaşlar olarak eşit sayılmışlardır. Ulusa, yönetimi tayin etme yetkisi verilirken, Meşrutiyet döneminde süregiden sınırlı katılım, herkese tanınan oy hakkı ile son bulmuş, kadınlara verilen oy hakkı ile katılımdaki cinsiyet ayrımı ortadan kaldırılmıştır. Türkiye cumhuriyetinin yurttaşlarına tanıdığı birçok haktan biri olan kadınlar için oy hakkı, bugün gelişmiş ülkeler arasında yer alan ülkelere çok daha önce verilmiştir. Türkiye bu anlamda ayrı bir yere sahiptir.

Türkiye’de seçim tarihi tek partili ve çok partili döneme geçiş olmak üzere ikilik oluşturmaktadır. Tek parti döneminde beş seçim, çok partili döneme geçişten bu yana on dokuz genel seçim yapılmıştır. Tezimizde incelediğimiz dönemin ana aktörlerinden olan Ak Parti iktidarı ise 2002 yılı itibarıyla siyasette aktif rol oynamaktadır. Ak Parti’nin politik tarih sahnesine çıktığı dönem, yeni kurulmuş bir partinin çok geçmeden iktidarı tek başına almasını anlamak açısından önem taşımaktadır. Nitekim bu dönem, 2001 ekonomik krizinin etkisi altında olan bir ülkenin, sonrasında siyasal kriz ortamının yaşandığı dönemine de karşılık gelmektedir. Katılımın diğer genel seçimlere nispeten az olduğu 2002 seçimlerinde, seçmenlerin neredeyse yarısı temsil edilmemiştir. Çünkü mevcut iktidardaki koalisyon partileri baraj altı kalmış, iki partili bir meclis oluşmuştur. Ekonomik ve siyasal kriz ortamının hakim olduğu bu dönemde, koalisyon hükümeti birçok tıkanıklığa çözüm getirememiştir. Ekonomik bozulmalar, çözümsüz kalışlar, siyasiler arasında gündemden düşmeyen anlaşmazlıklar, Ecevit’in güç kaybının bir diğer yönünü oluşturan sağlık sorunları koalisyon hükümetinin sonunu getirmiştir. Aynı zamanda bu dönem, koalisyon hükümetlerinin her daim başarısızlıklarla anılacak olmasının yolunu açmıştır. Nitekim koalisyon seçeneğinin olduğu Haziran seçimi sonrasında Ak Parti tarafından bu dönem sık sık referans olarak gösterilmiştir. 2002 seçimlerinde seçmen, mevcut koalisyon partilerinin daha fazla yönetimde kalmamasına kanaat getirerek tercih değişikliğine gitmiş ve daha önce İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevi yapmış olan Erdoğan’ın da kurucuları arasında olduğu Ak Parti’yi iktidara taşımıştır.

2002, 2007 ve 2011 genel seçimlerinde Ak Parti, sandıktan birinci parti olarak çıkmış, üstelik oylarını arttırdığı için Türkiye’nin seçim tarihinde bir ilke imza atmıştır. Bunun yanı sıra halk oylamalarında, yerel seçimlerde bu zaferi sürdürmeye devam etmiştir. 2015 yılına geldiğinde ise artarak giden seçim başarısı ilk defa kesintiye uğramış, birinci parti olsa da büyük oranda bir oy kaybıyla tek başına iktidarı kaybetmiştir. Sonuçlara etki eden birçok gelişme olmakla birlikte seçime girilen ekonomik, politik ve toplumsal ortamın da mahiyeti göz ardı edilemez.

Sonucu belirleyen önemli etmenlerden ilki 2014 yılında cumhurbaşkanının halk oylamasıyla seçilmiş olmasıdır. Yeni cumhurbaşkanı Erdoğan olurken, on üç yıl liderliğini yaptığı parti genel başkanlığına Davutoğlu getirilmiştir. Ak Parti

seçmenin, liderleri Erdoğan'a ne denli bağlı oldukları, ona ait olan her düşüncenin neden sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmeden hızlıca benimsenmesiyle görülebilmektedir. Lider değişimi, mevcut Ak Parti tabanını tutabilmek, kaybetmemek adına hassas bir dönemin başlangıcı olmuştur. Davutoğlu'nun aynı minvalde seçim başarılarını yakalayıp yakalamayacağı sorusu, lider değişiminin seçmen nezdindeki tercih değişikliğinde ortaya çıkacaktı. Ancak bu ihtimal, lider değişiminden sonra Erdoğan ve Davutoğlu'nun ikilik yaratan güçler olmaları koşuluyla değerlendirilebilirdi. Öyle ki, Haziran seçimi Ak Parti'nin salt bir lider değişimi ile değil, liderlerin kamuoyuna yansıyan tutumları üzerinden irdelenmiştir. Buna göre lider değişimi, seçmen için bir "yerine koyamama"dan ziyade, Ak Parti'nin yıllardır süregelen bütüncül yapısını zedeleyici gelişmeler ortaya çıkarmıştır. İki lider arasında birçok konuda fikir ayrılığı yaşanmış, son tahlilde olaylar Erdoğan'ın inisiyatifinde noktalanmıştır. Otoriter lider özelliklerini benimsemiş, çoğunlukla bu yaptırım gücünden hoşnut olmuş seçmen daha önce tek sesliliğine alıştığı bir partide çatlaklar oluştuğuna tanıklık etmiştir. Lider değişiminin bütüncül imaja olan zararından öte bir diğer sonucu da cumhurbaşkanının başbakana, parti işleyiş sürecine kısacası en aşağıdan en yukarıya kadar her alanda gerçekleştirdiği müdahalelerdir. Görüldüğü üzere seçimde Ak Parti'ye dair bir güç kırılması algısı oluşurken diğer yandan artan baskılar taraf olma/tarafsızlık belirsizliğini ortaya çıkarmıştır. Erdoğan, her ne kadar farklı bir cumhurbaşkanı profili oluşturacağını belirtse de seçimin başat unsurlarından olan başkanlık sistemi, bu gibi tutumlar sebebiyle gündeme, seçimde soru işaretleri yaratarak girmiştir.

Başkanlık sistemi, Davutoğlu'nun baskı altında olduğu eleştirilerini seçimde aydınlatacak sonuçlar ortaya koymuştur. Öyle ki, partisini seçimde birinci kılmak, iktidar olmak, başbakanlık görevini üstlenmek için seçime giren Davutoğlu'nun, seçildiği takdirde makamını ortadan kaldıracağını vaat olarak dillendirmesi genel seçimlerin doğasına, yapılış nedenine ters düşmüştür. Başbakan da dahil olmak üzere tüm kadrolar topyekûn sistem değişikliği için seferber edilmiştir. Tam da tarafsızlık tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde başkanlık sisteminin ne olduğu, nasıl bir inşa sürecinin gerçekleşeceği, Türkiye'nin bu sisteme uyum sağlayıp sağlamayacağı soruları yeterince cevaplanamamıştır. Seçimde Ak Parti için kayıba yol açan en önemli etmenlerden biri, şüphesiz ki sistem değişikliğini ana gündem olarak esas almalarıdır.

Görüldüğü üzere, çokça vurgulanan talep edilen değişiklik seçmenlerce kabul görmemiştir.

Oyların düşüşünde başat rol oynayan etmenlerden bir diğeri de hükümetin harcamalarıdır. Enflasyonun mevcudiyeti, su, elektrik, gıda, benzin gibi en gündelik ihtiyaçlara sıklıkla yapılan zamlar, diğer yandan işsizlik oranının yıldan yıla artması, esnaf ve çiftçilerin taleplerinin karşılanmaması dönemin ekonomik durumunu özetlerken cumhurbaşkanlığı sarayı, yönetici kadronun lüks tüketim malları yüzünden sıklıkla gündeme gelmeleri oy kaybı için önem arz etmektedir. Demek ki bu durumda sosyolojik olarak çıkan sonuç seçmenin türlü kademelerde de olsa ekonomik bozulmaların etkisi altında olduğu bir dönemde iktidar temsilcilerinin fütursuz harcamaları, anayasayı yok sayan sit bölgesi ihlalleri gibi gelişmelere kayıtsız kalmayıdır.

Her ne kadar Ak Parti'nin bütüncül imajını hayranlıkla karşılayan bir seçmen grubunun varlığını ele almış olsak da, diğer yandan hem diğer seçmen gruplarında hem de kendi içlerinde Cumhurbaşkanının ve yakın çevresinin kendine oy vermeyenlere karşı oluşturdukları nefret dili görmezden gelinememiştir. Ak Parti, dört yüz milletvekili talep ederken oylarına oy katmak yerine, mevcut seçmenin hatırı sayılır bir kısmını kaybetmiştir. Dışlayıcı tutumun yanı sıra yeni söylemlerden ziyade geçmiş hizmetlerin hatırlatılması, seçmende diğer partilerin yarattığı rüzgar kadar etki bırakamamıştır. Ak Parti yeni seçmen kazanımına yönelik içerik üretemezken mevcut tutumlarıyla, kendi kitlesinde çözümlere neden olmuştur.

Haziran seçimlerinde seçmenin algısı iktidar partisi tarafından bu yönde bir şekillenmeye yol açmıştır. Var olan ekonomik, politik ve toplumsal bozulmalar muhalefet partilerince seçmene açık şekilde aktarılmış, Ak Parti dışında da alternatif partilerin kendileri için bir şeyler yapabileceklerine seçmen ikna edilmiştir. Bu anlamda CHP'nin önceki kampanya çizgisinden çok daha farklı çözümler ortaya koyduğu kabul edilse de, bu dönüşüm oylara yansımamıştır. Bunda, seçmenin yerleşik tutumlarının yanı sıra kampanya süresinin kısa olmasının da etkili olduğu söylenebilir. Diğer yandan CHP'nin oy kaybında ya da oylarını arttıramayışında stratejik oy kullanan seçmenin etkisi olmuştur. CHP lideri Kılıçdaroğlu, barajı geçip geçmeme konusuyla gündemde olan HDP ile hiçbir zaman diğer partiler gibi bir çatışma içinde olmamıştır. Bu da hükümet karşıtı olan, aynı zamanda muhafazakâr ya da milliyetçi

olmayan seçmeni, alternatif sayılabilecek CHP yerine HDP'ye yöneltmiştir. Demek ki HDP'nin aldığı oyların çok azı CHP'den gelmiş olmasına rağmen genç seçmen ve daha önce sandığa gitmeyen seçmen hem kampanyaları hem de barajı geçme arzusu için tercihini HDP'den yana kullanmıştır. MHP'nin Haziran seçimlerindeki oy artışı ise HDP'nin yükselişinden hoşnut olmayan seçmen için milliyetçi tutumlar ekseninde tepki oyları olduğu söylenebilir. Çözüm sürecini yürüten Ak Parti her ne kadar yaşananlarla sürecin rafa kalktığını belirtse de milliyetçi seçmenin bir diğer tepkisel yönelimi bu şekilde gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere kimlik bazlı politika üreten HDP ve MHP Haziran seçiminin kazananları olmuşlardır.

Sandık, tek başına iktidarı işaret etmeyince Türkiye için yeni bir süreç başlamıştır. Ak Parti temsilcilerinin bu süreç başlar başlamaz bir an önce hükümetin kurulma gerekliliğinden bahsetmeleri, gücün ancak tek başlılıkla sağlanabileceği mesajları, erken seçimin habercisi olmuştur. Ak Parti, uygulayacağı politikalar için başbakanın dahi engel teşkil etme olasılığını hesaplayıp başkanlık sistemini talep ederken, Haziran sonuçları itibarıyla koalisyon hükümetine razı gelmeleri parti temsilcileri ve Erdoğan ile bağdaşmamaktadır. Bu anlamda Ak Parti'nin diğer partilerle olan koalisyon görüşmelerinin gönülsüz yürüdüğü söylenebilir. Diğer yandan önemli bir nokta da Ak Parti'nin bu süreçte seçmene çözümsüz görünmediğidir. Yaratılan algı, hükümet kurulması için kendilerinin var güçleriyle çalıştıkları ancak diğer partilerin uzlaşmaya varamadıklarıdır. Bu algı, hem geçmiş dönemlerin koalisyon hükümetlerinin başarısızlıkları hatırlatılarak hem de Ak Parti olmadan hiçbir partinin yönetim gücünü ele alamayacağı savı ile desteklenmiştir.

Erken seçime girmeden önce parti kampanyalarının ve liderlerin tutumlarının çok daha ötesinde gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye yeniden bir terör sarmalının içine girmiştir. Suriye'de ve Türkiye sınırlarında devam eden IŞİD ve PKK çatışmaları, sınırların yanı sıra şehirlere taşınmış, çok sayıda asker ve polisin dışında siviller hedef alınarak katliamlar gerçekleştirilmiştir. Ülke genelinde TSK tarafından terör örgütü üyelerine operasyonlar düzenlenmiş, bağlantılı kişiler ise gözaltına alınmıştır. Bu güvensizlik ortamında Erdoğan'ın seçim öncesi belirttiği "400 milletvekili verin, bu iş huzur içinde çözülsün" sözleri tehdit algısı yaratmış, oluşan kaos ortamı, bu açıklamayı sorgulamanın sebebi olmuştur. Benzer minvalde diğer bir açıklama da Davutoğlu'ndan gelmiştir. Türkiye, böylesi bir ortamda seçime girerken

liderlerin açıklamalarının, güvenlik politikalarının eksikliğini tartışma konusu yapılmasından ziyade teröre son verecek tek alternatifin Ak Parti olduğu, yalnızca tek başına iktidar ile düzeni yeniden sağlayabileceği ortaya koyulmuştur. Haziran seçimi tekrardan bir seçimle sonuçlanırken, Kasım ise yeni bir keskin oy hareketliliği yaratmıştır.

Oy verme davranışlarını açıklayan yaklaşımlardan parti kimliği modeline göre seçmen, yerleşik tutumları ile yani bilinç altı ve geçmişten gelen bilgi aktarımına istinaden tercihte bulunmaktadır. Türkiye’deki seçmen profili düşünüldüğünde lidere, partiye, geçmişle olan bağa, tarihe, inanca olan bağlılığın oy tercihinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye siyasetinin tarihsel geçmişine bakıldığında dinamik bir tabloyla karşılaşsak bile seçmenin kolaylıkla tercih değişikliğine gitmediğini ve liderlerin de bu sabitleşen tutumların farkındalığıyla seçmenle bağ oluşturduğunu görebiliriz. Bunun yanı sıra seçmenin oy verme davranışına etki eden diğer bir model olarak sosyolojik yaklaşıma uygun seçmen profili de bulunmaktadır. Seçmenler, içinde yaşadıkları kültürel, çevresel, politik ortamla etkileşime girmekte ve buna göre tutum belirleyebilmektedir. Statüleri, yaşadıkları bölge, cinsiyetleri, eğitimleri, inançları siyasi algılarında, eylemlerinde ve dolayısıyla oy verme davranışlarında etkili olabilmektedir. Bugün bir olay ya da düşünce karşısında hangi partiye ait seçmen prototipinin nasıl bir tepki vereceğini ya da bu partiyi temsil eden seçmenin nasıl nitelikler taşıdığını kestirebiliriz. Diğer yandan Türkiye’deki seçmenler, elbette sandığa giderken tamamen çıkarlarından soyutlanıp duygusal bağları ile hareket etmezler. Birçok iş insanı ya da bürokratik çıkar güden seçmen, araçsal davranabilmektedirler. Bu anlamda oy verme davranışlarını açıklayan bu üç model de Türkiye seçmeninde karşılık bulmaktadır. Ancak, seçmenin oy verme motivasyonunu tamamen tek bir modelin açıklayabilmesi mümkün görünmemektedir. Seçmen, bulunduğu çevresel koşullardan, edindiği kültürden etkilenir, eğitimle kendi iradesine yönelik tutum geliştirebilir. Diğer yandan sonradan edindiği değerlere yönelik duygusal bağ oluşturabilir. Bunun yanı sıra yalnızca tek bir seçimde, nihai hedefe yönelik olarak genel anlamda düşünceleriyle örtüşmeyen bir partiyi destekleyebilir. Fakat genel olarak bakıldığında Türkiye seçmeni, rasyonel olmaktan ziyade duygusaldır. Tezimizin esasını oluşturan Ak Parti ve onun seçmeni, nasıl ki partisine koşulsuz bir hayranlık duyuyorsa, ana muhalefeti oluşturan CHP seçmeni de farklı bir

prototip çizse de benzer minvalde tutum taşımaktadır. Öyle ki CHP seçmeni, parti işleyişinden ne kadar hoşnutsuz olursa olsun desteğine devam etmektedir. Seçmenin bu yerleşik tutumu, yeni iktidar formlarının önündeki kettir. Aynı şekilde MHP'nin seçmeni için parti lideri ikame edilemez konumdadır. Parti seçmenlerinin bu duygusal bağlılıkları, parti içinde ve Türkiye siyaseti genelinde yeni formların oluşmasındaki en büyük engellerdendir.

Buna göre sosyolojik olarak Türkiye'deki oy verme davranışları Haziran-Kasım seçimleri bağlamında incelenmiş, seçmen tercihine etki etmesi muhtemel motivasyonlar saptanmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki seçimler, tarihi boyunca dinamik bir süreçte gerçekleşirken seçmen tutumu bağlamında kalıcı dönüşümler gerçekleşmediği gözlemlenmiştir. Seçmen, çok partili döneme geçişte, koalisyon deneyimlerinde ya da 2002 seçimlerinde olduğu gibi alternatiflere tamamen kapalı olmayarak yeni seçeneklere kendini açsa da Türkiye seçmeni için denge, dinamizmden çok daha fazla önem teşkil etmektedir. Ekonomi ve politikanın etkileşimi baz alındığında, sayılar bu savı destekler niteliktedir. Enflasyon ve faizin yükselişi, yoksulluğun ve işsizliğin artması, dış ticaret açığının büyümesi gibi Haziran seçimine etki eden ekonomik veriler sonrasında Kasım ayında az da olsa bazı oranlarda dengeye dönüldüğünü göstermektedir. Örneğin tüketici güven endeksi 2015 yılında Haziran ayı itibarıyla sürekli bir düşüş göstermiş, Kasım ayında yükselmiştir. Haziran ayından sonraki belirsizlik, harcamalarda kısıtlamaya yol açmış, Kasım ayı içerisinde değişiklik göstererek artmıştır. Tüketici, dolayısıyla seçmen, politik sahanın dönüşümünde kendini kapatırken, ancak sürekliliğe olan inancı sağlandığında güven kazanabilmektedir.

Tek parti dönemi, koalisyon dönemleri ya da lider bazlı başarısızlıklar, demokrasinin hızlıca askıya alınabilmesi, askeri darbeler, çalkantılı politik sahanın ekonomiye olan negatif etkisi, terör gibi gündelik hayatın akışını bozabilecek olumsuzluklarla hatırlanan siyasal tarih, seçmende yeni olana karşı kaçınma ve güvensizlik yaratmıştır. Bu yüzden seçmen, yakın bulduğu partiyle her ne kadar düşünsel olarak çatışma sürecine girse de, politikalarından hoşnut olmasa da, gönülsüz olarak da olsa tercih değişikliğine geniş ölçekte ve uzun vadede gitmemektedir. Bu anlamda seçmen, kendinde memnuniyetsizlik yaratan iktidar politikalarına karşı alternatif arama sürecine girse de yerleşik kanaatlerini kolaylıkla değiştirememektedir.

Bu sebeple tıpkı kemikleşmiş CHP, MHP seçmeni gibi Ak Parti'nin de kalıcı hale gelmiş bir seçmen grubu oluşmuştur. Haziranda hızlı bir hareketlilik yaşanmış, fakat seçmen politik tarihsel sürece olan algısı ve istikrarsızlık kaygısıyla kalıplarına geri dönmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de -en azından yakın vadede- gerçekleşecek seçimlerde seçmenin, parti kampanyalarını, politikaları ve lider özelliklerini ne denli hesaplayarak sandığa gideceği muğlaktır. Elbette toplumların bir düzen içerisinde yaşama ihtiyacı hem sosyolojinin hem de siyasetin temel dinamiğini oluşturan bir etmendir. Ancak Türkiye'deki seçmenin istikrar arzusunun siyasal tarihin karanlık yönleriyle şekillenmesi, siyasiler tarafından çözümlenmektedir. Seçmenin bu mahiyeti sebebiyle belirli noktaların üzerinde durularak kısa zamanda kolay sonuç alınabilir hale gelinmiştir. Seçeneklerin çokluğu demokrasinin bir gereği olduğundan, seçmenlerin daha dinamik süreçler içerisinde kaygı duymadan değerlendirme yapabilmelerine ihtiyaç bulunmaktadır. Dolaylı koşullara bağımlı kalmaksızın tercih edebilme özgürlüğü, seçmenin ihtiyaç duyduğu istikrar zeminini de kalıcı olarak sağlayacaktır.

2015 genel seçimleri, büyük oy dalgalanmaları ve bunlara etmen olan olası unsurlarla çalışılması gereken önemli bir döneme tekabül etmektedir. Tezimizin esasını bu süreç oluştururken 2015 genel seçimlerinin sonuçları da, en az kendisi kadar üzerinde çokça durulması gereken ve çalışılacak olan durumlar meydana getirmiştir. Kasım 2015 seçimleri yalnızca Ak Parti'nin zaferiyle sonuçlanmamış, bir sistem değişikliğinin başlangıcı olmuştur. Seçimden iki sene sonra yapılan ve Ak Parti'nin yıllardır dile getirdiği başkanlık sistemine referandum ile halk tarafından onay verilmiştir. Bu referandum, parlamenter sistemin son bulup, yerine başkanlık sisteminin getirildiği tarihi bir oylamadır. Haziran 2018'de yapılan erken seçim ile ilk kez bu sisteme uygun usüle göre oy verilmiştir. Buna göre meclise parlamenter sistemde olduğu gibi 550 değil, 600 milletvekili seçilmiştir. Parti seçiminin yanı sıra oylamalarda cumhurbaşkanlığı adayları da yer almıştır. Türkiye, bu yıllarda sistem değişikliğini deneyimlemektedir. Sürecin zaman alacak olmasının yanı sıra parlamenter sistemin kaldırılması oldukça tartışmalı ve üzerinde çalışılacak bir durumdur. Sistem değişikliğine giden sürecin dinamikleri Haziran ve Kasım seçimlerinin temelinde aranmalıdır. Bu bağlamda tezimizin, sistem değişikliği ve son

dönem oy verme davranışlarıyla şekillenen seçim çalışmalarına ışık tutacağını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

Acun, F. (2016). Değişme ve Süreklilik: Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları. M. Zencirkıran, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (41-59). Bursa: 5. Basım, Dora Yayıncılık.

Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları.

Ak Parti, “Başbakan Erdoğan’ın 1. Olağanüstü Büyük Kurultayı’nda Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, 27.08.2014, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-ak-parti-1.-olaganustu-buyuk-kurultayinda-yaptigi-konusm/66343#1>, (22.02.2018).

Ak Parti, “Yeni Türkiye Sözleşmesi/2023”, 15.04.2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/yeni-turkiye-sozlesmesi-2023/73285#1>, (27.02.2018).

Ak Parti, “2015 Seçim Beyannamesi Açıklandı”, 15.04.2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/secim-beyannamesi-aciklandi/73293#1>, (27.02.2018).

Akdoğan, Y.(2004). *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Akkaya, R. (2004). *Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu*. İstanbul: Legal Yayıncılık.

Akşam, "Selo Bak Silah" 11.06.2015 <http://www.aksam.com.tr/guncel/selo-bak-silah/haber-412578>, (19.03.2018).

Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

AljazeeraTürk, “Milletçe Alkışlıyoruz Tutar mı?”, 21.04.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/milletce-alkisliyoruz-tutar-mi>, (01.03.2018).

AljazeeraTürk, "Bahçeli: Kaçak ve Karanlık Saray", 11.11.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bahceli-kacak-ve-karanlik-saray>, (25.02.2018).

AljazeeraTürk, "Suruç'ta 34. Ölüm" 14.08.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suructa-34-olum>, (22.03.2018).

AljazeeraTürk, “İzleme Heyeti Kurulacak, Talimatları Erdoğan Verecek”, 23.03.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/izleme-heyeti-kurulacak-talimatleri-erdogan-verecek>, (24.02.2018).

Alican Uludağ, “7 Hazirandan 1 Kasım’a Kaosun Gün Gün Tarihi”, Hürriyet, 03.11.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/403777/7_Haziran_dan_1_Kasim_a_kaosun_gun_gun_tarihi.html, (22.03.2018).

Alkan, H., & Özkan, A. (2015). 7 Haziran Seçimleri Bağlamında Ak Parti. In E. A. Bekaroğlu, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim 7 Haziran 2015* (61-105). İstanbul: Vadi Yayınları.

Alptekin, H. (2015). 7 Haziran 2015 Türkiye Genel Seçimleri: HDP'nin Seçim Barajıyla İmtihanı ve Türkiyelileşme Serüveni. In E. A. Bekaroğlu, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim 7 Haziran 2015* (187-221). İstanbul: Vadi Yayınları.

Anık, C. (2015). Göçebeyiz Ya, Kervan Yolda Düzlüyor. *Türkiye Günlüğü*, s:124 7-18.

Arter, "2015 Genel Seçimleri" 04.2015, <http://www.arter.com.tr/islerimiz/islerimiz:s-4-markaid--parentid-205>, (26.02.2018).

Arzu Yıldız, “Yargıçlar Sendikası Başkanı'ndan Gül, Erdoğan, Çiçek’e Suç Duyurusu”, T24, 22.08.2014, <http://t24.com.tr/haber/yargiclar-sendikasi-baskanindan-gul-erdogan-ciceke-suc-duyurusu,268464>, (22.02.2018).

Aybay, R. (1998). "Tebaa-i Osmani"den "Cumhuriyet Yurttaşı"na Geçişin Neresindeyiz? In A. Ünsal, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaşa Doğru* (37-43). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Aybay, R. (2003). *Vatandaşlık Hukuku*. İstanbul: Aybay Yayınları.

Ayça Şahin, “Kadınların Yeni Zelanda ile Başlayan Seçme ve Seçilme Hakkı Mücadelesi”, Gaia, 19.09.2015, <https://gaiadergi.com/kadinlarin-yeni-zelanda-ile-baslayan-secme-ve-secilme-hakki-mucadelesi/>, (16.10.2017).

Aylin Sırıklı Dal, “İhsanoğlu’nu Destekleyen Partiler Seçimi Değerlendirdi”, Anadolu Ajansı, 14.08.2014, <http://aa.com.tr/tr/politika/ihsanoglunu-destekleyen-partiler-secimi-degerlendirdi/131586>, (19.02.2018).

Babacan, N., *"O Bana, Hüsamettin de Ona Fırlattı"*, Hürriyet, 20.02.2011 <http://www.hurriyet.com.tr/o-bana-husamettin-de-ona-firlatti-39227576>, (12.01.2018).

BBC, “Bahçeli’den CHP’nin Başbakanlık Teklifine Sert Yanıt”, 20.06.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150620_bahceli_chp, (20.03.2018).

Bekaroğlu, E. A. (2015). *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim 7 Haziran 2015*. İstanbul: Vadi Yayınları.

Bengi Cengiz, “Dünyada Profesyonel Ordu ve Zorunlu Askerlik”, Doğruluk Payı, 08.08.2016, <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/dunyada-profesyonel-ordu-ve-zorunlu-askerlik>, (17.09.2017).

Berkes, N. (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: 22. Basım, Yapı Kredi Yayınları.

Bianet, “Erdoğan: İzleme Heyetine Olumlu Bakmıyorum”, 20.03.2015, <https://m.bianet.org/biamag/siyaset/163167-erdogan-izleme-heyetine-olumlu-bakmıyorum>, (24.02.2018).

Bianet, “Siyasette Kadınların Dünya Haritası Çıktı”, 31.03.2017, <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/185021-siyasette-kadinlarin-dunya-haritasi-cikti>, (17.10.2017).

Birgün, "Barış Bloğu Kuruldu", 10.07.2015, <https://www.birgun.net/haber-detay/baris-bloku-kuruldu-84507.html>, (22.03.2018).

Birgün, "5 Haziran Diyarbakır Saldırısının Yıldönümü", 05.06.2016, <https://www.birgun.net/haber-detay/5-haziran-diyarbakir-saldirisinin-yildonumu-114849.html>, (22.03.2018).

Cengiz, B., *"Dünyada Profesyonel Ordu ve Zorunlu Askerlik"*. Doğruluk Payı, 08.08.2016, <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/dunyada-profesyonel-ordu-ve-zorunlu-askerlik>, (17.09.2017).

CNN, “Erdoğan’dan Merkez Türkiye Projesi”, 22.05.2015, <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogandan-merkez-turkiye-elestirisi>, (05.03.2018).

CNN, “Başlangıçtan Bugüne Gün Gün Çözüm Süreci”, 01.12.2014, <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=1>, (15.03.2018).

CNN, "Kılıçdaroğlu'ndan Mehmet Şimşek'e Yanıt", 20.04.2015, <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/kilicdaroglundan-mehmet-simseke-yanit>, (06.03.2018).

CNN, "Türkiye'den Dövizini Bozdur Kampanyaları", 04.12.2015, <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyeden-dovizini-bozdur-kampanyalari?page=1>, (20.02.2018).

Cumhuriyet, "Başkanlık Tartışması Bitmiştir", 07.06.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/secim_2015/293796/Demirtas__Baskanlik_tartismasi_bitmistir.html, (19.03.2018).

Cumhuriyet, "PKK'dan Şehit Edilen İki Polis İçin Flaş Açıklama: Biz Yapmadık", 29.07.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/333183/PKK_dan_sehit_edilen_iki_polis_icin_flas_aciklama__Biz_yapmadik.html, (22.03.2018).

Cumhuriyet, "Davutoğlu'ndan Başkanlık Bitti ve Koalisyon Açıklaması", 10.06.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/296319/Davutoglu_ndan__Baskanlik_bitti_ve_koalisyon__aciklamasi.html, (19.03.2018).

Cumhuriyet, "Bahçeli'nin Geçersiz Desteğiyle Akpli İsmet Yılmaz Meclis Başkanı", 01.07.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/311225/Bahceli_nin__Gecersiz__destegiyle_AKP_li_Yilmaz_Meclis_Baskani.html, (21.03.2018).

Cumhuriyet, "Bahçeli: Tayyip Tipi Başkanlık Hayalleri Kurmaktadır", 25.05.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/273063/Bahceli__Tayyip_tipi_baskanlik_hayalleri_kurmaktadir.html, (08.03.2018).

Çetin, H. (2001). Devlet, İdeoloji ve Eğitim. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25, Sayı:2, 201-211.

Çukurçayır, M. A. (2012). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Dal, A. S., "İhsanoğlu'nu Destekleyen Partiler Seçimi Değerlendirdi", Anadolu Ajansı, 14.08.2014, <http://aa.com.tr/tr/politika/ihsanoglunu-destekleyen-partiler-secimi-degerlendirdi/131586>, (19.02.2018).

Daver, B. (1993). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Doğan Yayınevi.

Devlet Personel Başkanlığı, Kamu Personel İstatistikleri, (09.2017), <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri> (10.10.2017).

DHA, "Kaynak Göstersinler CHP'ye Oy Veririm", 20.04.2015, http://arsiv.dha.com.tr/kaynak-gostersinler-chpye-oy-veririm_913285.html, (06.03.2018).

Diken, "9 Soruda Dünya'nın Dilindeki Ak Saray", 09.11.2014, <http://www.diken.com.tr/9-soruda-ak-saray-2/>, (24.02.2018).

Diken, "Erdoğan'dan Samimi İtiraf: 400 Milletvekili Alınsaydı Durum Farklı Olurdu", 06.09.2015, <http://www.diken.com.tr/erdogandan-samimi-itaraf-400-milletvekili-alinsaydi-bunlar-olmazdi/>, (26.03.2018).

Dobson, A. (2011). Devletler, Yurttaşlar ve Çevre. In Q. S. Stråth, *Devletler ve Yurttaşlar* (pp. 251-274). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Doğruluk Payı, "Bedelli Askerlik Uygulamaları", 29.06.2017, <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/bedelli-askerlik-uygulamalari>, (17.09.2017).

DW, "YPG PKK İle Ne Kadar Bağlantılı", 22.01.2018, <http://www.dw.com/tr/ypg-pkk-ile-ne-kadar-ba%C4%9Flant%C4%B1%C4%B1/a-42261886>, (05.04.2018).

Eroğul, C. (1991). *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Erözden, O. (2013). *Ulus-Devlet*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Evrensel, "Fazilet'te Kapışma Günü" 13.05.2000, <https://www.evrensel.net/haber/121449/fazilet-te-kapisma-gunu>, (14.01.2018).

Evrensel, “Fazilet Kongresine Erbakan Damgası”, 15.05.2000, <https://www.evrensel.net/haber/121457/fazilet-kongresi-ne-erbakan-damgasi>, (14.01.2018).

Fukuyama, F. (2005). *Devlet İnşası "Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni"*. İstanbul: 2. Basım, Remzi Kitabevi.

Gurbetoğlu, C., "Cumhurbaşkanına Hakaret Davaları Raporlaştırıldı", Evrensel, 17.03.2017, <https://www.evrensel.net/haber/312490/cumhurbaskanina-hakaret-davalari-raporlastirildi> (13.10.2017).

Günel, E. (2016). Türkiye'de Siyaset. M. Zencirkıran, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (151-182). Bursa: 5. Basım, Dora Yayıncılık.

Güngör, M. (2017). Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, 438-464.

Güranlı, Z., "HDP'nin İki Milletvekili Adayı Ankara'daki Terör Saldırısında Öldü", Hürriyet, 11.10.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdpnin-iki-milletvekili-adayi-ankaradaki-terror-saldirisinda-oldu-30287310>, (22.03.2018).

Gürses, F. (2011). *Kul, Tebaa, Yurttaş "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık"*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Gürses, F. (2011). *Kul, Tebaa, Yurttaş "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık"*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Güvenir, M. (1982). Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:37, Sayı:1, 215-250 .

HDP, “2015 Seçim Bildirgesi”, <http://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%20Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf>, (10.03.2018).

Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Huntington, S. (2011). *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*. Ankara: Kilit Yayınları.

Hürriyet, “Erdogan: Koalisyon Denen Çürük İpe Sarılmak Onları Kurtarmaz”, 19.04.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-koalisyon-denen-curuk-ipe-sarilmak-onlari-kurtarmaz-28778734>, (21.03.2018).

Hürriyet, “Selahattin Demirtaş’tan Sert Açıklamalar”, 10.10.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/selahattin-demirtastan-sert-aciklamalar-30279190>, (23.03.2018).

Hürriyet, “HDP Mitingindeki Patlamayla İlgili 14 Polis Hakkında Dava”, 03.11.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdp-mitingindeki-patlamayla-ilgili-14-polis-hakkinda-dava-40632584>, (22.03.2018).

Hürriyet, “Genelkurmay’dan Çok Sert Açıklama” 29.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>, (15.01.2018).

Hürriyet, “Anayasa Mahkemesi 367 Şart Dedi”, 02.05.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/anayasa-mahkemesi-367-sart-dedi-6436574>, (15.01.2018).

Hürriyet, “Hakan Fidan Aday Olduğunda Ne Demişlerdi?”, 10.03.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/hakan-fidan-aday-oldugunda-ne-demislerdi-28412282>, (24.02.2018).

Hürriyet, “Fidan Adaylıktan Çekildi”, 10.03.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/hakan-fidan-adayliktan-cekildi-28408923>, (24.02.2018).

Hürriyet, "Reuters: İki Polisin Şehit Edilmesini PKK Üstlendi", 22.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/reuters-iki-polisin-sehit-edilmesini-pkk-ustlendi-29613339>, (22.03.2018).

Hürriyet, "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Seçimler Sonrası İlk Kez Konuştu", 12.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-secimler-sonrasi-ilk-kez-konustu-29256226>, (19.03.2018).

Hürriyet, "Kılıçdaroğlu'ndan Noter Onaylı 4 Maddelik Taahhüt", 24.03.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglundan-noter-onayli-4-maddelik-taahhut-28540185>, (03.03.2018).

İçgen, L., "Vicdani Ret Diğer Ülkelerde Nasıl Uygulanıyor?", Gazete Vatan, 15.11.2011, <http://www.gazetevatan.com/-vicdani-ret--diger-ulkelerde-nasil-uygulaniyor--410974-gundem/> (17.09.2017).

İHA, "Kılıçdaroğlu: Başkanlık Sistemini Kesinlikle...", 30.03.2015, <http://www.ih.com.tr/haber-kilicdaroglu-baskanlik-sistemini-kesinlikle-451163/>, (26.02.2018).

İHA, "Bahçeli'nin Hedefinde Erdoğan ve Başkanlık Sistemi Vardı", 03.02.2015, <http://www.ih.com.tr/haber-bahcelinin-hedefinde-erdogan-ve-baskanlik-sistemi-vardi-435311/>, (26.02.2018).

İsmet Miralay, "Başbakan Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik Adlı Kitabının Analizi", Oda tv, 25.05.2015, <https://odatv.com/davutoglundun-kitabini-okuduk-bakin-ne-bulduk-2505151200.html>, (05.03.2018).

Jagose, A. (2015). *Queer Teori*. Ankara: NotaBene Yayınları.

Kahraman, A. B. (2011). *Siyasal Katılmanın Sosyolojik Analizi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Kalaycıoğlu, E. (1995). Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi. In E. Özbudun, E. Kalaycıoğlu, & L. Köker, *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

Kalaycıoğlu, E. (2015). Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:37, Sayı:1-4, 160-199.

Kap, D. (2014, Kasım 16). "*Türkiye'de Zorunlu Din Dersi Uygulaması*". Retrieved from Akademik Perspektif: <http://akademikperspektif.com/tag/derya-kap/> (20.09.2017).

Kapani, M. (2016). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.

Kaplan, S., "Alman Gazetesi Faz: Cumhurbaşkanı Erdoğan Anayasayı ihlal Ediyor.", Oda tv, 10.05.2015, <https://odatv.com/alman-gazetesi-bile-erdogan-gercegini-gordu-1005151200.html>, (22.02.2018).

Karaçor, S. (2013). *Seçmen Siyasal Kampanyadan Ne Bekler*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Karataş, Y. (2015, Eylül 13). "*Türk'ün Kürt Sorunuyla İmtihani*". Retrieved from Evrensel: <https://www.evrensel.net/haber/260557/turkun-kurt-sorunuyla-imtihani> , (15.09.2017).

Karpat, K. H. (2013). *Türk Siyasi Tarihi "Siyasal Sistemin Evrimi"*. İstanbul: 3. Basım, Timaş Yayınları.

Kaya, İ. (2006). *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler: Türk Deneyimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kaya, İ. (2013). *Modern Dışlaşan Türkiye*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Kaya, İ. (2014). *Yeni Türkiye: Modernliği Olmayan Kapitalizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kılıç, S. (2012). 1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, 4-27 Sayı:30.

Kışlalı, A. T. (1994). *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kışlalı, A. T. (1995). *Seçimsiz Demokrasi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Konda, "7 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi", 18.06.2015.
<http://konda.com.tr/tr/rapor/7-haziran-sandik-ve-secmen-analizi/>, (12.03.2018).

Kongar, E., "Abraham Lincoln Gettysburg'da Ne Yaptı" 25.12.2003,
https://www.kongar.org/medyanotu/299_Lincoln_un_Gettysburg_Konusmasi.php,
(18.01.2018).

Levent İçgen, "Vidani Ret Diğer Ülkelerde Nasıl Uygulanıyor?", Vatan,
15.11.2011, <http://www.gazetevatan.com/-vidani-ret--diger-ulkelerde-nasil-uygulaniyor--410974-gundem/>, (17.09.2017).

Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: 8. Basım, Arkadaş Yayınevi.

Mardin, Ş. (2014). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: 23. Basım, İletişim Yayınları.

Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mehmet Acet, "Kılıçdaroğlu'nun Uçağından Bildiriyorum", Haber 7, 22.05.2015,
<http://www.haber7.com/yazarlar/mehmet-acet/1383165-kilicdaroglunun-ucagindan-bildiriyorum>, (19.03.2018).

MHP, "7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi" (2015),
https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/mhp_secim_beyannamesi_2015__ozet.pdf,
(08.03.2018).

Milliyet, “Ape Hüseyin’in Kızı Muş’tan Milletvekili Adayı”, 08.04.2015, <http://www.milliyet.com.tr/ape-huseyin-in-kizi-mus-tan-milletvekili-mus-yerelhaber-717645/>, (11.03.2018).

Milliyet, “İntihal Yapmış Keşif Sanıyor”, 22.05.2015, <http://www.milliyet.com.tr/intihal-yapmis-kesif-saniyor-siyaset-2062717/>, (05.03.2018).

Milliyet, "Bahçeli Günün Bombasını Patlattı", 01.07.2015, <http://www.milliyet.com.tr/bahceli-den-koalisyon-sinyali-siyaset-2081651/>, (21.03.2018).

Milliyet, “34 PKK’lı Habur Sınır Kapısından Girip Teslim Oldu”, 19.10.2009, <http://www.milliyet.com.tr/acilim-da-kritik-an-siyaset-1151953/>, (08.03.2018).

Miralay, İ., "Başbakan Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik Adlı Kitabının Analizi", Oda Tv, 25.05.2015, <https://odatv.com/davutoglugunun-kitabini-okuduk-bakin-ne-bulduk-2505151200.html>, (05.03.2018).

Mumyalmaz, H. G. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Musil, P. A. (2015). Milliyetçi Hareket Partisi: İdeoloji, Örgüt ve Güncel Söylemler. E. A. Bekaroğlu, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçimler: Araftaki Seçim 7 Haziran 2015* (159-185). İstanbul: Vadi Yayınları.

Mynet, “Dilek Öcalan Milletvekili Adayı Oldu, Ailesi Duruma Karşı Tepkili”, 25.04.2015, <http://www.mynet.com/haber/guncel/dilek-ocalan-milletvekili-adayi-oldu-ailesi-duruma-karsi-tepkili-1784443-1>, (11.03.2018).

NTV, “Cem Uzan’ın Çabaları Yetmedi”, 04.11.2002, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/186007.asp>, (14.01.2018).

NTV, “Ali Babacan'dan CHP'nin Merkez Türkiye Projesine Yorum”, 22.05.2015, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/ali-babacandan-chpnin-merkez-turkiye-projesine-yorum,tyTc_UqWq0uUNpmEhmbcOA , (05.03.2018).

NTV, “Günün Gazete Manşetleri – 8 Haziran 2015”, 08.06.2015, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/gunun-gazete-mansetleri-8-haziran-2015,z9Z-rpoJDkCFn6lJh8t38A/DFU1DgVadUOQ_3Ew7s0kqQ, (21.03.2018).

NTV, “Kılıçdaroğlu'ndan Erdoğan'a Altın Kaplama Klozet Yanıtı”, 01.06.2015, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdarogludan-erdogana-altin-kaplama-klozet-yaniti,rqXddRljpEGiTBbTG1jFLg>, (25.02.2018).

Nuray Babacan, “O Bana, Hüsamet'in de Ona Fırlattı”, Hürriyet, 20.02.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/o-bana-husamettin-de-ona-firlatti-39227576>, (12.01.2018).

Onedio, "CHP'ye Sorulan Kaynak Nerede Sorusuna Sosyal Medyanın Cevabı", 21.04.2015, <https://onedio.com/haber/kaynak-nerde-twitleri-494199>, (06.03.2018).

Orum, A. M., & Dale, J. G. (2016). *Siyaset Sosyolojisi Günümüz Dünyasında İktidar ve Katılım*. İstanbul: Say Yayınları.

Özatay, F. (2013). *Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul: 4. Basım, Doğan Kitap.

Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özer, İ., & Meder, M. (2008). *Siyasal Katılma ve Seçmen Davranışı*. İstanbul: Ege Yayınları.

Özgül, B. (2015). Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik İstiyor? *Toplum ve Demokrasi*, Cilt:9, Sayı:19-20, 149-176.

Rousseau, J.-J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Araf Yayınları.

Rowbotham, S. (2013). *Yeni Bir Çağ Hayali "Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar"*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Sabah, “Ya Devleti Kabul Ederler Veyahut Yok Olurlar”, 29.04.2015, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/04/29/ya-devleti-kabul-eder-veyahut-yok-olurlar>, (24.02.2018).

Sabah, “Baykal İstifa Etti”, 10.05.2010, https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/05/10/sabahco-mtrden_canli_yayin, (17.01.2018).

Sabah, “Erdoğan: Çözüm Süreci Buzdolabında”, 11.08.2015, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/11/erdogan-cozum-sureci-buzdolabinda>, (22.03.2018).

Sabah, “Zülfü Livaneli’den Çarpıcı İddia”, 24.07.2007, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/24/haber,754CF64D4D6B40AA87E35010224B7962.html>, (14.01.2018).

Samar, K., "Türkiye sandığa gitmenin zorunlu olduğu ülkeler arasında", Euronews, 10.05.2015, <http://tr.euronews.com/2015/05/10/turkiye-sandiga-gitmenin-zorunlu-oldugu-ulkeler-arasinda> (11.11.2017).

Sayın, A. (2007). *Kota El Kitabı "Geçici Özel Önlem Politikası: Kota"*. Ankara: Ka.Der Yayını.

Sinan Onuş, “Davutoğlu – Bahçeli: Sonuç Çıkmadı, En Güçlü Olasılık Seçim”, BBC, 17.08.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150817_da_vutoglu_bahceli, (21.03.2018).

Skinner, Q., & Stråth, B. (2011). *Devletler ve Yurttaşlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Skocpol T. (2014), *Tarihsel Sosyoloji*, Ankara, Tarih Vakfı Yayınları.

Süheyla Kaplan, “Alman Gazetesi Faz: Cumhurbaşkanı Erdoğan Anayasayı İhlal Ediyor” Oda tv, 10.05.2015, <https://odatv.com/alman-gazetesi-bile-erdogan-gercegini-gordu--1005151200.html>, (22.02.2018).

Sözcü, “Kılıçdaroğlu’ndan İlk Değerlendirme”, 07.06.2015, <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/kilicdaroglundan-ilk-degerlendirme-853360/>, (19.03.2018).

Star, “PKK Ayar Verdi Emanetçi Çark Etti”, 11.06.2015, <http://www.star.com.tr/politika/pkk-ayar-verdi-emanetci-cark-etti-haber-1035649/>, (19.03.2018).

Stråth, B. (2011). Devlet ve Devlete Yönelik Eleştiriler: Postmodern Bir Meydan Okumadan Söz Edilebilir mi? In Q. Skinner, & B. Stråth, *Devletler ve Yurttaşlar* (pp. 199-228). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şahin, A., "Kadınların Yeni Zelanda ile Başlayan Seçme ve Seçilme Hakkı Mücadelesi", Gaia, 19.09.2015, <https://gaiadergi.com/kadinlarin-yeni-zelanda-ile-baslayan-secme-ve-secilme-hakki-mucadelesi/> (16.10.2017).

TBMM, "Fazilet Partisi Kapatıldı", Basın Bülteni, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2001_0000_0084_0000/0015.pdf, (13.01.2018).

TBMM, "Siyasi Partiler" https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, (13.01.2018).

TOBB, Ekonomik Rapor, 2015, Ankara.

TRT, “Bakan Eroğlu’dan Ankara’daki Patlama Sonrası Açıklama, 10.10.2015, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-erogludan-ankaradaki-patlama-sonrasi-aciklama-208278.html>, (23.03.2018).

TRT, “Hükümet Kurma Sürecinden Seçime Doğru”, 21.08.2015, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/hukümet-kurma-surecinden-secime-dogru-199771.html>, (21.03.2018).

Tuncer, E. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999*. Ankara: Tesav Yayınları.

Tuncer, E. (2007). *Seçim 2007*. Ankara: Tesav Yayınları.

Turan, A. E. (2004). *Türkiye'de Seçmen Davranışı: Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, İ. (1986). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları.

T24, "TTB Yöneticisi: Ankara'da Katliamın Ardından Polis, Kalp Masajı Yapan Doktorun Üzerine Gaz Attı", 15.10.2015, <http://t24.com.tr/haber/ttb-yoneticisi-ankarada-katliamin-ardindan-polis-kalp-masaji-yapan-doktorun-ustune-gaz-atti,313119>, (22.03.2018).

T24, "KCK'lı Mustafa Karasu: 'Emanet Oy' Söylemi Yanlış, HDP'nin İlkeleri Oy Kazandı", 09.06.2015, <http://t24.com.tr/haber/kckli-mustafa-karasu-emanet-oy-soylemi-yanlis-hdpnin-ilkeleri-oy-kazandi,299166>, (19.03.2018).

T24, “AKP – HDP Görüşmesinde Neler Konuşuldu”, 16.07.2015, <http://t24.com.tr/haber/akp-hdp-gorusmesinde-neler-konusuldu,303044>, (21.03.2018).

T24, “KCK Ateşkesin Bittiğini Açıkladı: Bundan Sonra Tüm Barajlar Gerillanın Hedefinde Olacaktır”, 11.07.2015, <http://t24.com.tr/haber/kck-ateskesin-bittigini>

acikladi-bundan-sonra-tum-barajlar-gerillanin-hedefinde-olacaktir,302608,
(22.03.2018).

T24, “AKP-CHP Görüşmesinden Koalisyon Çıkmadı”, 13.08.2015,
<http://t24.com.tr/haber/davutoglu-ile-kilicdaroglu-koalisyon-icin-son-kez-bir-araya-geliyor>,306099, (21.03.2018).

T24, “KCK'lı Mustafa Karasu: 'Emanet Oy' Söylemi Yanlış, HDP'nin İlkeleri Oy Kazandı”, 09.06.2015, <http://t24.com.tr/haber/kckli-mustafa-karasu-emanet-oy-soylemi-yanlis-hdpnin-ilkeleri-oy-kazandi>,299166, (19.03.2018).

T24, “Erdoğan: 400 Milletvekilini Verin ve Bu İş Huzur İçinde Çözülsün”, 07.03.2015, <http://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-gaziantep-te-konusuyor>,289627, (26.03.2018).

Uludağ, A., "7 Hazirandan 1 Kasıma Kaosun Gün Gün Tarihi", 03.11.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/403777/7_Haziran_dan_1_Kasim_a_kaosun_gun_gun_tarihi.html, (22.03.2018).

Ulusal, “İşte HDP’nin Milletvekili Aday Listesi”, 07.04.2015, <https://www.ulusal.com.tr/gundem/iste-hdpnin-milletvekili-aday-listesi-h55757.html>, (11.03.2018).

Ünal, B. A. (2016). Oy Verme Davranışı Modelleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:15, 95-119 .

Ünsal, A. (1998). Yurttaşlık Zor Zanaat. A. Ünsal, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru* (1-36). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Üstel, F. (2011). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde "II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi"*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Vicdani Ret Derneği: <http://vicdaniret.org/>

Yapıcı, M. (2004). Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. *İdeoloji ve Eğitim*, Cilt:1, Sayı:1, 1-8.

Yeni Şafak, “Sandıktan Sandık Çıktı”, 08.06.2015, <https://www.yenisafak.com/secim/sandiktan-sandik-cikti-2159433>, (18.03.2018).

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, A., "Yargıçlar Sendikası Başkanı'ndan Gül, Erdoğan, Çiçek'e Suç Duyurusu", T24, 22.08.2014, <http://t24.com.tr/haber/yargiclar-sendikasi-baskanindan-gul-erdogan-ciceke-suc-duyurusu,268464>, (21.02.2018).

Yüksek Seçim Kurulu, "Millet Vekili Genel Seçim Arşivi" <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>, (06.01.2018).

Zeynep Gürcanlı, “HDP’nin İki Milletvekili Adayı Ankara’daki Terör Saldırısında Öldü”, Hürriyet, 11.10.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdpnin-iki-milletvekili-adayi-ankaradaki-teror-saldirisinda-oldu-30287310>, (22.03.2018).

3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, md.24, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar-/k4709.html>.

22.10.2009 tarih ve 5922 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun md.2, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/20-09/10/20091030-1.htm>.

21.01.2017 tarih ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun md.3, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017-/02/20170211-1.htm>.

2.5.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, md.6 (Değişik: 27/10/1995 - 4125/1 md.)
<http://www.ysk.gov.tr/doc/mevzuat/dosya/1537/298.pdf>.

5.12.1934 tarih ve 2599 sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun 10. ve 11. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1924/1924-3/3-degisiklik.pdf>.

25.08.2015 tarih ve 1539 sayılı Yüksek Seçim Kurulu Kararı,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/08/20150825M2-1.pdf>, (21.03.2018).

31.05.2007 tarih 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070616-1.htm>.

26.10.1933 tarih ve 2326 sayılı Köy Kanunu,
<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2540.pdf>.

3.04.1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu,
<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>.

20.04.1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu,
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx>.

21.01.1921 tarih ve 85 sayılı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu,
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1921.aspx> .